

SOCRATES

2018, NR. 3 (12)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Rīga Stradiņš University
Faculty of Law
Electronic Scientific
Journal of Law

RĪGA • 2018 • RSU

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Rīga: RSU, 2018, Nr. 3 (12). 143 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladimirs Eminovs – *Dr. habil. iur.*, profesors, Maskavas Valsts juridiskā universitāte, Krievija
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Viktors Justickis – *Dr. habil. iur.*, profesors, Viļņas Mikola Romera universitāte, Lietuva
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Valters Kego (*Walter Kego*) – Zviedrijas Drošības un politikas attīstības institūts, Zviedrija
Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, profesors, *EuroAcademy*, Igaunija
Jaceks Zeļinskis (*Jacek Zielinski*) – *Dr. habil. sc. pol.*, profesors, Siedlces Dabas un humanitāro zinātņu universitāte, Polija
Alvīds Šakočs (*Alvydas Šakočius*) – *Dr. iur.*, profesors, Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva
Vitolds Zahars – *Dr. iur.*, profesors, Daugavpils Universitāte, Latvija
Natālija Gutorova (*Nataliya O. Gutorova*) – *Dr. iur.*, profesore, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina
Vitālijs Paškovs (*Vitaliy M. Paschkov*) – *Dr. iur.*, profesors, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Redakcijas padome / Editorial Council (Rīgas Stradiņa universitāte)

Jānis Baumanis – *Dr. iur.*, vadošais pētnieks
Jānis Grasis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors
Aldis Lieljuksis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore
Uldis Ķinis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors
Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas vadītājs

Visi žurnālā ievietotie raksti ir recenzēti. / All journal articles are reviewed.

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta. / Upon citing the journal article, reference to the journal is mandatory.

Autoru viedoklis var nesaskanēt ar redakcijas viedokli. / Opinion of authors may not coincide with the editorial views.

Par faktu pareizību atbild autori. / The authors are held responsible for the truthfulness of the facts.

Redaktori / Editors: Ināra Mīkažāne un Indra Orleja (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Korektore / Corrector: Inga Lievīte (latviešu val.)

Maketētāja / Layout: Ilze Stikāne

RSU IPN Nr. 18-393

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2018
Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007

ISSN 2256-0548

Saturs / Contents

Saturs / Contents	3
Priekšvārds	5
Preface	8
<i>Rihards Garais, Jānis Grasis.</i> Pašaizsardzības pierādīšanas problēmas starptautiskajās publiskajās tiesībās	11
Problems of Proof of Self-defence in International Public Law	16
<i>Valērijs Bodnieks.</i> Dubultās aizsardzības garantiju aspekti Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem	18
Double Security Guarantees for Defence Policy Makers of Latvia	25
<i>Ando Leps.</i> States are Governed by Judicial Laws	27
Valstis pārvalda juridiskie likumi	32
<i>Dilshad Salimova.</i> Types of Main Administrative Penalties in the Republic of Latvia	33
Galvenie administratīvo sodu veidi Latvijas Republikā	37
<i>Jolanta Dinsberga.</i> Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā	39
Problems Related to Servitudes of Right of Way and Prospects of Introducing Provisional Regulation in Cases on Establishing a Servitude of Right of Way by Courts	49
<i>Andrejs Gvozdevičs.</i> Prasības nodrošinājuma problemātika	52
Problems of Securing a Claim	59
<i>Arta Snipe.</i> Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā	61
Compulsory Land Lease as Transaction and Time of Conclusion of the Transaction	72
<i>Mārcis Grinciuns.</i> Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdit” atbilstība regulējuma mērķim	76
The Term “Incite”, Used in Section 4 of the Operational Activities Law, Compliance with the Regulatory Objective	86

<i>Eva Kauliņa</i> . Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem	89
Legal Guarantees of Access to Education for Persons with Intellectual Disabilities	102
<i>Sanita Vanaga</i> . Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu: tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika	105
Rights of Children to Material Provision: Legal Framework and Problem of Recovery	117
<i>Petar Koev</i> . Espionage in Bulgarian and Latvian Criminal Law – Comparative Legal Analysis	121
Spiegošana Bulgārijas un Latvijas krimināltiesībās – salīdzinoša juridiskā analīze	140
Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphanumeric List of Authors	143

Priekšvārds

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskā fakultāte ar universitātes Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas atbalstu ir sagatavojusi un piedāvā jūsu vērtējumam jau divpadsmito elektroniskā žurnāla *Socrates* izdevumu. Rakstu tematika ir daudzveidīga, kas var ieinteresēt dažādu tiesību zinātnes apakšnozaru speciālistus.

Interesants un saturīgs ir tiesību zinātņu speciālistu Riharda Garā un Jāņa Graša raksts par paš aizsardzības pierādīšanas problēmām starptautiskajās publiskajās tiesībās. Pierādījumu uzrādīšana Starptautiskajai tiesai ir noteikta ANO Starptautiskās tiesas Statūtu 48.–52. pantā, un problēmas rada tas, ka nepastāv metožu saraksts vai norādījumi uz pierādījuma vērtību. Lai arī formālas pierādījumu hierarhijas nav, tomēr parasti starptautiskā tiesa dod priekšroku dokumentiem, nevis mutvārdu paziņojumiem.

Valērija Bodnieka raksts ir veltīts dubultās aizsardzības garantiju aspektiem Latvijas aizsardzības politikas veidošanā. Rakstā ir apskatīta Latvijas kā mazas valsts aizsardzības stratēģija un Latvijas kolektīvās aizsardzības garantiju tiesiskie aspekti, kas izriet ne tikai no Ziemeļatlantijas līguma, bet arī no citiem starptautiskiem dokumentiem. No juridiskā aspekta Latvijai kā mazai valstij ir dubultās kolektīvās aizsardzības garantijas. Rakstā tiek skatītas ne vien šīs aizsardzības garantijas, bet arī bruņotas agresijas būtība. Autors ir veicis politiski tiesisko aspektu apkopojumu, kas Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem ir kā instruments, kas izriet no kolektīvās aizsardzības principa un solidaritātes klauzulas valsts pastāvēšanas nodrošināšanai.

Habilitētais tiesību zinātņu doktors profesors Ando Leps savā rakstā pievērš uzmanību tam, ka valstis pārvalda tiesiskie akti. Kodificētie tiesiskie akti un likumi, pēc autora pesimistiskā viedokļa, bremzē valstu un sabiedrības degradāciju, ja vien “to vispār ir iespējams nobremzēt”. Tiesiskā regulācija, iespējams ir novēlota, jo daba un dabas resursi ilgu laiku ir tikuši noziedzīgi izmantoti un iznīcināti.

Viena no administratīvo tiesību aktuālākajām problēmām ir administratīvie sodi un to veidi. Šīs problēmas analīzei ir pievērsusies Dilšhada Salimova (*Dilshad Salimova*). Rakstā tiek identificētas Latvijas Republikas administratīvo sodu sistēmas problēmas. Darbā ir detalizēti analizētas izmaiņas Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Raksts lasītājus iepazīstina ar Eiropas un nacionālajiem tiesību aktiem šo problēmu kontekstā.

Jaunā tiesību zinātniece Jolanta Dinsberga savā rakstā skata ar ceļa servitūtiem saistīto problemātiku un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā. Rakstā atspoguļotas vēstures gaitā izveidojušās problēmas saistībā ar piekļuves nodrošināšanu nekustamajiem īpašumiem un analizēti likumdevēja centieni, pilnveidojot normatīvos aktus piekļuves nodrošināšanas jomā. Rakstā tiek pievērsta

uzmanība problēmām, kas saistītas ar ceļa servitūtu nodibināšanu tiesas ceļā. Kā viens no problēmu risinājumiem ir autores piedāvājums ieviest pagaidu regulējumu, lemjot jautājumu par ceļa servitūta nodibināšanu.

Andreja Gvozdeviča rakstā ir apskatīti prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma problēmjautājumi. Analīzes pamatojums ir saistīts ar to, ka pēdējos gados būtiski prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma uzlabojumi nav veikti un tas samazina šā tiesību institūta efektivitāti. Rakstā ir atspoguļotas prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma un tā piemērošanas problēmas.

Arta Snipe savā rakstā analizē tiesiskos darījumus un to noslēgšanas praksi zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā. Problēmjautājumi veidojas tādēļ, ka, pieņemot lēmumu zemes un ēkas īpašnieku savstarpējās tiesiskās attiecības regulēt atbilstoši nomas līguma noteikumiem, likumdevējs radīja pamatu t. s. dalīto īpašumu pastāvēšanai. Šo piespiedu nomas tiesisko attiecību nodibināšanas pamats ir likums – normas, kas iekļautas likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” un likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”.

Autore, interpretējot spēkā esošās tiesību normas un judikatūras atziņas, aplūko daudzveidīgo tiesu praksi un dažādos juridiskajā periodikā paustos viedokļus. Pētījuma mērķis ir izvērtēt, vai zemes piespiedu noma ir atzīstama par darījumu un vai tā ir komercdarījums gadījumos, ja vismaz viena no darījuma pusēm ir komersants, un konstatēt šī darījuma noslēgšanas brīdi un prasījuma tiesību rašanās brīdi. Autore secina, ka zemes piespiedu noma nav atzīstama par tiesisku darījumu Civillikuma izpratnē, tādēļ to nevar atzīt par komercdarījumu Komerclikuma izpratnē.

Ļoti specifisku problēmu analīzei ir veltīts Mārča Grinciuna raksts par Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdit” atbilstību regulējuma mērķim. Operatīvās darbības likuma 4. pantā ir noteikti operatīvās darbības principi, kuri jāievēro operatīvās darbības pasākumu plānošanas un izpildes gaitā. Princips nosaka aizliegumu kūdit personu uz noziedzīgu rīcību. Autors uzsver, ka personas uzkūdišana (pamudināšana) veikt noziegumu ir tikai viens no vairākiem operatīvā eksperimenta prettiesiskas izpausmes veidiem. Rakstā kopsakarā ar konstatētajiem operatīvā eksperimenta pārkāpumiem praksē tiek analizēta Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdit” atbilstība tiesiskā regulējuma pamatprincipiem.

Īpašs jautājumu loks ir izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Šīs problēmas analīzei savā rakstā ir pievērsusies Eva Kauliņa. Autore, balstoties uz atziņām vairākos nacionālos un starptautiskos pētījumos, ir izvērtējusi vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Rakstā tiek pamatots, ka vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem lielākoties ir izņēmums, nevis ierasta parādība. Autore identificē šķēršļus, kurus novēršot tiktu sekmēta iekļaujošās izglītības sistēmas izveide un tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Neapšaubāmi, viens no svarīgākajiem jautājumiem ir bērnu tiesību aizsardzība. Sanita Vanaga savā rakstā analizē problemātiku, kas saistīta ar materiālā nodrošinājuma tiesisko regulējumu un uzturlīdzekļu piedziņu. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu ir būtiska un neatņemama cilvēktiesību sastāvdaļa, kas nostiprināta gan nacionālajos, gan arī starptautiskajos tiesību aktos. S. Vanaga analizē bērnu materiālo vajadzību nodrošināšanai nepieciešamo uzturlīdzekļu būtību un apjomu atkarībā no bērna juridiskā statusa. Publikācijā ir atspoguļota arī valsts un pašvaldību izveidotā atbalsta koncepcija, nodrošinot bērniem uzturlīdzekļus materiālo vajadzību risināšanai, kā arī problemātika, kas saistīta ar uzturlīdzekļu pierādīšanu un to piedziņu tiesvedības procesā.

Bulgārijas Republikas tiesību zinātnieks Petars Koevs (*Petar Koev*) savā rakstā skata visnotaļ specifisku problēmu loku – salīdzinošo juridisko analīzi spiegošanā Bulgārijas un Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā. Autors aplūko krimināltiesību aktu attīstību un problēmas Bulgārijā un Latvijā, lai novērtu spiegošanas darbības. P. Koevs secina, ka tiesību akti par valsts noslēpumu aizsardzību ir izstrādāti atbilstoši abu valstu vēsturiskajiem apstākļiem. Bulgārijas kriminālkodeksa un LPSR Krimināllikuma līdzība t. s. sociālisma periodā bija saistīta ar ideoloģisko jēdzienu “valsts noslēpums”, ko noteica PSRS satelītvalstu politiskā sistēma. Ar spiegošanu saistīto normatīvo aktu analīze ir noteikusi arī dažas kopīgas iezīmes, kas izdarītas likumdošanas aktos pēc demokrātiskajām pārmaiņām Bulgārijā un Latvijas attīstībā pēc tam, kad valsts kļuva neatkarīga no Padomju Savienības. Publikācijā ir secināts, ka spiegošanas novēršanas un apkarošanas noteikumi ir izstrādāti, lai apmierinātu pašreizējās reģionālās vajadzības un valsts politiskās prioritātes.

Novēlu, lai ikviens, iepazīstoties ar *Socrates* izdevumu, gūtu jaunu pieredzi un atziņas, kuras var arī raisīt, cerams, konstruktīvas diskusijas.

ANDREJS VILKS,
RSU Juridiskās fakultātes profesors

Preface

Faculty of Law at Rīga Stradiņš University with the support from the university's Publishing and Printing Department has prepared and provides for your evaluation already the 12th edition of the electronic journal *Socrates*. The themes of the articles are diverse thus appealing to various specialists of many sub-branches of legal sciences.

The article of law science specialists Rihards Garais and Jānis Grasis on problems of self-defence evidence in international public courts will prove compelling and purposeful. Demonstration of evidence to International Court of Justice has been defined in Articles 48–52 of the UNO Regulations to the International Court of Justice, but the problems are caused since no methodology or indications on the value of evidence exist. Despite non-existent formal hierarchy of evidence, international courts favour written documents to oral statements.

Valērijs Bodnieks' article has been dedicated to aspects of dual protection in defence policy creation in Latvia. The article showcases defence strategy of Latvia, as a small country, and legal aspects of Latvian collective defense guarantees, which derive not only from the North Atlantic Treaty but also other international documents. Legally Latvia, as a small country, possesses dual collective defence guarantees. The article addresses not only the guarantees but also the essence of armed aggression. The author has made a summary of the politically legal aspects, which serve as an instrument to defence policy makers of Latvia; it follows the principle of collective defense and the solidarity clause to ensure the existence of the state.

Habilitated Doctor of Law, Professor Ando Leps in his article addresses the fact that countries are governed by judicial laws. Codified judicial acts and laws, according to the author's pessimistic estimations, halt the degradation of the countries and societies, if such "stopping is ever possible". Legal regulation is potentially belated since the nature and natural resources have been abused and destroyed over a period of time.

One of the most topical problems of administrative law is administrative penalties and their types. The analysis of the problem has been approached by Dilshad Salimova. Her article identifies the problems of administrative penalty system in Latvia. The study performs analysis of changes in Latvian Administrative Violations Code. The article introduces the reader to the European and national legislations in the context of the presented problem.

In her article, the young law scientist Jolanta Dinsberga addresses the problems with road servitude and the introduction of temporary regulations perspectives on road servitude in court cases. The article has depicted the historically developed problems with providing access to real estate, and it analyses the attempts of lawmakers to improve

regulatory enactments in the area of access provision. One of the potential solutions provided by the author is introduction of temporary regulations on deciding on the establishment of road servitude.

Andrejs Gvozdevičs' article describes problematic issues in the legal framework for claim security. Rationale for the analysis is connected with the fact that over the last years there have not been made any significant improvements in the legal framework for the claim and that shrinks the efficiency of this legal institution. The article has depicted the legal framework for the enforcement of the claim and its enforcement problems.

In her article Arta Snipe analyses legal transactions and the practice of creating a legal (compulsory) lease of land. The problems arise due to having decided upon regulating legal relations between land and building owners in accordance with the terms of lease agreement, the lawmakers created the grounds for existence of shared property. The basis for the establishment of such a compulsory lease relationship is the law – norms included in the Law “On Land Reform in the Cities of the Republic of Latvia” and in the Law “On Privatization of State and Municipal Residential Buildings”.

The author, interpreting the existing legal norms and case-laws, addresses the multifaceted court practice and the viewpoints expressed in various periodicals dealing with legal issues. The study aims at assessing whether compulsory lease of land can be admitted transaction or commercial transaction if one of the sides is a merchant and stating the time of the transaction and time of the claim. The author has concluded that compulsory lease of land cannot be considered as a legal transaction, according to the Civil Law, therefore it cannot be claimed as commercial transaction according to the Commercial Law.

A very specific problem analysis has been performed by Mārcis Grinciņš in his article on the applicability of the term “incite” for the aim of the regulation as used in Article 4 of the Law on Operational Activities. The mentioned Article has defined activities which have to be observed during the planning and conduct of operational activities. The principle has determined the ban to incite a person on committing a crime. The author stresses that a person's instigation (encouragement) to commit a crime is just one of the ways of unlawful manifestation of an operational experiment. In the context of the article connected with the practical violations of an operational experiment, analysis of the applicability of the term “incite” to fundamental principles of the legal framework has been performed, as used in Article 4 of the Law on Operational Activities.

A specific circle of questions relates to legal guarantees of access to education for persons with mental disabilities. Eva Kauliņa has addressed this issue in her article. The author, based on findings in several national and international studies, has assessed the access to general and vocational education for persons with mental disabilities. The article justifies that legal guarantees of access to education for persons with mental disabilities is predominantly exceptional rather than regular praxis. The author has identified obstacles, removal of which would promote the creation of inclusive education system and legal guarantees of access to education for persons with mental disabilities.

Undoubtedly, one of the most important questions is the protection of children's rights. Sanita Vanaga in her article analyses the problem relating to legal framework for material security and recovery of maintenance. Children's rights to recovery of maintenance is an essential and integral part strengthened in national and international regulations. S. Vanaga analyses the nature and extent of maintenance necessary for the material needs of children dependant on their legal status. The publication also covers the concept of state and local government support providing child support for material needs, as well as problems connected with evidence of maintenance and recovery in proceedings.

Law scientist from the Republic of Bulgaria Petar Koev in his article covers quite a specific case – comparative legal analysis of spying in the Criminal Laws of Bulgaria and Latvia. The author accentuates the development of Criminal Laws in Bulgaria and Latvia to prevent spying. P. Koev concludes that the Criminal Law on Protection of National Secrets has been worked out in compliance with the historical aspects of both countries. Similarity between Bulgarian Criminal Code and LSSR Criminal Law during the period of socialism was connected with the ideological term “state secret” defined by political systems of the USSR satellite states. Analysis of regulations related to spying has brought out several common traits performed in legal acts after democratic changes in the development of Bulgaria and Latvia after the states gained their independence from the USSR. It has been concluded that regulations on prevention and eradication on spying have been worked out to satisfy the existent regional needs and state's political priorities.

Upon having familiarised oneself with the *Socrates* journal, I wish everybody to gain new experience and make conclusions which could potentially ignite constructive discussions.

ANDREJS VILKS,
Professor of the Faculty of Law
at Rīga Stradiņš University

Pašaizsardzības pierādīšanas problēmas starptautiskajās publiskajās tiesībās

Mg. iur. Rihards Garais

Dr. iur. Jānis Grasis

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,

Tiesību zinātņu katedra, Latvija

Rihards.Garais@gmail.com

Janis.Grasis@rsu.lv

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatītas pierādīšanas problēmas starptautiskajās publiskajās tiesībās saistībā ar paš aizsardzību. Pierādījumu uzrādīšana Starptautiskajai tiesai noteikta ANO Starptautiskās tiesas Statūtu 48.–52. pantā. Nepastāv kāds metožu saraksts vai norādījumi uz pierādījuma vērtību. Formālas pierādījumu hierarhijas nav, tomēr Starptautiskā tiesa parasti dod priekšroku dokumentiem, nevis mutvārdu paziņojumiem, tāpēc dokumentārie pierādījumi ir pirmā svarīgākā pierādīšanas metode.

Atslēgvārdi: paš aizsardzība, pierādījumi, ANO Starptautiskā tiesa.

Ievads

ANO Starptautiskā tiesa savulaik ir norādījusi, ka paš aizsardzības gadījumā valstij ir jāpierāda bruņota uzbrukuma upura statuss un valstij, kas veic paš aizsardzības pasākumus, ir pierādīšanas nasta [8].

Pētnieki norāda, ka piemērotākais standarts paš aizsardzības attaisnojumam ir skaidri un pārliecinoši pierādījumi. Tiesnesis sers Heršs Lauterpahts (*Sir Hersch Lauterpacht*) Norvēģijas aizdevumu (*Norwegian Loans*) lietā norādīja, ka pierādījumu nastas līmenis nevar būt tik augsts, ka padara pierādījumu iesniegšanu par grūti izpildāmu prasību [5]. Savukārt skaidrs un pārliecinošs standarts valstij uzliek pienākumu rīkoties racionāli – tādā veidā, kas atbilst normālai valstu praksei identiskā vai līdzīgā situācijā, ņemot vērā, ka saprātīgas valstis nereaģē steigā, tās nepamatojas uz paviršām norādēm par agresorvalsti, kā arī pasīvi negaida, kamēr netiek savākti neapstrīdami pierādījumi [16].

Pierādījumi ANO Starptautiskajā tiesā

Pierādījumu uzrādīšana ANO Starptautiskajai tiesai ir noteikta šīs tiesas Statūtu 48.–52. pantā. Taču nepastāv kāds metožu saraksts vai norādījumi uz pierādījuma vērtību [14, 254]. Starptautiskās tiesas statūtu 48. pantā ir noteikts, ka “tiesai jāveic visi pasākumi, kas ir saistīti ar pierādījumu pieņemšanu” [1], un tiesas procedūras noteikumu 58. pantā šis noteikums tiek apstiprināts: “darbībām ar pierādījumiem un jebkuru liecinieku vai ekspertu pratināšanai [...] jābūt noteiktai (*settled*) ar tiesu pēc pušu viedokļu noskaidrošanas saskaņā ar šo noteikumu 31. pantu” [2]. Šādu ierobežojošo noteikumu neesamību var izskaidrot kā tiesas ierosinājumu pusēm uzrādīt jebkurus pierādījumus kā tiesību jautājumu, ciktāl puses spēj to paveikt tiesas noteiktā laika robežās. Tātad pusēm pierādījumu uzrādīšanā tiek dota maksimāli liela rīcības brīvība [14, 255].

Pierādījumu uzrādīšana primāri ir pušu pienākums, tomēr arī Starptautiskā tiesa var organizēt pierādījumu vākšanu, lai pārbaudītu faktus. Saskaņā ar statūtu 49. un 50. pantu faktu noskaidrošanas labad tiesa var noteikt dokumentu sagatavošanu, pieaicināt ekspertus un lieciniekus, apskatīt notikumu vietas un pieprasīt nozīmīgas ziņas no starptautiskām organizācijām [1]. Kā piemērs ir tiesas atzinums Nikaragvas lietā, kuras izskatīšanā tā neaprobežojās tikai ar tām ziņām un materiāliem, kurus iesniedza strīdā iesaistītās puses [7, 30. paragr.]. Gan šajā lietā, gan Kongo pret Ugandu lietā tiesa uzsvēra pierādījuma brīvas novērtēšanas principu (*the principle of free assesment of evidence*), norādot, ka tas ietverts ANO Starptautiskās tiesas Statūtos un noteikumos [4; 7, 60. paragr.]. Šajā aspektā spilgti parādās gan kontinentālās, gan arī anglosakšu tiesību sistēmas ietekme [18].

Dokumentārie pierādījumi ir pirmā svarīgākā pierādīšanas metode. Formālas pierādījumu hierarhijas nav, tomēr Starptautiskā tiesa parasti dod priekšroku dokumentiem, nevis mutvārdu paziņojumiem [13, 232]. Dokumentārie pierādījumi ir “visu pušu iesniegtā informācija prāvas ietvaros savu apgalvojumu atbalstam, izņemot ekspertu un liecinieku liecību” [19, 558].

Saskaņā ar Šabtaja Rozenna (*Shabtai Rosenne*) viedokli dokumentāros pierādījumus var sadalīt četrās kategorijās:

- publicētie līgumi, kuri iekļauti vienā no atzītajiem – starptautiskajiem vai nacionālajiem – līgumu tekstu krājumiem;
- starptautisko organizāciju vai nacionālo parlamentu oficiālie dokumenti;
- publicētā un npublicētā diplomātiskā korespondence, komunikē un dažādi citi materiāli, t. sk. grāmatas, kartes, plāni, shēmas, rēķini, arhīvu materiāli, fotogrāfijas, filmas, tiesu un ekspertu atzinumi;
- rakstveida liecības un deklarācijas. [15, 1246]

Bosnijas genocīda lietas spriedumā tiesa norādīja uz šādiem dokumentārajiem pierādījumiem:

- dažādu ANO iestāžu ziņojumiem, rezolūcijām un konstatācijām;
- citu starpvalstu organizāciju dokumentiem, piemēram, Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas;

- bijušās Dienvidslāvijas Starptautiskās krimināltiesas dokumentiem (pierādījumiem un lēmumiem);
- valdību publikācijām;
- nevalstisko organizāciju dokumentiem;
- plašsaziņas līdzekļu ziņojumiem, rakstiem un grāmatām. [3, 211. paragr.]

Oficiālie valsts dokumenti, piemēram, nacionālie normatīvie akti, doktrīnas, rokasgrāmatas, stratēģijas, direktīvas un militāra spēka izmantošanas noteikumi var kļūt nozīmīgi valsts atbildības nodibināšanā arī paramilitāru aktivitāšu gadījumā [20]. Nikaragvas lietā ASV atbildība tika atzīta, pamatojoties uz psiholoģisko operāciju rokasgrāmatu publikācijām [7, 30. paragr.]. Šīs lietas sprieduma 256. paragrāfā noteikts, ka šādu materiālu publikācija un izplatīšana tiek uzskatīta par iedrošinājumu veikt darbības, kas ir pretrunā ar līgumos atspoguļotajiem starptautisko humanitāro tiesību vispārējiem principiem. Šis atzinums nenozīmē, ka jebkurš valsts dokuments ir atzīstams par dokumentāro pierādījumu. Piemēram, Kongo pret Ugandu lietā Starptautiskā tiesa nepieņēma vairākus iekšējos militārās izlūkošanas dokumentus, jo tie nebija parakstīti, nebija autentificējami un informācija tajos nebija pilnvērtīgi paskaidrota [4, 127. paragr.].

Starptautiskās tiesas doktrīnā nepastāv noteikums par iespēju nesniegt informāciju, atsaucoties uz tās konfidencialitāti, kā tas notiek nacionālajos procesos. Daži pētnieki pat norāda, ka ir pienākums sniegt visus pierādījumus, tostarp arī konfidencialos. Tas izriet no pušu pienākuma rīkoties pēc labākas sirdsapziņas [13, 49]. Lai gan pastāv šī diezgan stingrā prasība, tomēr nav paredzētas sankcijas par dokumentu nesniegšanu. Starptautiskās tiesas statūtu 49. pantā tikai noteikts, ka tiesai ir tiesības pieprasīt, lai tiktu uzrādīts jebkurš dokuments; gadījumā, ja puse atsakās to darīt, tiesa to piefiksē. Bijušās Dienvidslāvijas Starptautiskā krimināltiesā visai pamatoti norādīja, ka šāda *carte blanche* attiecībā uz pierādījumu nesniegšanu, to pamatojot ar konfidencialitātes ievērošanu, apgrūtina Starptautiskās tiesas pamatfunkcijas un tādējādi “apdraud tās būtisku priekšmetu un mērķi” [9].

Starptautiskās tiesas praksē ir bijuši divi gadījumi, kad šis aspekts kļuva par nopietnu problēmu, – Korfu kanāla lietā un Bosnijas genocīda lietā. Pirmajā gadījumā Apvienotā Karaliste un liecinieki atteicās uzrādīt dokumentus militāro jūras spēku noslēpumu dēļ. Tiesas attieksme šajā jautājumā bija šāda: neuzsvērt Apvienotās Karalistes nostāju un neļaut šim faktam ietekmēt gala secinājumus [6, 32].

Bosnijas genocīda lietā Bosnija un Hercegovina vērsās tiesā, lai tā no Serbijas un Melnkalnes pieprasītu uzrādīt militārā noslēpuma dēļ klasificētus dokumentus. Tiesa nolēma nepieprasīt šos dokumentus, atstājot sev tiesību pieprasīt tos pēc pašas iniciatīvas. Lai gan tiesa piebilda, ka pēc iesniedzēja norādes tā drīkst izdarīt secinājumus par Serbijas un Melnkalnes pierādījumu labprātīgas nesniegšanas faktu, tomēr nekas neliecina, ka šis fakts kaut kā ietekmēja tiesas nolēmumu [13, 214].

Arī starptautisko organizāciju dokumenti var tikt uzrādīti kā pierādījumi. Tiesu praksē priekšroka tiek dota ANO iestāžu dokumentiem. Bosnijas genocīda lietā tiesa norādīja, ka neatkarīgo vai oficiālo institūciju pierādījuma spēks ir atkarīgs no vairākiem aspektiem:

- pierādījuma avota;
- pierādījuma iegūšanas procesa;
- pierādījuma kvalitātes. [3, 227. paragr.]

Starptautiskā tiesa izmanto arī faktus konstatējošus komisiju un citu tiesu ziņojumus [17, 152]. Piemēram, Portera komisijas ziņojums tika izmantots Kongo pret Ugandu lietā, un, pamatojoties uz to, neviens no pusēm neapšaubīja tā ticamību [4, 60]. Attiecībā uz šajā ziņojumā izmantoto pierādījumu iegūšanas procesu tiesa norādīja uz liecību savākšanas organizēto un kvalificēto raksturu. Starp savāktajiem pierādījumiem bija arī tehniska rakstura informācija, kura, tiesas ieskatā, pelnīja īpašu uzmanību. [4, 61. paragr.]

Arī nevalstisko organizāciju un pētniecības centru dokumenti var kalpot par pierādījumiem, tomēr to loma ir ierobežota. Piemēram, raksturojot interneta vidi, NATO Kiberaizsardzības izcilības centrs Tallinā sagatavoja ziņojumus par tehniskajām un juridiskajām diskusijām par informācijas pārraides incidentiem Igaunijā, Gruzijā, Irānā un citur [12].

Pastāv arī citu, piemēram, nevalstisko, organizāciju dokumenti, tomēr Starptautiskā tiesa uzskata tos par papildinošiem dokumentiem [13, 249]. Šāda pieeja tiek kritizēta, jo tiesas lietotie nevalstisko organizāciju dokumentu novērtēšanas kritēriji atšķiras no pierādījumu novērtēšanas kritērijiem, kurus tiesa lieto pret ANO iestāžu pierādījumiem [13, 250].

Objektīvu iemeslu dēļ arī plašsaziņas līdzekļu ziņas Starptautiskās tiesas avotu hierarhijā neatrodas augstā vietā, jo šī informācija parasti tiek pamatota ar vienu vai nedaudziem avotiem, informāciju sniedz ieinteresētā puse, nemaz nerunājot par gadījumiem, kad avoti nav identificējami [4, 68. paragr.]. Nikaragvas lietā tiesa atzina preses materiālu un grāmatu fragmentu augsto kvalitāti, tomēr tie tika uzskatīti par sekundāriem avotiem, kuri izmantojami tikai kopsakarā ar pamata pierādījumiem [7, 62. paragr.].

Starptautiskās tiesas procesā liela nozīme ir oficiālajiem paziņojumiem, kā tas tika norādīts Teherānas ķilnieku lietā, kurā tiesa konstatēja milzīgu skaitu gan ASV, gan Irānas varas iestāžu paziņojumu par šā procesa priekšmetu [10]. Nikaragvas lietā par īpaši nozīmīgiem tiesa atzina tos valsts paziņojumus, kuros augstākā ranga politiķi atzina, ka viņu pārstāvētās valsts darbības ir pelnījušas kritiku [7, 64. paragr.]. Protams, tiesa pievērsa uzmanību arī tam, kur šīs ziņas tika publicētas, jo oficiālam paziņojumam ir lielāks pierādīšanas spēks nekā publikācijai laikrakstā vai grāmatā.

Tiesa vai kāda no pusēm var pieaicināt lieciniekus mutvārdu liecību sniegšanai. To nosaka divi apstākļi:

- procesa otrai pusei nav iebildumu;
- tiesa atzīst, ka liecībai var būt nozīme procesa gaitā [2, 62. panta otrā daļa, 63. pants].

Saskaņā ar Starptautiskās tiesas Statūtu 50. pantu tiesa var jebkurā laikā piesaistīt jebkuru personu, institūciju, biroju, komisiju vai citu organizāciju, kas veiks izmeklēšanu vai paudīs eksperta viedokli [1]. Eksperti ir nepieciešami situācijās, kuru izvērtēšanai vajadzīgas augsta līmeņa tehniskās vai citas specifiskas zināšanas. Dažkārt pieaicināšanai ir citi iemesli, piemēram, Korfu kanāla lietā tiesa piesaistīja ekspertu grupu, lai izvērtētu pušu nepārvaramos pretrunīgos uzskatus par konkrētiem faktiem [6, 4, 9]. Arī pašas puses var piesaistīt ekspertus, kuri, sniedzot mutvārdu atzinumus, dod zvērestu par savu kompetenci un profesionālajām spējām [14, 263].

Austrālija un Japāna – iesaistītās puses lietā par vaļu medībām Antarktikā – kā pierādījumus uzrādīja ekspertu atzinumus. Šie eksperti tika nopratināti, un viņu atzinumus tiesa diezgan plaši izmantoja arī savā spriedumā. [11]

Viens no galvenajiem pierādījumu pieļaujamības jautājumiem ir šāds: vai ir vērā ņemami prettiesiski iegūtie pierādījumi? Starptautiskās tiesas Statūtos nav noteikumu par pierādījumu nepieļaujamību, pat gadījumā, ja tie iegūti ar darbībām, kas starptautiski tiek uzskatītas par prettiesiskām [13, 158]. Piemēram, Korfu kanāla lietā tiesa pieņēma pierādījumus, kurus prettiesiski ieguva Apvienotā Karaliste operācijā “Mazumtirdzniecība” (*Operation “Retail”*), un, pamatojoties tieši uz šiem pierādījumiem, tiesa noteica incidenta notikšanas vietu un minū veidu [6, 14, 15]. Albānija šo pierādījumu pieļaujamību nekad neapstrīdēja, un tiesa neizskatīja pieļaujamības jautājumu [14, 271].

Pētnieki norāda, ka tiesa ar savu pieeju – neradot tiešu aizliegumu – mēģina panākt, lai valstis atsakās no prettiesiskas pierādījuma uzrādīšanas; tā padara prettiesisku pierādījumu vākšanu par nevajadzīgu, jo atbilstīgos apstākļos tiesa gatava pieņemt arī sekundāros pierādījumus [14, 271, 272]. Turpretī, kā norāda pētnieki, ja, iegūstot pierādījumus, notiek *ius cogens* pārkāpšana, šāda pierādījumu sagādāšana nav nepieļaujama [19, 563].

Secinājumi

Izskatot pierādīšanas problēmas, var secināt, ka ir izveidojusies pietiekami plaša Starptautiskās tiesas prakse par pierādīšanas metodēm, kuras ir izmantojamas arī strīdos par spēka lietošanas tiesiskumu, tostarp arī par pašaizsardzības pamatojumu. Jāņem vērā arī tas, ka pierādīšanai Starptautiskās tiesas praksē daudz uzmanības tiek pievērsts valsts attieksmei saistībā ar konfliktu, gan raugoties no politiskajiem apstākļiem, gan arī no tiesību normām, tiek ņemts vērā ne vien militārpersonu viedoklis, bet arī politisko lēmumu pieņēmēju un pat tiesību pētnieku viedoklis.

Problems of Proof of Self-defence in International Public Law

Abstract

The article aims to the problems of proof in international public law relating to self-defence. The submission of evidences to the International Court is governed by Articles 48 to 52 of the Charter of the International Court of Justice of the United Nations. There is no list of methods or indications of the value of the proof. Despite the absence of a formal hierarchy of evidences, the International Court of Justice generally prefers documents rather than verbal statements, so documentary evidence is the first most important method of proof.

Keywords: self-defence, proof, the International Court of Justice of the United Nations.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesas Statūti: starptautisks dokuments, parakstīts 26.06.1945. *Latvijas Vēstnesis*. 20(6106), 29.01.2018.
2. United Nations: Rules of Court. *I. C. J. Basic documents*. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/en/rules> [sk. 20.04.2019.].

Tiesu prakse

3. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro): Judgment of 26th February 2007. *I. C. J. Reports*. 2007, 43. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 07.04.2019.].
4. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic Congo v. Uganda): Judgment of 19th December 2005. *I. C. J. Reports*. 2005, 168. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 07.04.2019.].
5. Certain Norwegian Loans (France v. Norway): Judgment of 6th July 1957: Separate Opinion of Judge sir Hersch Lauterpacht. *I. C. J. Reports*. 1957, 9. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/29/029-19570706-JUD-01-03-EN.pdf> [sk. 07.04.2019.].
6. Corfu Channel (U. K. v. Alb.): Judgment of 9th April 1949. *I. C. J. Reports*. 1949. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 07.04.2019.].
7. Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicar. v. U. S.): Judgment of 27th June 1986. *I. C. J. Reports*. 1986. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 07.04.2019.].
8. Oil platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America): Judgment of 6th November 2003. *I. C. J. Reports*. 2003. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/90/090-20031106-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 15.04.2019.].

9. Prosecutor v. Blaškić, Case No. IT-95-14-AR: Judgment on the Request of the Republic of Croatia for Review of the Decision of Trial Chamber II of 18th July 1997: Judgment of 29th October 1997. *United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. 1997, par. 65. Iegūts no: <http://www.icty.org/x/cases/blaskic/acdec/en/71029JT3.html> [sk. 20.04.2019.].
10. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (U. S. v. Iran), Judgment of 24th May 1980. *I. C. J. Reports*. 1980, par. 13. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 14.04.2019.].
11. Whaling in the Antarctic (Aust. v. Japan: N. Z. intervening), Judgment of 31st of March 2014 *I. C. J. Reports*. 2014, par. 227. Iegūts no: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/148/148-20140331-JUD-01-00-EN.pdf> [sk. 14.04.2019.].

Literatūra

12. NATO Opens New Centre of Excellence on Cyber Defence. 2008. NATO. Iegūts no: <http://www.nato.int/docu/update/2008/05-may/e0514a.html> [sk. 20.01.2019.].
13. Riddell, A., Plant, B. 2009. *Evidence Before the International Court of Justice*. London: British Institute of International and Comparative Law.
14. Roscini, M. 2015. Evidentiary Issues in International Disputes Related to State Responsibility for Cyber Operations. *Texas International Law Journal*. 50, Symposium Issue 2.
15. Rosenne, S. 2006. *The Law and Practice of the International Court, 1920–2005*. Vol. III, Procedure. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
16. Schmitt, M. N. 2011. Cyber Operations and the Jus Ad Bellum Revisited. *Villanova Law Review*. 56, 569, 595.
17. Teitelbaum, R. 2007. Recent Fact-Finding Developments at the International Court of Justice. In: *6th Law and Practice of International Courts and Tribunals*.
18. Tomka, P., Proulx, V.-J. 2015. *The Evidentiary practice of the World Court*. National University of Singapore, Faculty of Law Working Paper Series.
19. Wolfrum, R. 2012. *International Courts and Tribunals, Evidence: 5th Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland Publishing Company.
20. Young, M. D. 2010. National Cyber Doctrine: The Missing Link in the Application of American Cyber Power. *Journal of National Security Law & Policy*. Iegūts no: http://jnslp.com/wp-content/uploads/2010/08/12_Young.pdf [sk. 22.01.2019.].

Dubultās aizsardzības garantiju aspekti Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem

Valērijs Bodnieks

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Doktorantūras studiju programma "Politikas zinātne", Latvija
valerijs.bodnieks@inbox.lv*

Kopsavilkums

Rakstā apskatīta Latvijas kā mazas valsts aizsardzības stratēģija un Latvijas kolektīvās aizsardzības garantiju tiesiskie aspekti, kas izriet ne tikai no Ziemeļatlantijas līguma, bet arī citiem starptautiskajiem dokumentiem. No juridiskā aspekta Latvijai kā mazai valstij ir dubultās kolektīvās aizsardzības garantijas. Kolektīvās aizsardzības princips ir integrēts Ziemeļatlantijas līguma 5. pantā, bet Līguma par Eiropas Savienību 42.7. pantā ietverta savstarpējās palīdzības klauzula. Taču svarīga ir arī solidaritātes klauzula, kas ietverta Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. pantā. Grozījumi Līgumā par Eiropas Savienību un Līgumā par Eiropas Savienības darbību (iepriekšējais nosaukums – Eiropas Kopienas dibināšanas līgums), iekļaujot savstarpējās palīdzības un solidaritātes klauzulu, tika izdarīti ar Lisabonas līgumu.

Katrai valstij ir svarīga tās pašnoteikšanās, kas nav ierobežojama ar bruņotu agresiju, tādēļ rakstā tiek skatīts ne vien kolektīvās aizsardzības garantiju aspekts Latvijai, bet arī analizēta bruņotas agresijas būtība. Veiktā izpēte ir politiski tiesisko aspektu apkopojums, kas Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem ir kā instruments, kas izriet no kolektīvās aizsardzības principa un solidaritātes klauzulas valsts pastāvēšanas nodrošināšanai.

Atslēgvārdi: Ziemeļatlantijas līguma organizācija, Eiropas Savienība, drošība, aizsardzība, Lisabonas līgums, bruņots uzbrukums.

Ievads

Pēdējos gados pasaule ir strauji mainījusies un ir iestājusies Krievijas prezidenta Vladimira Putina un Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Donalda Trampa ēra. Šis ir sarežģīts laiks, jo aizvien nav atrisināts jautājums par Krievijas militāro agresiju Ukrainā, turpinās konflikts Sirijā un nestabilitāte vērojama arī citur pasaulē. Šajā neviennozīmīgajā

laikā ikviens ir aculiecinieks tam, ka bruņoti konflikti notiek pie Eiropas Savienības (ES) robežām, tie tiek īstenoti netipiskā veidā, ar augsti izstrādātām stratēģijām, pārkāpjot starptautiskās tiesības un ignorējot to, ka jebkurai tautai ir tiesības uz suverenitāti un tās valsts teritorijas nedalāmību.

Krievijas agresija Ukrainā ir plaši pētīta gan no politiskā, gan no juridiskā aspekta, un ir skaidrs, ka Krievija pārkāpusi vairākas starptautiskās tiesību normas. Šīs agresijas akts rosināja ne vien plašāk pievērsties katras valsts individuālo aizsardzības stratēģiju un spēju pārskatīšanai, bet arī pagriezt jaunā gultnē kolektīvās aizsardzības izpratni un nepieciešamību stiprināt kolektīvās aizsardzības spējas. Latvijas kolektīvās aizsardzības pamats un prioritāte ir tās dalība Ziemeļatlantijas līguma organizācijā (NATO), un sekundāra loma atvēlēta dalībai ES drošības un aizsardzības ietvarā – ES Kopējā drošības un aizsardzības politikā.

Plaši izklāstot Latvijas aizsardzības izaicinājumus un prioritātes, tiek vērsta uzmanība uz Ziemeļatlantijas līguma 5. pantu, tajā ietvertu kolektīvās aizsardzības principu, tomēr minimāli vai gandrīz netiek izteikti viedokļi un skaidrojumi par līdzvērtīgu regulējumu un kolektīvās aizsardzības garantijām, kas izriet no Līguma par Eiropas Savienību 42.7. pantā ietvertās savstarpējās palīdzības klauzulas un Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. pantā noteiktās solidaritātes klauzulas.

Nepieciešams arī plašāk skaidrot, kas ir agresija un starptautisko tiesību pārkāpums no juridiskā aspekta. Latvijas minimālisms, pievērsoties ES līgumos ietvertajam drošības un aizsardzības ietvaram, nav neparasts, jo Latvijas prioritāte vērsta uz dalību NATO, bet ES kā aizsardzības aktoram atvēlēta sekundāra loma. Tomēr ir vajadzīgs plašāks redzējums par to, kādas ir Latvijas iespējas un kādas garantijas Latvijai jāsniedz citām ES dalībvalstīm, saņemot lūgumu par palīdzību kolektīvai aizsardzībai, kas izriet no Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību (grozījumi izdarīti ar Lisabonas līgumu).

Ne visas ES dalībvalstis ir arī NATO dalībvalstis (piemēram, Zviedrija un Somija). Nepieciešamības gadījumā tās var lūgt kolektīvās aizsardzības palīdzību no citām ES dalībvalstīm atbilstīgi ES līgumiskajam ietvaram. Šādā gadījumā arī Latvijai būtu jāsniedz atbalsts, jo Latvija ir ne tikai drošības un aizsardzības garantiju saņēmēja, bet arī sniedzēja.

Darba mērķis ir izanalizēt Latvijas dubultās aizsardzības garantiju aspektus.

Mazas valsts aizsardzības stratēģijas izpratne

Latvijas valstiskuma pirmsākumi meklējami starpkaru periodā, kad, pateicoties tā laika diplomātiskajiem centieniem, 1918. gadā Latvija tika atzīta *de facto*, bet jau 1921. gadā notika Latvijas atzīšana *de iure*. Ar 1940. gada Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) okupācijas un nelikumīgas aneksijas aktu Latvija zaudēja valstiskumu. Latvijas valstiskums tika atjaunots 1990. gadā ar Augstākās Padomes deklarāciju "Par Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanu". Virzība uz Latvijas drošības nodrošināšanu un integrēšanos Rietumu valstu drošības sistēmā notika ilgi, tās gaitā

notika izmaiņas gan politiskajos procesos, gan Latvijas stratēģiskajos politikas plānošanas dokumentos, gan tika veikti plaši normatīvo aktu grozījumi. Latvijas iekļaušanās Rietumu pasaules drošības sistēmā nosacīti sākās ar 1991. gadu, kad Latvija tika uzņemta Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO), un noslēdzās ar 2004. gadu, kad notika Latvijas uzņemšana gan NATO, gan ES. Latvijas aizsardzības stratēģija ir balstīta uz mazas valsts izpratni un statusu.

Nav šaubu, ka Latvija ir maza valsts gan atbilstoši dažādiem vispārpieņemtajiem mazas valsts (*small state, small power, weak power*) nosaukumiem, kurus apkopojis Guntis Štamers [17, 10–19], gan definēšanas kritērijiem (kvantitatīvajiem, kvalitatīvajiem, strukturālajiem), kurus plaši analizējis Toms Rostoks [16, 33–45], attiecinot tos uz visām Baltijas valstīm. No mazas valsts aizsardzības perspektīvas nozīmīgākie mērķi ir saglabāt tās teritoriālās integritātes nedalāmību un nodrošināt valstiskuma neatkarību. Hanss Jirgens Vilbergs, Klauss Messeršmits un Laila Niedra norāda: “[..] attiecībā uz jēdzienu “valsts” Administratīvā tiesa Ķelnē, piemērojot starptautisko tiesību kritērijus, savā spriedumā konstatējusi sekojošo: Lai eksistētu valsts starptautisko tiesību izpratnē, nepieciešami trīs priekšnosacījumi: jāeksistē valsts teritorijai, kuru apdzīvo valsts tauta, un valsts tautai jāpakļaujas valsts varai” [18, 2].

Valsts eksistence ir nozīmīgākais aspekts, par kuru jārūpējas katras valsts politiskajai elitei, gan izvēloties atbilstošu politisko virzienu un ievirzot valsti atbilstošā valsts attīstības stratēģijā, gan pareizi interpretējot un piemērojot starptautiskās tiesības. Atbilstīgi vēsturiskās pieredzes aspektam un agresoru lielvaras (Krievijas) klātesamībai Latvijas izvēlēta stratēģija, integrējoties kolektīvās aizsardzības sistēmā ar iesaistīšanos aliansēs, ir dabiska un pašsaprotama. Heincs Gertners (*Heinz Gärtner*) norāda: “[..] īpaši mazajām valstīm lēmums pievienoties aliansēm ir atkarīgs no kopējiem ieguvumiem pretstatā samaksai, un galvenais jautājums ir, vai uztvertie draudi attaisno izdevumus” [12, 2].

Latvijas izvēlētais politikas stratēģijas virziens atspoguļots Elisones Beilsas (*Alyson J. K. Bailes*), Žana Marka Riklija (*Jean Marc Rickli*) un Baldura Torhalsona (*Baldur Thorhallsson*) akcentētajās stratēģijās mazajām valstīm:

- 1) tuvākās spēcīgākās valsts aizsardzība;
- 2) attālas lielvaras aizsardzība no tuvākās lielvaras;
- 3) sagrupēšanās un apvienošanās ar partneriem līdzsvara noturēšanai, t. i., pirmās divas iespējas var traktēt kā t. s. *bandwagoning* veidu.

Izvirzītās trīs stratēģijas formāli var izpausties gan divpusējās, gan daudzpusējās aliansēs, un tās neizslēdz cita citu. [9, 35]

Latvijas iesaiste kolektīvās aizsardzības sistēmā gan NATO, gan ES atspoguļo visaptverošu redzējumu par drošības izaicinājumiem, kas Beilsas, Riklija un Torhalsona pētījumā ietverti drošības izaicinājumu matricā:

- militārie izaicinājumi (kādas valsts uzbrukums, iesaistīšana konfliktā, valdības gāšana un sabotāža, politiskā un ekonomiskā šantāža, ārvalstu iniciēts apvērsums, bruņots konflikts valsts iekšienē, civiliedzīvotāju nemieri);

Valērijs Bodnieks. Dubultās aizsardzības garantiju aspekti Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem

- vardarbība (terorisms, organizētā noziedzība, stratēģisku preču kontrabanda, kiberuzbrukumi, nelegālā migrācija un cilvēku tirdzniecība);
- ekonomiskie apdraudējumi (ekonomiskās un finansiālās sistēmas dzīvotspēja, apgādes drošība, piemēram, ar pārtiku, energoresursiem u. tml.);
- nelaimes gadījumi un dabas stihijas (kodolkatastrofas, bioloģiskās, ķīmiskās katastrofas, pandēmijas, vides degradēšanās un resursu izsīkums, klimata izmaiņas). [9, 35]

Latvijas dubultās aizsardzības garantijas un saistības

Latvija ir suverēna, neatkarīga un pilntiesīga Rietumu valstu sabiedrības dalībniece, kura saņem kolektīvās aizsardzības garantijas gan no NATO, gan no ES. Kolektīvā aizsardzība izpaužas ne tikai to saņemšanā, bet arī sniegšanā. Faktiski Latvijai ir dubultas aizsardzības garantijas, kuras sniedz gan NATO, gan ES.

Arī Latvijai pašai jāspēj sniegt kolektīvās aizsardzības palīdzību partnervalstīm, ar tām solidarizējoties, ja rastos šāda nepieciešamība. Palīdzība būtu vajadzīga, piemēram, dalībvalsts pašnoteikšanās tiesību pārkāpšanas gadījumā, ja pret valsti vērsta agresija. Pašnoteikšanās princips un individuālās vai kolektīvās paš aizsardzības princips agresijas gadījumā ietverts vairākos dokumentos. Juris Bojārs norāda, ka tautu un nāciju pašnoteikšanās tiesības ietver to tiesības izveidot suverēnu, neatkarīgu valsti, brīvi noteikt tās politisko iekārtu, iekšējo un ārējo politiku, kā arī nācijas suverenitāte valsts iekšējās tiesībās nozīmē, ka valstī visa vara pieder tautai [11, 125]. Šādas tiesības nav ierobežojamas ar agresijas aktu.

Pašnoteikšanās tiesības un suverenitāte noteiktas vairākos starptautiskajos dokumentos:

- norma par katras nācijas līdztiesības un pašnoteikšanās principa respektēšanu ietverta 1945. gada 26. jūnijā parakstīto ANO statūtu 1. panta otrajā daļā [1];
- ANO 1966. gada 16. decembrī pieņemtā Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 1. panta pirmajā daļā [2];
- ANO 1970. gada 24. oktobra Deklarācijas par starptautisko tiesību principiem, kas attiecas uz draudzīgām attiecībām un sadarbību starp valstīm saskaņā ar ANO statūtiem 5. un 6. pantā [3].

Pašnoteikšanās ir visaptveroša, to nedrīkst ierobežot ar iejaukšanos no ārpuses. Šāda ierobežošana notiek kādas valsts agresijas rezultātā. Jebkuras valsts agresija ir saistīta ar kara noziegumu, jo notiek teritoriālās integritātes un politiskās suverenitātes pārkāpums.

ANO statūtu 2. panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka starptautiskajās attiecībās valstīm jāapņemas atturēties no draudiem lietot spēku vai tā lietošanas pret jebkuras valsts teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību, izņemot bruņota uzbrukuma gadījumā, kad saskaņā ar ANO statūtu 51. pantu pieļaujama individuālā vai kolektīvā paš aizsardzība [1].

Aizliegums iejaukties kādas valsts iekšējās lietās ir noteikts ar ANO Deklarāciju par iejaukšanās valstu iekšējās lietās nepieļaujamību (pieņemta 1981. gada 9. decembrī ar ANO rezolūciju Nr. A/RES/36/103). Tajā teikts, ka iejaukšanās valsts iekšējās un ārējās lietās attiecināma uz valsts suverenitāti, politisko neatkarību, teritoriālo integritāti (pirmās daļas a punkts) un nav pieļaujama jebkāda veida spēka lietošana valsts robežu pārkāpšanai attiecībā uz valsts iekšējām lietām (otrās daļas a punkts) [4].

Kolektīvās aizsardzības ideja ir inkorporēta ANO dokumentos, kā arī Ziemeļatlantijas līgumā un citos starptautiskos dokumentos.

Ziemeļatlantijas līguma 5. pantā ir noteikts: “Puses vienojas, ka bruņotu uzbrukumu vienai vai vairākām no tām Eiropā vai Ziemeļamerikā uzskatīs par uzbrukumu visām dalībvalstīm, tādēļ tās apņemas, ka šāda uzbrukuma gadījumā katra no tām, izmantojot individuālās un kolektīvās paš aizsardzības tiesības, kas paredzētas Apvienoto Nāciju Organizācijas Hartas 51. pantā, sniegs palīdzību Pusei vai Pusēm, kas pakļautas uzbrukumam, individuāli un kopā ar citām Pusēm, veicot pasākumus, kurus tās uzskata par nepieciešamiem, ieskaitot bruņota spēka lietošanu, lai atjaunotu un saglabātu Ziemeļatlantijas reģiona drošību [...]” [6].

Kolektīvās aizsardzības princips ir ietverts ne tikai Ziemeļatlantijas līgumā, bet tas arī izriet no Līguma par Eiropas Savienību 42.7. pantā ietvertās savstarpējās palīdzības klauzulas (grozījumi izdarīti ar Lisabonas līgumu). Ar Lisabonas līgumu ieviestajā savstarpējās palīdzības klauzulā noteikts, ka “gadījumos, kad kāda dalībvalsts kļūst par bruņotas agresijas upuri savā teritorijā, pārējām dalībvalstīm ir pienākums sniegt tai atbalstu un palīdzību ar visiem to rīcībā esošajiem līdzekļiem saskaņā ar ANO Statūtu 51. pantu” [5].

Individuālās vai kolektīvās aizsardzības realizēšanas un starptautiskā miera drošības atjaunošanas, kā arī starptautisko tiesību noziedzīgas darbības kvalificējošā pazīme ir bruņots uzbrukums. Latvijai nav un, visticamāk, arī nebūs tādu aizsardzības spēju, lai individuāli varētu pilnvērtīgi aizsargāties no bruņota lielvaras uzbrukuma, bet tas ir izdarāms ar kolektīvām spējām. Pašreiz reģionāli vienīgā lielvara ar agresīvu politiku ir Krievija. Spilgts Krievijas agresijas piemērs ir notikumi Ukrainā kopš 2014. gada.

Runājot par lielvalstīm, jāņem vērā, ka valsts lielums ir relatīvs un var tikt dažādi interpretēts. Lielvara, kā to konstatējis Fazls Rabija (*Fazle Rabby*), pamatojoties uz Hansa Morgentava (*Hans Morgenthau*) atziņām, ir valsts, kas var realizēt savu gribu pār mazu valsti, kura nespēj realizēt savu gribu pār lielvaru. Rodas jautājums, kas ir bruņots uzbrukums (agresija)? Neviens iepriekš apskatītais dokuments to neizskaidro. [13]

Valsts agresijas izpausmes

Termins “bruņots uzbrukums” jādefinē, balstoties uz 1974. gada 14. decembra ANO rezolūcijas Nr. A/RES/29/3314 3. punktu, kurā agresija tiek skaidrota kā:

- invāzija vai citas valsts teritorijas bruņoto spēku uzbrukums, vai jebkāda militāra okupācija, kas var būt arī pagaidu un kas izriet no invāzijas vai uzbrukuma, vai jebkāda aneksija, lietojot spēku;

Valērijs Bodnieks. Dubultās aizsardzības garantiju aspekti Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem

- valsts teritorijas bombardēšana, ko veic citas valsts bruņotie spēki, vai jebkādu ieroču lietošana, ko veic valsts pret citu valsti;
- ostu vai piekrastes blokāde, ko veic valsts bruņotie spēki pret citu valsti;
- citas valsts bruņoto spēku sauszemes, jūras vai gaisa uzbrukums utt. [7]

Tāpat bruņots konflikts aptver visas iespējamās valsts agresijas izpausmes (okupāciju, aneksiju u. tml.) un bruņotu konfliktu nevar saistīt tikai ar konvencionālo kara darbību. Džeikobs Kellenbergs (*Jacob Kellenberg*) norāda: “1949. gada Ženēvas konvencija speciāli pieņēma vispārīgu terminu “bruņots konflikts”, lai aptvertu visas iespējamās situācijas un lai izvairītos no juridiskiem argumentiem par precīzu kara definīciju” [14, 34–35].

Drošības un aizsardzības garantijas Latvijai izriet arī no Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. pantā ietvertās solidaritātes klauzulas, kas nozīmē, ka ES ievēro solidaritātes principu, sniedzot savstarpējo palīdzību teroristu uzbrukumam, dabas vai cilvēku izraisītu katastrofu gadījumos. Tas ES ļauj mobilizēt ne tikai civilos, bet arī militāros dalībvalstu resursus [5]. Saskaņā ar līgumu solidaritātes klauzulas īstenošanas kārtība jānosaka ar ES Padomes lēmumu, balstoties uz Eiropas Komisijas un ES augstā pārstāvja ārlietās un drošības politikas jautājumos kopēju priekšlikumu, bet militārajos un aizsardzības jautājumos lēmums jāpieņem atbilstīgi Māstrihtas līguma regulējumam, informējot Eiropas Parlamentu [5].

Kolektīvās aizsardzības, savstarpējās palīdzības un solidaritātes princips sniedz pietiekamas garantijas Latvijai bruņotas agresijas gadījumā ne tikai konvencionāla, bet arī jaunās paaudzes (asimetriska) apdraudējuma pārvarēšanai. Jaunās paaudzes apdraudējuma gadījumā var tikt izmantota dažādu veidu militārā taktika (sākotnēji var būt apgrūtināta iespēja identificēt kaujinieku piederību kādai valstij pēc formastērpu atšķirības zīmēm un citām pazīmēm), tāpēc atbalsts no citām valstīm var tikt lūgts atbilstīgi solidaritātes klauzulai. Šādā gadījumā neidentificējamās personas var tikt traktētas kā teroristi, kas veic teroristisku uzbrukumu.

Kolektīvās garantijas Latvija ne tikai var saņemt, bet tās arī jāsniedz citām valstīm. Ne visas ES dalībvalstis ir arī NATO dalībvalstis (Zviedrija un Somija), tādēļ politikas veidotājiem ir jāatsaucas ne tikai uz Ziemeļatlantijas līguma 5. pantu, bet arī plašāk jāpievēršas Līguma par Eiropas Savienību 42.7. pantā ietvertajai savstarpējās palīdzības klauzulai un Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. pantā iekļautajai solidaritātes klauzulai. Viens no piemēriem, kas liecina par Latvijas aizsardzības politikas veidotāju minimālismu šeit minētajā aspektā, ir 2012. gadā pieņemtā Valsts aizsardzības koncepcija, kas ir vienīgais valsts aizsardzības politikas plānošanas stratēģiskais dokuments, kurā ir atsauce uz Lisabonas līgumā ietverto savstarpējās palīdzības klauzulu (42.7. pants) [8].

Krievijas agresijas izpausme ar tā dēvēto *zaļo cilvēciņu* parādīšanos Ukrainā ir spilgts piemērs. *Zaļajiem cilvēciņiem*, kā rakstīja Šeins R. Rīvzs (*Shane R. Reeves*) un Dāvids Volless (*David Wallace*), bija aizsegta seja, olīvzaļš formastērps bez atšķirības zīmēm, viņi sazinājās krievu valodā, izmantoja Krievijā ražotos ieročus, un viņiem bija

nozīmīga loma Krimas okupācijā un civilajā konfliktā Austrumukrainā [15, 393]. Krievija gan sākotnēji noliedza kādu saikni ar šiem bruņotajiem aktoriem, taču tagad vispārīgi atzīts ir fakts, ka *zaļie cilvēciņi* bija Krievijas īpašie spēki, kuri, lietojot maskēšanos vai militāro maldināšanu, izmantoja formastērpus bez atšķirības zīmēm, lai viņu aktivitātes netiktu identificētas ar Krieviju [15, 393].

Šādas vai līdzīgas aktivitātes jaunās paaudzes jeb asimetriskā kara veidā var notikt gan NATO, gan ES dalībvalstīs, kuras nav NATO. Jānis Bērziņš savā pētījumā konstatēja, ka “jaunās paaudzes kara darbībā dominē informatīvais un psiholoģiskais karš, lai panāktu pārākumu attiecībā uz karaspēka un ieroču kontroli, morāli un psiholoģiski nomācot ienaidnieka bruņoto spēku personālu un civiliedzīvotājus” [10, 5].

Jaunās paaudzes kara darbības veidi un izpausmes var būt dažādas, būtiskākais ir politiskais un juridiskais ietvars, uz kuru balstoties Latvijas politikas veidotāji var pieņemt lēmumus kolektīvajai valsts aizsardzībai jebkurā apdraudējuma eskalācijas posmā. Jāņem vērā, ka Latvija nav tikai aizsardzības garantiju saņēmēja, bet nepieciešamības gadījumā Latvijai ir jāsniedz atbalsts citām partnervalstīm atbilstīgi gan Ziemeļatlantijas līguma 5. pantam, gan Līguma par Eiropas Savienību 42.7. pantam, gan Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. pantam.

Secinājumi

Valstu solidarizēšanās, balstoties uz Ziemeļatlantijas līguma 5. pantā ietvertu kolektīvās aizsardzības principu, var izpausties dažādi, piemēram, Latvijā ir izvietota Kanādas vadītā kaujas grupa. Pieņemti daudzi politiskie lēmumi, kas atbilst solidarizēšanās un palīdzības sniegšanas principam. Latvijas lielākais drošības izaicinājums ir Krievijas agresīvā politika, sevišķi ņemot vērā, ka 2014. gadā notika Krievijas agresija Ukrainā, pārkāpjot vairākas starptautisko tiesību normas.

Latvijas aizsardzības politika tiek balstīta uz Latvijas dalību NATO, bet ES kā aizsardzības aktoram ir atvēlēta sekundāra loma. Tas ir jāsaista ar katras organizācijas mērķiem un spējām. Latvija ir uzņēmusies gan Ziemeļatlantijas līguma 5. pantā ietvertās saistības un garantijas, gan arī saistības, kas izriet no Līguma par Eiropas Savienību 42.7. panta un Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. panta.

Lielākais apdraudējums Latvijai potenciāli var būt no Krievijas. To apliecina 2014. gadā uzsāktā jaunās paaudzes (asimetriskā) kara darbība Ukrainā, izmantojot *zaļo cilvēciņu* taktiku. Šāda valsts rīcība ir uzskatāma par agresiju. 1974. gada 14. decembra ANO rezolūcijā Nr. A/RES/29/3314 ir skaidrots, kas ir agresija. Valstu agresijai ir dažādas izpausmes, svarīgākais ir fakts, ka tā aptver dažādus bruņota konflikta, tostarp arī jaunās paaudzes (asimetriskos), veidus.

Latvijas politikas veidotājiem jāņem vērā, ka kolektīvās aizsardzības garantiju pamats, veidojot dubulto aizsardzības “lietussargu” Latvijai, izriet ne tikai no Ziemeļatlantijas līguma 5. panta, bet arī no Līguma par Eiropas Savienību 42.7. panta un Līguma par Eiropas Savienības darbību 222. panta. Atbilstīgi normatīvajam regulējumam Latvijai

jāspēj sniegt garantijas jebkurai NATO un (vai) ES dalībvalstij, ietverot ne tikai solidarizēšanos politiskajā līmenī, bet arī normas iekļaujot nacionālā līmeņa tiesību aktos, politikas plānošanas dokumentos un izglītojot sabiedrību šajā aspektā.

Pateicos Rīgas Stradiņa universitātes docentam Dr. sc. pol. Mārim Andžānam un profesorei Dr. iur. Sandrai Kaijai par ieguldījumu un atbalstu šī pētījuma veikšanā.

Double Security Guarantees for Defence Policy Makers of Latvia

Abstract

The article discusses the concept of Latvia as a small state, a small state's defence strategy, legal aspects of collective defence guarantees of Latvia, incorporated not only in the North Atlantic Treaty, but also in the Lisbon Treaty and other international documents. From a legal perspective, Latvia as a small state has double collective defence guarantees. The principle of the collective defence is comprehensively integrated into the Article 5 of the North Atlantic Treaty. Additionally, in the Article 42.7 of the Treaty on the European Union a mutual defence clause can be found and in the Article 222 of the Treaty on the Functioning of the European Union Solidarity clause can be seen (amended by the Treaty of Lisbon).

The article analyses not only the legal aspect of the collective defence guarantees for Latvia, but also the essence of the term "armed aggression" and state self-determination. For defence policy makers of Latvia, the research shows that Latvia legally receives double defence guaranties and, if necessary, Latvia should be ready to provide appropriate assistance in the field of defence not only to the NATO member states, but also to the EU countries.

Keywords: the North Atlantic Treaty organisation, European Union, security, defence, the Lisbon Treaty, armed aggression.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūti: starptautisks dokuments. Iegūts no: https://likumi.lv/wwraksti/2018/020/BILDES/ARL.2227-PIEL_1.PDF [sk. 06.10.2018.].
2. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām: starptautisks dokuments. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/705> [sk. 06.10.2018.].

Valērijs Bodnieks. Dubultās aizsardzības garantiju aspekti Latvijas aizsardzības politikas veidotājiem

3. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 24.10.1970. rezolūcija Nr. 2625 (XXV) Deklarācija par starptautisko tiesību principiem, kas attiecas uz draudzīgām attiecībām un sadarbību starp valstīm saskaņā ar ANO Statūtiem: starptautisks dokuments. Iegūts no: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> [sk. 06.10.2018.].
4. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 09.12.1981. rezolūcija Nr. A/RES/36/103: starptautisks dokuments. Iegūts no: <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r103.htm> [sk. 06.10.2018.].
5. Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidēta versija: starptautisks dokuments. Iegūts no: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/oj_c_2016_202_full_lv_txt.pdf [sk. 03.11.2018.].
6. Ziemeļatlantijas līgums: starptautisks dokuments. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/52> [sk. 06.10.2018.].
7. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 14.12.1974. rezolūcija Nr. A/RES/29/3314: starptautisks dokuments. Iegūts no: <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm> [sk. 06.10.2018.].
8. Valsts aizsardzības koncepcija: Latvijas politikas plānošanas dokuments: 2012. gada 10. maijs. *Latvijas Vēstnesis*. 81(4684). Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=248069> [sk. 06.10.2018.].

Literatūra

9. Bailes, A. J. K., Rickli, J. M., Thorhallsson, B. 2014. Small States, Survival and Strategy. In: *Small States and International Security: Europe and beyond*. London: Routledge.
10. Bērziņš, J. 2014. Krievijas jaunās paaudzes karš Ukrainā: Tā nozīme Latvijas aizsardzības politikā. *Drošības un stratēģiskās pētniecības centrs*. Iegūts no: https://www.naa.mil.lv/sites/naa/files/document/2_PP02%20-2014%20-%20LV.pdf [sk. 06.10.2018.].
11. Bojārs, J. 1998. *Starptautiskās publiskās tiesības*. 3. pārstr. un papild. izd. Rīga: Zvaigzne ABC.
12. Gartner, H. 2001. *Small States and Alliances*. Reiter E., Gartner H., eds. Berlin: Springer – Verlag Berlin Heidelberg GmbH.
13. Rabby, F. Small States in International Relations: Rearranging the Puzzle of Defining the “Small State”. Iegūts no: https://www.academia.edu/3809483/Small_states_in_international_relations_rearranging_the_puzzle_of_defining_the_Small_State_--Md_Fazle_Rabby [sk. 06.10.2018.].
14. Kellenbergs, J. 2004. *Bruņoto konfliktu likums*. Rīga: Nacionālo bruņoto spēku Mācību vadības pavēlniecība.
15. Reeves, R. S., Wallace, D. 2015. *The Combatant Status of the “Little Green Men” and Other Participants in the Ukraine Conflict*. Stockton Center for the Study of International Law.
16. Rostoks, T. 2012. Latvija – vai viegli būt mazam? No: *Latvijas Intereses Eiropas Savienībā*. 3(6).
17. Štamers, G. 2001. Mazas valsts jēdziens un pētījumi starptautisko attiecību teorijā: iss apskats. No: *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*. 2. papild. izd. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts.
18. Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L. 2004. *Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: Eiropas fakultātes centrs, LU.

States are Governed by Judicial Laws

(Written for the centennial of
the Estonian Parliament-Riigikogu)

Dr. habil. iur. Ando Leps¹

EuroAcademy, Tallinn, Estonia
andoleps@hotmail.ee

Abstract

In the article, it is emphasised that public relations are governed by legal norms and laws. Human society is interpreted as a market where every individual has its own value, including change. Legislation, not law, is the power of society that ensures the functioning of the political, economic and social environment. Legal laws are made up only of a small part of society. Legal laws must be codified, which at the same time ensures responsibility. International legal acts are not codified, which makes their application more difficult, ensuring national responsibility. Codified legal laws are hampering the degradation of countries. At the same time, legal laws are also a manifestation of a nation's culture.

Keywords: behaviour, governed, human society, judicial laws, state.

Judicial Laws

It would be appropriate to say that human society is ruled by norms of behaviour or predominantly by judicial laws.

Judicial laws are essentially necessary for human society, underlying the state formation or more understandably the state, to be managed or in other words to be ruled. Perhaps such position is a bit novel to many people; however, in reality the processes do not go otherwise, because the state without a human society does not exist.

¹ Member of VIII and IX composition (1995–2003) of Estonian Parliament (Riigikogu). His father August Julius Leps (1896–1972) was the Estonian Parliament (Riigikogu) on the composition of the IV and V, a member of the 1929–1937.

The underlying concept of law is psychology, which explains the interrelations of various phenomena. However, psychology makes it very complicated to rule since no clear difference is made between important and trifling phenomena. The judicial laws are specifically conceived by people, because, according to Protagoras of Abdera, “man is the measure of all things” [2], interpreted to mean that there is no absolute truth but one which individuals deem to be the truth and they are consequently also creators of judicial laws, capable of understanding the needs of actual life, with the help of which it is possible to rule (manage) states (human society).

What is human society? Human society represents in its simplest (most understandable) meaning the *market* where every individual is of a certain value, but in the first place the value for exchange and hence connected to other individuals. Human society is a complicated system, in which it would be impossible to orient without norms of behaviour, which are accepted for instance in the capitalist society by *potentates*, i.e. elite of the human society, not by majority of the population.

Not the *right*, as often claimed also by educated lawyers, judicial laws are the main power of human society, forming and securing political, economic and social environment, and it is the most important guarantor of *social peace* for a human society to exist. The precondition of existence of human society is, in the first place, *judicial laws*, not the *right*, as often erroneously believed, which is not perceived by members of society.

Judicial laws are produced and created by members of society; however, not by all human society but a certain small share of it.

Because we are presently predominantly dealing with the capitalist mode of production of material and spiritual values, judicial laws are made mostly by politicians of the parties at power. The laws are not worded by politicians but lawyers, who politicians have hired to make those laws, because they cannot make them themselves and often worse still, they do not quite understand their content.

But it is the economists and lawyers who must be, in the first place, in the representative bodies of the state of the capitalist production relation. The representatives of other professions should have much less to do with the parliament. It has evolved so during many generations in *classical capitalist states*.

We can talk about judicial laws in cases when those laws are *codified*, meaning that certain norms of behaviour have been placed into codes, for instance, in civil code, criminal code and other codes, which means in its turn that the result of certain behaviour is the responsibility (punishment) for such behaviour. As the so-called international law is not codified, it does not belong to the area of law; however, embraces agreements between states. It is explained by the great powers not being agreed to codify the relations between states, since the “rulers of the world” may be punished on the basis of clauses presented in a code.

Judicial laws are in the true meaning of the word the expression of the *culture* prevailing in one or another state, such as religion or art. It would be more appropriate to say the expression of culture of *human society* of one or another state. The question

arises whether states can be lined up according to their judicial laws, which would mean that in some countries judicial laws are better than others. In a certain sense it is surely possible; however, not fully because the world is dominated by various cultures and religions, making such ranking almost impossible. For instance, whether the states where judicial laws feature capital punishment (USA, China, Saudi Arabia and others) are less cultural when compared to those where capital punishment is abolished.

Such comparison holds little truth. It would be rewarding to see what the famous German philosopher Hegel said on that matter. In case of heinous crimes capital punishment can be used, and not only at the time of martial law. The position that a state (human society) cannot take a man's life, although he is a serial killer, and law-abiding members of society must sustain him also in the future is fallacious. A question arises whether that position is in concord with sound mind. Hence the opinion is raised by some lawyers that the relation between offender and injured party is gravely biased to the benefit of the offender and to the detriment of the injured party.

Judicial laws, which are codified, are the basis of behaviour of members of society, because a human society has adopted the decision which the state has formed (completed) into judicial laws.

It cannot be said that judicial laws are legal rights, because the *right* as a general concept has never existed and does not exist in human societies. Legal rights do not exist. There are various laws, natural laws, laws of physics and mathematics, etc. which, however, differ cardinally from codified judicial laws.

Existence of codified judicial laws stems the decline of the state (society), if it can be controlled at all. Perhaps it is already too late, because nature and natural resources have for long been criminally abused and destroyed; but man is part of nature.

Undoubtedly codified judicial laws have immense preventive meaning, because they preclude enormous amount of new transgressions of judicial laws.

Reflections on Some Generally Known Concepts, Commonly Misunderstood

State Governed by Rule of Law

If the term "law" does not exist as a general concept, how can the concept "state governed by rule of law" exist as a general concept? A justified question arises what "formation" is the so-called state governed by rule of law, and more importantly, what it stands for.

Knowingly, states are ruled by various juridical laws. Therefore, the concept "state governed by rule of law" is also utterly wrong and incomprehensible to population. Such states do not exist at all. It would be inappropriate to say that some states are better and more dignified than others, although it must be remembered that all states are ruled by judicial laws. The problem, however, merits a closer consideration.

If some politicians like a certain state, those states are the “states governed by rule of law”, and if those states are not to their liking, they are not the “states governed by rule of law”. To say the least, such understanding is incompetence. Since conceivably there are no states in the world lacking valid judicial laws, all states are governed by such laws, and there are no privileged “states governed by rule of law”.

Hence there are no states governed by rule of law, like there is no general concept of law. On opinion of a group of certain educated lawyers, law is made applicable by its legality because in their view the “state governed by rule of law” presents the idea that execution of state power must be in compliance with laws which have been created by a legitimate procedure.

Legitimacy here is supposed to mean that juridically the law is equitable, and one rules under valid laws; this is what the “knowledgeable” lawyers say. The previous statement would have to be reworded as follows: “Legitimacy means juridically that governing is effected under valid juridical laws” and that is the end of it.

The institution working under legitimate base, under juridical laws, for instance the Parliament, must proceed in its work, in the first place from judicial laws, in accordance with which it adopts new judicial laws.

The well-known German legist Max Weber (1864–1920) adopted the term “legitimacy” to characterise the popularity and reliability of “power” and “potentates, in a word the statesmen” [5]. M. Weber highlighted three very different types of authority of rulers in the society basing on power arising of judicial laws.

The traditional authority. According to such type of authority, the power is wielded based on habits, customs and traditions legalised in the society. People acquire power thanks to “its having been like that from the times immemorial”. The examples of such power type are *Pope* of Rome, kings and *emperors* etc. Often such authority has been inherited.

Legal-rational authority. The power is legitimised through external rules and rational procedures, defining the rights and obligations of the person holding the position, acquiring the authority together with concomitant rights and obligations.

Charismatic authority. According to such authority type, the power is legalised by judicial laws through certain miraculous and superhuman means, which the subjects attribute to the leader. Charismatic leaders were Jesus Christ (if he existed at all physically), Moses (subject to the same doubt as Jesus Christ), Napoleon, Caesar, and Hitler, Stalin, Churchill and others.

The European Parliamentary Assembly has determined that the state that is in compliance with the law is legal [4]. The “state governed by rule of law” presents an idea that performance of state power must be in compliance with law, created by legitimate procedure. Reference to valid operation of law as the “state governed by rule of law” contains the claim that we must be dealing with a state of equitable and good governing

(for instance in Estonia as the state governed by rule of law there would not occur arbitrariness of officials). In the state governed by rule of law, there should coincide the law and the image of society about the equity.

It is hard to conceive something more complicated and confusing said on that matter. However, how one can measure the representations by members of society about equity remains totally beyond understanding.

Equity

Much confusion and misunderstanding has been created by the social term “equity”. The reportedly best known in the West Estonian legist Professor Ilmar Tammelo (1917–1982) delved in the problem of equity [3]. He composed his works mainly in German. He wrote that “equity is a positive ethical social value, according to which in the normatively bilateral situations everyone gets his fair share”. However, he noted that the idea of equity in the form as presented in the above definition is not directly applicable to theory of law. The signatory does not know how well I. Tammelo knew the dialectical logic of the famous German philosopher Hegel. Nevertheless, the allegation of I. Tammelo that the above definition is not directly applicable to theory of law is incorrect. Quite the contrary, it is applicable in the theory of law and must be used there. However, the value of I. Tammelo’s knowledge is constituted by his rightfully pointing out that *equity* must also have “the second party”.

The signatory asks: why? Everything is correct, but what is the most important “thing”, phenomenon or value, determining or “giving” in bilateral situations the parties their fair share?

Another legist of Estonia Professor Eduard Raska [1] did not deplorably understand the declaration presented by I. Tammelo, and therefore asked what “the normatively bilateral situation” meant, and that the phrase “his fair share” called for interpretation [3].

“Equity” is “visible” or is expressed best, specifically in “codified judicial codes” where social relations are regulated with civil law or penal law (criminal law) in legislative acts of different states; for instance, the substance matter of relation of infraction of civil law and juridical responsibility, and relation between the offence (criminal act) and punishment is “equity both in the sense of social and private persons’ reciprocal relations”.

It has been estimated so on the level of human society by the law maker, doing it on the highest i.e. state level. All infractions of juridical laws display a macho “can do” attitude to equity. “Equity” itself is not a judicial, but by assertion of a social term.

Valstis pārvalda juridiskie likumi

Kopsavilkums

Rakstā autors pievērš uzmanību tam, kā sabiedriskās attiecības regulē juridiskās normas un likumi. Cilvēku sabiedrība tiek interpretēta kā tirgus, kur katram indivīdam ir sava, tai skaitā maiņas, vērtība. Ne tiesības, bet gan juridiskie likumi ir sabiedrības spēks, kas nodrošina politiskās, ekonomiskās un sociālās vides funkcionēšanu. Juridiskos likumus veido tikai neliela sabiedrības daļa. Juridiskajiem likumiem ir jābūt kodificētiem, kas vienlaikus nodrošina arī atbildību. Starptautiskie tiesiskie akti nav kodificēti, kas apgrūtinā to piemērošanu, vienlaikus sekmējot katras valsts nacionālo atbildību. Kodificētie juridiskie likumi bremzē valstu degradāciju. Juridiskie likumi vienlaikus ir arī valstī vadošās kultūras izpausme.

Atslēgvārdi: uzvedība, pārvaldība, cilvēku sabiedrība, juridiskie likumi, valsts.

Literatūra

1. Kaugia, S. (2004). Mis ja milleks on õigus? In Raska, E. *Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse* (Eng. Kaugia, S. What is and what is right? In Raska, E. *Law Apology. Introduction to Sociology of Regulation*). Fontes. Available from http://www.horisont.ee/arhiiv_2003_2006/artikkel526_520.html [date of request: 05.02.2019].
2. Mark, J. J. (2012). Protagoras of Abdera: Of All Things Man is the Measure. In *Ancient History Encyclopedia*. Available from <https://www.ancient.eu/article/61/protagoras-of-abdera-of-all-things-man-is-the-meas/>. [date of request: 10.02.2019].
3. Tammelo, I. (1956). Sketch for a symbolic juristic logic. *Journal of Legal Education*, 8, 277–306.
4. The Principle of the Rule of Law. *Parliamentary Assembly* [of the Council of Europe], Doc. 11343, 6 July 2007. Available from <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11593&lang=EN> [date of request: 05.08.2019].
5. Waters, T., Waters, D. (2015). *Weber's Rationalism and Modern Society*. Palgrave Books, pp. 137–138.

Types of Main Administrative Penalties in the Republic of Latvia

Dilshad Salimova

Baltic International Academy, Latvia
salimovadilshad@gmail.com

Abstract

The purpose of this article is to identify problems arising in the system of administrative penalties. The paper analyses the changes in the Latvian Code of Administrative Offenses. In compiling of the article, legal literature, European and national regulations were studied.

Keywords: changes, Latvian Administrative Offenses Code, offense, punishments.

Introduction

The purpose of the article is to provide an overview of issues regarding problems in the system of administrative punishments, consider general positions of the main types of penalties, namely, fine, administrative arrest, and confiscation of the subject of an item of an administrative offense, and examine their characteristics.

Aim

The aim of the article is to examine theoretical and practical aspects of administrative penalties, consider positions of Latvian scientists, study the draft law on the adoption of a new administrative code, find a solution and make suggestions for the above issues.

Materials and Methods

Systematic, statistical, analytical and grammatical methods were used in compiling of the article.

Results and Discussion

Recently, a number of disputes have arisen about the ineffectiveness of the current Latvian Administrative Offenses Code (LAoC). The point of disagreement regards legal elements from the Soviet legal system being inherited in the Latvian Code of Administrative Offenses [11]. Since the entry of Latvia into the European Union, national legislation is expected to consider general rules that are specific for the European Union member states.

In connection with the arising problems, the legislator has found only one solution, the adoption of a new code in the future. With this end in view, new concepts of the development of administrative penalties have been created. For developing a new concept and draft law, a number of significant problems have been identified in the legal structure of administrative responsibility. To achieve this, a broader explanation and discussion is required. In this regard, international seminars have been held in Saeima, foreign experts within the field have been invited. Moreover, many Latvian scientists have performed analysis and put forward their decisions on resolving issues in the system of administrative punishments, committing administrative violations and imposition of administrative sanctions.

The reason for the creation of the new code was a number of problems that had accumulated over the years. The Latvian Administrative Offenses Code has been changed over 150 times [10]. Despite the huge number of amendments, there are still multiple elements that are not important for a democratic country. It is believed that the code has inherited a number of legal elements from the Soviet legal system. Some of the legal rules contained in the Code are contradictory and logically unfounded.

The paralegal at the Ministry of Justice of the Republic of Latvia Inessa Kahanovich emphasises: “A number of significant problems were identified in the legal structure of administrative responsibility; this should be considered for developing a new concept of the draft law. Solving these problems requires a broader explanation and discussion in legal circles”.

Currently, the draft law has been approved by the Saeima in the second reading, and the law is expected to come into force on January 1, 2020. According to the legislator, this reform is aimed at creating a new, clear, fast and effective administrative code.

This article examines the types of main penalties, specifically, administrative arrest, confiscation of the subject of an item of an administrative offense and the establishment of minimum and maximum fines under the draft law.

On July 1, 1985, the Latvian Administrative Offenses Code entered into force, which defines administrative penalties in Chapter 3. The legal definition of administrative penalties is set out in Article 22 of the LAoC, according to which administrative punishment is a measure of responsibility, which is used to educate the offender, in the spirit of observance of laws, rules of respect for the rights and legitimate interests of citizens, society and the state [2, 9].

Types of administrative penalties are regulated in Article 23 of the LAoC.

In practice, the predominant type of administrative penalties are fines (Article 26 of the LAoC) [13, 12]. The Code establishes minimum and maximum penalties; however, the effectiveness of this type of penalty can be observed in practice.

The practical aspects of the main administrative penalties can be observed in the statistics of the Latvian State Police – “Review on the Status of Juvenile Delinquency, Children, for 12 months of 2017”. In this review, Chapter 3 is devoted to the tendency and dynamics of administrative violations. The number of registered administrative violations was 5425 for 2016 and 6266 for 2017. The listed articles, according to statistics, are part 4 of Article 42¹, parts 1 and 2 of Article 46, Article 167, parts 1 and 2 of Article 167², parts 1 and 2 of Article 171, parts 1 and 2 of Article 171¹, parts 1 and 2 of Article 171², Article 171⁴, parts 1 and 2 of Article 175, Article 110.

In the 12 months of 2017, the number of youth who committed administrative violations increased by 4,400 people, which is 1,296 more than in the previous period. The number of youth for whom protocols of administrative violations were compiling is 3104 for 2016 and 4400 for 2017 [6].

According to the weekly statistics, in Daugavpils district from February 11 to 17, 2018, in total 375 administrative protocols were drawn up, of which three for disorderly conduct, 52 for being in a public place under the influence of alcohol. 16 road accidents were registered where a man was injured in one of them. For violation of the rules of the road, 264 protocols were drawn up: 87 for pedestrians and three for car drivers driving a vehicle while intoxicated. Preventive measures were taken to prevent violations of the rules for trade and storage of goods subject to excise tax: 11 raids were carried out, resulting in 10 administrative protocols [3].

According to the draft law, one monetary unit will be five euros; it has also been established that the minimum fine for individuals and legal entities is two monetary units, and the maximum fine for individuals is 400 fine units, and legal entities – 4000 fine units. These changes are necessary to improve the current code.

Article 28 regulates the confiscation of the subject of the item of an administrative offense. The confiscation of the subject of the item of committing an administrative offense means its compulsory free transfer to the ownership of the state.

According to statistics, from February 11 to 17, 2018 in Rezekne district, preventive measures were taken to prevent violations of the rules for trade and storage of goods subject to excise tax: two raids were carried out, resulting in two administrative proceedings [3].

It is obvious that currently this Article (28 of the LAoC) is not effective in practice, due to the convention on the protection of human rights and fundamental freedoms, as well as the principles spelled out in Chapter 8 of the Constitution, which is why this issue was reflected in the draft law [1, 8].

An important form of punishment is administrative arrest (Article 31 of the LAoC). Discussion of the issue of refusal of administrative arrest and possible alternative options was initially discussed at international seminar in the Saeima, on September 30, 2013.

Then the Ministry of Justice of the Republic of Latvia suggested a draft law in the international seminar in the Saeima providing for substantial reforms in the area of administrative violations, including the exclusion of administrative arrest as a form of punishment from the system of administrative sanctions [4].

The Speaker of the Saeima stressed: “The current system is not only expensive for the state, but it also has too little role in identifying and preventing the causes of violations that were found in other countries”.

The discussion “Refusal from administrative arrest”, initiated in the Saeima, was motivated by the theoretical foundations of the Institute for Administrative Arrest in Latvia, as well as by administrative arrest in international law and the practice of the European Court of Human Rights [5].

Building on this substantive draft law, the Chairman of the Saeima announced that the refusal of an administrative arrest is a logical step towards a more efficient system of administrative sanctions.

A number of fundamental changes are also reflected in the fact that legal norms will be regulated in a single legislation. These changes are taken into account to simplify the code, namely the statement of legal norms in a single legislation [7].

For example, if a person wishes to engage in fishing, all national requirements that apply to a person, as well as responsibility for non-compliance with these requirements, will be stated in a single legislation, in this case the Fisheries Act (*Zvejniecības likums*) and the relevant regulations by the Cabinet of Ministers. The rules established in the Fisheries Act do not regulate liability for the commission of offenses. Those penalties that are regulated by the LAoC will be transferred to the above legislation, for simplicity and efficiency.

The codification of offenses in sectorial legislation, allows within the sector in a single legislation to find both prohibitions and penalties.

With the adoption of the new code, there has been its inclination to the European legal system. It is observed, and this is what contributed to the decision not to include administrative arrest, confiscation of the subject of an item, as a form of penalty in the new code.

These changes are taken into account by the legislator referring to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Conclusion

It is advisable to make the following suggestions:

In the next edition, amend in part 1 of Article 26 of LAoC – “the minimum fine for individuals and legal entities is two monetary units, and the maximum fine for individuals is 400 fine units, and legal entities – 4000 fine units”;

Exclude administrative arrest. Omit it from the new code. Usage of administrative arrests is inconsistent with human rights standards, and deprivation of liberty is provided

only for criminal offenses. It is necessary to deal with this problem with an emphasis on preventive measures. In this case, it would be more expedient to take two main types of collection, a warning and a fine. Also, administrative arrest is an expensive punishment, since those arrested must be provided with food, medical assistance and approved conditions of detention;

Exclude the confiscation of the subject of the item of committing an administrative offense. This has been suggested since a simplified approach to the provided evidence of the guilty in the administrative offenses committed by one leads to a reduction in the quality institutions that have control over that work;

Regulate legal norms in a single legislation. This change will contribute to a clear, fast and efficient work of institutions. The codified offenses to sectorial legislation will make it easier to find, as a statement of those or other legal actions, and the sanction in the event of an offense. Especially, transfer the chapters 8, 9, 11, 12, 14, from the current code, which are sectorial. To simplify the code, the statement of legal norms in single legislations is taken into account.

Galvenie administratīvo sodu veidi Latvijas Republikā

Kopsavilkums

Šī raksta mērķis ir identificēt problēmas Latvijas Republikas administratīvo sodu sistēmā. Darbā analizētas izmaiņas Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Šī raksta sagatavošanā ir izmantota juridiskā literatūra, Eiropas un nacionālie tiesību akti.

Atslēgvārdi: izmaiņas, sodi, pārkāpums, Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss.

References

1. Latvijas Republikas konstitūcija (Eng. Constitution of the Republic of Latvia). Law of 15.02.1922 // *Latvijas Vēstnesis*, 104 (5676), 31.05.2016. In effect as of 07.11.1922.
2. Latvijas administratīvo pārkāpumu kodekss (Eng. Latvian Administrative Offenses Code). Law of 07.12.1984. // *Ziņotājs*, 51, 20.12.1984. In effect as of 01.07.1985.
3. Латгалия: полицейская статистика за неделю (Eng. Latgale: Police Statistics of the week // www.grani.lv/latvia/11884-latgaliya-policeyskaya-statistika-za-nedelyu.html (11.10.2018.).
4. Ministry of Justice of the Republic of Latvia. Likumprojekts par atteikšanos no administratīvā aresta (Eng. The Draft Law on the Rejection of Administrative Arrest) // www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/saeima-starptautiska-seminara-diskute-par-atteiksanos-no-administrativa-aresta-un-ta-alternativam (11.10.2018.).

5. Ministry of Justice of the Republic of Latvia. Likumprojekts par atteikšanos no administratīvā aresta (Eng. The draft law on the rejection of administrative arrest) // www.saeima.lv (11.10.2018.).
6. Pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumus cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām 2017.gada 12 mēnešos (Eng. State Police Review on the Status of Juvenile Delinquency, Children Victims of Crime and Crime Prevention Issues in the 12 Months of 2017 // www.vp.gov.lv/?id=305 (11.10.2018.).
7. The draft law on the creation of a new administrative code of Latvia // www.lvportals.lv/visi/likumi_prakse?id=290817 (08.10.2018.)
8. The European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms // www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 11.03.18. (08.10.2018.)
9. Cane, P. Administrative law. 4th ed. Published in the United States by Oxford University Press Inc. New York, 2004.
10. Briede, J., Danovskis, E., Kovalevska, A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. (Eng. Administrative Rights. Coursebook.) Tiesu namu aģentūra. Rīga, 2016.
11. Načisčionis, J. Administratīvās tiesības: monogrāfija. (Eng. Administrative Rights: Monograph) Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2018.
12. Stucka, A. Administratīvās tiesības. (Eng. Administrative Rights) Rīga: Juridiskā koledža, 2006.
13. Vildbergs, H. J., Krasts, V. Salīdzinošās administratīvās tiesības: lietas un risinājumi. Mācību līdzeklis. (Eng. Comparative Administrative Rights: Cases and Solutions. Coursebook) 2. pārstr. un papild. izd. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002. 2nd revised and supplemented edition.

Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

Mg. iur. Jolanta Dinsberga

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
dinsbija@gmail.com

Kopsavilkums

Viena no cilvēka pamattiesībām ir tiesība uz īpašumu, kur ietverta netraucēta tā izmantošana un piekļuve tam. Ja līdz nekustamajam īpašumam nav iespējams piekļūt no koplietošanas ceļa, jādibina ceļa servitūts. Taču, lai nodibināto ceļa servitūtu būtu iespējams izmantot, tas jānodibina likumā noteiktajā kārtībā un tam jābūt ierakstītam zemesgrāmatā. Diemžēl daudzi zemesgrāmatās ierakstītie ceļa servitūti ir noteikti, neievērojot likuma normas, tādēļ ir zudis to izmantošanas tiesiskais pamats.

Šajā rakstā atspoguļotas vēsturiski izveidojušās problēmas saistībā ar piekļuves nodrošināšanu nekustamajiem īpašumiem un analizēti likumdevēja centieni pilnveidot normatīvos aktus piekļuves nodrošināšanas jomā. Publikācijā vērsta uzmanība uz problēmām, kas saistītas ar ceļa servitūtu nodibināšanu tiesas ceļā, un kā viens no sarežģījuma risinājumiem piedāvāts ieviest pagaidu regulējumu, lemjot jautājumu par ceļa servitūta nodibināšanu. Ar šo rakstu tiek rosināts aizsākt diskusiju par pagaidu regulējuma ieviešanas nepieciešamību un perspektīvām ceļa servitūta nodibināšanas lietās tiesā.

Atslēgvārdi: pagaidu regulējums, ceļa servitūta nodibināšana.

Ievads

Mūsdienās cilvēku dzīve nav iedomājama bez fundamentālu cilvēktiesību līdzpastāvēšanas, to ievērošanas no sabiedrības puses, kā arī garantēšanas un aizsardzības mehānisma nodrošināšanas no valsts puses. Tiesības uz īpašumu, kuras garantē Latvijas Republikas Satversmes 105. pants [6], ir neatņemama konstitucionālo tiesību sastāvdaļa un ietver pilnīgas varas tiesību pār lietu, t. i., tiesību to valdīt un lietot, iegūt no tās visus iespējamus labumus, ar to rīkoties un noteiktā kārtā to atprasīt atpakaļ no katras trešās

Jolanta Dinsberga. Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

personas ar īpašuma prasību [3, 927. pants]. Ja personai nav ne fiziskas iespējas, ne tiesiska pamata piekļūt savam nekustamajam īpašumam, Latvijas Republikas Satversmē un citos tiesību aktos (tiesības uz īpašumu paredz arī ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 17. pants [1], Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 17. pants [4], Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas pirmā protokola 1. pants [2]), minēto un valsts garantēto cilvēktiesību mērķis un jēga zūd.

No tiesu prakses analīzes un Latvijā veiktajiem pētījumiem (piemēram, Mārtiņa Audera 2014. gadā veiktais “Pētījums par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem”) secināms, ka daudziem nekustamo īpašumu īpašniekiem nav iespējams piekļūt savam nekustamajam īpašumam, ja tas neatrodas blakus koplīetošanas ceļam, un vienīgā iespēja, kā tam piekļūt, ir izmantot blakusesošajā nekustamajā īpašumā esošo zemes vienību, nodibinot ceļa servitūtu. Taču, lai šo ceļa servitūtu varētu izmantot, tas jānodibina Civillikumā noteiktajā kārtībā, t. i., ar likumu, līgumu, tiesas spriedumu vai testamentu, un tam jābūt ierakstītam zemesgrāmatā. Diemžēl vairums zemes reformas laikā noteikto un šobrīd zemesgrāmatās ierakstīto ceļa servitūtu tika izveidoti, neievērojot Civillikuma normas, tādēļ ir zudis to izmantošanas tiesiskais pamats. Ja blakusesošo nekustamo īpašumu īpašniekiem vienošanos par ceļa servitūta nodibināšanu nav izdevies panākt, strīds jārīcina tiesā. Kāds, iespējams, norādīs – lūk, ir taču tiesisks risinājums! Jā, ir, taču vai pietiekami ātrs un efektīvs? Problēmas rada tas, ka tiesvedības process ir diezgan ilgs un līdz galīgajam tiesas spriedumam persona nav tiesīga izmantot citai personai piederošo zemes vienību, lai nokļūtu līdz savam nekustamajam īpašumam – ne kājām, ne ar transportu. Un arī tiesa nevar lemt par situācijai atbilstošu pagaidu regulējumu, jo Latvijas civilprocesuālajās tiesībās nav pagaidu aizsardzības līdzekļa, ko varētu piemērot, lemjot par ceļa servitūta nodibināšanu.

Egils Levits raksta: “Demokrātiskā, tiesiskā, liberālā valsts un sabiedrības iekārtā vispārējās cilvēktiesību teorijas, iestāžu un tiesu prakses uzdevums ir cilvēktiesības formēt tā, lai ar vismazākajiem ierobežojumiem saglabātu pēc iespējas lielāku indivīda brīvību un lai vienlaikus novērstu indivīda cilvēktiesību sadursmes ar kopējām interesēm un citu indivīdu cilvēktiesībām.” [26, 82]

Valsts primārais uzdevums ir ne tikai nodrošināt problēmas risināšanas mehānismu, bet arī rast veidus, kā šo problēmu risināt iespējami ātri. Šajā rakstā pievērsta uzmanība šādiem aktuāliem jautājumiem: ceļu servitūtu noteikšanai zemes reformas laikā un ar to saistītajām problēmām, likumdevēja centieniem rast risinājumu identificētajām problēmām un pieņemto risinājumu analīzei, kā arī ar tiesas spriedumu nodibināto ceļa servitūtu problemātikai un iespējamiem risinājumiem, pagaidu regulējuma ieviešanai.

Darba mērķis

Mērķis ir, pētot ceļa servitūtu tiesisko regulējumu, tā attīstību un praktiskās piemērošanas īpatnības, atspoguļot ar to saistīto problemātiku, izdarīt secinājumus un sniegt identificēto problēmu iespējamus risinājumus.

Materiāls un metodes

Pētījums galvenokārt ir balstīts uz ceļa servitūtus reglamentējošo tiesību aktu izpēti un analīzi (piemēram, Civillikumu un zemes reformu reglamentējošiem normatīvajiem aktiem), tiesu prakses analīzi un civiltiesību speciālistu (piemēram, Andra Grūtupa, Mārtiņa Audera, Osvalda Joksta, Artura Boruka, Viktorijas Jarkinas, Andra Tauriņa) atziņām. Īpaši jāatzīmē Audera “Pētījums par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem”, kurā atspoguļotas praksē konstatētās problēmas un piedāvāti to risinājumi, un Jarkinas un Tauriņa publikācija “Prasības nodrošināšana un pagaidu aizsardzība: aktuālie jautājumi”.

Pētījumā tika izmantotas šādas vispārējās zinātniskās pētījuma metodes: aprakstošā – ceļa servitūtu tiesiskā regulējuma, servitūtu noteikšanas un to attīstības gaitas izpētē, apkopojot informāciju un pamatojoties uz izpētīto, kā arī sniedzot skaidrojumus un identificējot problēmas. Analītiskā – tiesību aktu, tiesu prakses, tiesību zinātnieku viedokļu izziņāšanā, lai noskaidrotu ar ceļa servitūtiem saistīto problemātiku pētāmā jautājuma ietvaros. Indukcijas un dedukcijas metode tika lietota atsevišķu secinājumu sagatavošanas gaitā. Savukārt formāli dogmatiskā metode tika izmantota, lai kritiski izvērtētu spēkā esošās tiesību normas par ceļa servitūta tiesisko regulējumu un nodibināšanu un pagaidu aizsardzību, kā arī lai piedāvātu risinājumu to tālākveidošanai. Modelēšanas metode – lai modelētu iespējamās situācijas, kuras būtu risināmas, balstoties uz izvirzītajiem priekšlikumiem.

Pētījumā izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā – lai izziņātu tiesību normās iekļauto jēdzienu “servitūtu noteikšana”, “servitūtu nodibināšana” nozīmi un būtību. Sistēmiskā – lai izziņātu ceļa servitūtu noteikšanas īpatnības zemes reformas laikā pieņemtajos normatīvajos aktos kopsakarā ar Civillikumā ietvertajiem ceļa servitūta nodibināšanas pamatiem. Teleoloģiskā – lai izziņātu likumdevēja gribu, pieņemot normatīvos aktus, kuros valsts institūcijām ir piešķirtas tiesības noteikt ceļa servitūtus un veidot koplietošanas ceļus, lai izprastu to sociālo mērķi.

Zemes reformas laikā noteikto ceļa servitūtu problemātika

Latvijas Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas uzdevumā 2010. gadā asociētā profesora Roberta Ķīļa vadītā ekspertu grupa izstrādāja Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju līdz 2030. gadam (*Latvija 2030*), ko Saeimā apstiprināja 2010. gada 10. jūnijā [12]. Šī stratēģija kļuva par valsts galveno plānošanas instrumentu ar likuma spēku. Dokumenta 278.–307. punktā [5] ir aplūkota sasniedzamības uzlabošana Latvijā, tās attīstības virzieni un iespējamie risinājumi transporta infrastruktūras plānošanā, autoceļu tīkla attīstībā u. tml. Jāuzsver, ka esošie vai nodibināmie ceļa servitūti ir nozīmīga autoceļu tīkla sastāvdaļa, tādēļ, risinot Latvijas infrastruktūras attīstības jautājumus, nepieciešams valstiskā līmenī tajos iekļaut arī tiesiskās un praktiskās problēmas, kas saistītas ar ceļa servitūtiem.

Vispirms jāpievēršas zemes reformas laikā noteikto ceļa servitūtu problēmai. Kad Latvijā norisinājās zemes reforma, atjaunojot īpašumtiesības uz nacionalizētajiem īpašumiem to īpašniekiem vai viņu mantiniekiem, kā arī nododot nekustamo īpašumu privatizācijai, Valsts zemes dienestam, zemes komisijām un pašvaldībām bija tiesība lemt par piekļuves nodrošināšanu līdz nekustamajam īpašumam (piemēram, pamatojoties uz likumu “Par zemes privatizāciju lauku apvidos” [11, 22. pants], likumu “Par zemes lietošanu un zemes ierīcību” [10, 20. panta trešā daļa], likumu “Par valsts un pašvaldību zemes īpašuma tiesībām un to nostiprināšanu zemesgrāmatās” [9, 9. panta piektās daļas pirmais punkts]). Šīs iestādes uz administratīvā akta pamata noteica ceļa servitūtus, taču ar laiku tika konstatēts arvien vairāk šķēršļu, kas liedza personām pilnvērtīgi izmantot ar administratīvo aktu noteiktos servitūtus. Šobrīd atskatoties pagātnē, izmantojot zemes reformas tiesību bāzi un laika gaitā izveidojušos tiesību doktrīnu, var secināt, ka zemes reformas laikā izveidotais ceļa servitūtu noteikšanas mehānisms nebija līdz galam pārdomāts.

Analizējot vairāku autoru darbus, kuros pētīta zemes reformas attīstība valstī, kā arī analizējot pieņemto normatīvo aktu kopskaitu un to pieņemšanas intensitāti, redzams, ka zemes reformu reglamentējošie normatīvie akti tika pieņemti steigā un dažādu sociālu un politisku faktoru ietekmē, tādēļ tajos vairākkārt bija jāizdara grozījumi, un šā procesa negatīvās sekas ir jūtamas vēl šodien.

Boruks rakstīja, ka Latvijā reforma netika regulēta ar vienotu likumu vai vienotu, vairākās kārtās secīgi citam no cita izrietošu likumu kopu, bet stihiski veidojās vairāki likumi, kuru atsevišķi panti to garajā apspriežu laikā līdz pieņemšanai Latvijas Republikas Augstākajā Padomē (vēlāk – Saeimā) tika vairākkārt pārveidoti, tādēļ starp atsevišķiem likumiem un to iekšienē radās pretrunas [20, 265].

Joksts atzīst, ka “[...] zemes reformas likumdošanas uzdevums bija aizsargāt gan zemes īpašnieku, gan tās apsaimniekotāju tiesības. Taču, jau izstrādājot reformas tiesisko bāzi, tika pamanītas iespaidīgas domstarpības, proti, nebija vienota uzskata par zemes mērķiem un uzdevumiem [...]” [23, 27].

Sasteigtības un neskaidro mērķu dēļ zemes reformas laikā normatīvajos aktos tika pieļautas atkāpes no ceļu servitūtu nodibināšanas pamatiem, kas noteikti Civillikuma 1231. pantā.

Jāatzīmē, ka zemes reformas normatīvos aktos bija paredzētas tiesības noteikt ceļa servitūtus, nevis tos nodibināt. Starp jēdzieniem “noteikt servitūtu” un “nodibināt servitūtu” ir būtiska atšķirība. Noteikšana saprotama kā kompetentas iestādes lēmuma veidā noformēts priekšlikums par nepieciešamību nodibināt ceļa servitūtu par labu noteiktam nekustamajam īpašumam noteiktā vietā, platumā un garumā, kas vēlāk jānoformē Civillikumā noteiktā formā un kārtībā.

Līdz ar to nevar piekrist Grūtupa viedoklim, ka bez Civillikuma ir vēl ceturtais veids, kā noteikt servitūtu, proti, pašvaldībai noteikt ar savu lēmumu. Un tā esot pareizi, jo, ja vadītos tikai pēc Civillikuma un ja nepastāvētu pašvaldības iespēja noteikt servitūtus, tad, sākot no 1991. gada, topošajiem īpašniekiem atliktu tikai divi ceļi: vienoties un noslēgt līgumus vai arī vērsties tiesā [21, 48]. No Grūtupa teiktā var noprast, ka viņš

jēdzienu “noteikt” lieto, ar to saprotot servitūta nodibināšanu Civillikuma izpratnē, un liek vienādības zīmi starp “noteikt” un “nodibināt” jēdzieniem. Šie jēdzieni tomēr būtu jānošķir.

Laikam ritot, nekustamo īpašumu īpašnieki arvien vairāk sāka izjust zemes reformas negatīvās sekas. Lai apzinātu zemes reformas gaitā izveidojušās problēmas, pamatojoties uz Ministru kabineta 2013. gada 29. oktobra sēdes protokollēmuma Nr. 56 105. paragrāfa septīto punktu, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai sadarbībā ar Satiksmes ministriju, Tieslietu ministriju un Zemkopības ministriju līdz 2015. gada 30. decembrim tika uzdots sagatavot un iesniegt izskatīšanai Ministru kabinetā informatīvo ziņojumu par problēmām, kas radušās saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem, un iespējamiem risinājumiem [7]. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija izsludināja publisko iepirkumu “Izpēte par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem” [27]. Mārtiņš Auders 2014. gadā sagatavoja pētījumu [19], kurā bija gan padziļināts problēmu izklāsts, gan iespējamie risinājumi.

Pamatojoties uz šo pētījumu, tika izstrādāts konceptuālais ziņojums “Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem”,¹ kurā uzskaitītas šādas problēmas:

- zemes īpašumam ir noteikts apgrūtinājums – ceļa servitūts –, bet nav noteikts, kuram nekustamajam īpašumam par labu tas ir nodibināts;
- ceļa servitūti zemesgrāmatā ir nostiprināti nevis ieraksta, bet atzīmes veidā. Ņemot vērā, ka nav noteikts valdošais nekustamais īpašums, nav iespējams identificēt arī ieinteresēto personu, pēc kuras nostiprinājuma lūguma atzīme varētu tikt aizstāta ar ierakstu. Līdz ar to servitūta lietotāju tiesības nav aizsargātas [..];
- lai nokļūtu līdz īpašumam, nepieciešams apgrūtināt vairākus sekojošos īpašumus, bet tas nav izdarīts, tādēļ ceļš ir tikai fragmentāri lietojams;
- nodibināts servitūts, bet ceļu lieto neierobežots lietotāju loks vai robežu pārkārtošanas rezultātā tas savieno vairākus augstākas nozīmes ceļus, tādējādi ir kļuvis par publisku ceļu;
- nodibināts servitūts, bet ceļš kā būve Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā (NĪVKIS) ir reģistrēts kā pašvaldības īpašums, līdz ar to izveidojusies situācija, ka zeme pieder vienai personai, bet uz tās esošais ceļš ir piekritošs citai personai;
- ceļa servitūts vai ceļš ar apzīmējumu “koplietošanas ceļš” ir norādīts vienīgi zemes robežu plānā, taču ne administratīvajā aktā. Faktiski šāds ceļa servitūts nav spēkā, taču tas var būt reģistrēts NĪVKIS un, iespējams, arī zemesgrāmatā atzīmes veidā.

¹ Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija: Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem: konceptuāls ziņojums. 2016. Nav publicēts.

Jolanta Dinsberga. Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

Konceptuālais ziņojums saturēja arī vairākus rīcības virzienus konstatēto problēmu risināšanai. Taču 2017. gada 27. novembra Latvijas Republikas Ministru kabineta komitejas sēdē Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija sagatavoja un iesniedza izskatīšanai informatīvo ziņojumu par Ministru kabineta 2013. gada 29. oktobra sēdes protokollēmumā (Nr. 56, 105. paragr.) "Likumprojekts Zemes pārvaldības likums" Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai, Satiksmes ministrijai, Tieslietu ministrijai un Zemkopības ministrijai dotā uzdevuma atzišanu par aktualitāti zaudējušu. Šajā ziņojumā pausts viedoklis, ka "[...] ministrijas ieskatā nav lietderīgi ieviest jaunu normatīvo regulējumu un ceļa servitūtu jautājumu risināšana veicama atbilstoši Civillikuma noregulējumam par ceļa servitūtu nodibināšanu vai arī veicot nekustamā īpašuma atsavināšanu sabiedrības vajadzībām" [28].

Konceptuālajā ziņojumā izvirzītie priekšlikumi ir loģiski pamatoti un normatīvā ietvarā realizējami, protams, pirms tam detalizēti izvērtējot katru risinājuma variantu un izvēloties vienu vai vairākus no tiem. Lai gan Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija savā ziņojumā pamatoja savu nostāju, tomēr šķiet, ka šis pamatojums nav pietiekami pārliecinošs: joprojām nav precīzu statistikas datu, cik Latvijā kopumā ir nekustamo īpašumu, kam ceļa servitūti noteikti zemes reformas laikā un līdz šim brīdim nav sakārtoti piekļuves jautājumi; nav izvērtēts, cik laika un finanšu resursu personām ir jātērē tiesāšanās procesā un kādus zaudējumus tas var radīt ne tikai pašām personām, bet arī valstij (piemēram, nesaņemtie nodokļu maksājumi, ko būtu varējis nomaksāt uzņēmējs, ja nebūtu traucēta tā uzņēmējdarbība piekļuves problēmu dēļ).

Nav arī ņemts vērā viens no būtiskākajiem apstākļiem – nepilnīgi izstrādāto normatīvo aktu nepareizas un bieži pat paviršas piemērošanas rezultātā valsts amatpersonas ir pieņēmušas lēmumus, kuru dēļ šobrīd radītas problēmas lielai daļai nekustamo īpašumu īpašnieku. Tādēļ tieši valstij jāuzņemas pilna atbildība par amatpersonu neizdarību un maksimāli jāiesaistās problēmu risināšanā, nevis jāaizbildinās, ka nav lietderīgi ieviest administratīvo procesu jomā, kuru var risināt civiltiesiskā ceļā, vai norādot, ka pašvaldībām ir iespēja atsavināt ceļu likumā noteiktā kārtībā vai ka sabiedrības intereses tiek nodrošinātas saskaņā ar Zemes pārvaldības likuma 8. pantu.

Jāpiebilst, ka Latvijas Pašvaldību savienība savā 13.11.2017. vēstulē Nr. 1120172843/A1744 Ministru prezidentam Mārim Kučinskim saistībā ar minēto ziņojumu pauž šādu viedokli: "Zemes pārvaldības likuma 8. panta piemērošana ir apgrūtināta, ņemot vērā, ka šim mērķim nepietiek budžeta līdzekļu [...], un lūdz atbalstīt 2015. gadā saskaņoto konceptuālo ziņojumu ar iepriekš minētajiem risinājuma variantiem un virzīt apstiprināšanai Ministru kabinetā konceptuālo ziņojumu" [24]. Te iezīmējas vēl viens aspekts, ko Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija nav ņēmusi vērā, – pašvaldību budžeta iespējas, atsavinot ceļu sabiedrības vajadzībām.

Lai gan 2017. gada 27. novembra Ministru kabineta komitejas sēdē informatīvais ziņojums tika noraidīts (protokols Nr. 34, 1. paragr.) [25], arī tagad un turpmāk nepieciešams neatlaidīgs un nopietns problēmu risināšanas darbs saistībā ar zemes reformas

laikā noteikto ceļu servitūtu, atgriežoties pie iepriekšminētajā konceptuālajā ziņojumā piedāvāto ieteikumu apspriešanas.

Vērtējot šā brīža situāciju un likumdevēja centienus risināt ar servitūtiem saistītos problēmjaucējumus, jāpiemin Zemes pārvaldības likuma 8. un 8.¹ pants. Astotajā pantā ir reglamentēta ceļu uzturēšanai nepieciešamās zemes izmantošana un atsavināšana gadījumos, ja autoceļš reģistrēts kā pašvaldības vai valsts ceļš un iekļauts pašvaldības vai valsts bilancē, savukārt zeme zem ceļa zemesgrāmatā ierakstīta uz privātpersonas vārda. Pamatojoties uz šo pantu, var atrisināt tikai nelielu daļu problēmu un tikai tad, ja pašvaldībai ir pietiekams budžets, lai varētu uzsākt zemes zem ceļa vai ielas atsavināšanu.

Taču nav saprotams un rodams loģisks pamatojums tam, ka Zemes pārvaldības likumā iekļauts 8.¹ pants, kas būtiski ierobežo zemes īpašnieku īpašumtiesības. Šajā pantā ir ieviests jauns jēdziens “pašvaldības nozīmes ceļš vai iela”, kas likuma 8.¹ panta pirmajā daļā skaidrots kā “[...] privātā īpašuma lietošanas tiesību aprobežojums nekustamajam īpašumam, kas noteikts sabiedrības interesēs, lai nodrošinātu vienotu ceļu un ielu tīklu pašvaldībā un sabiedrības iespējas un tiesības ikvienam to izmantot” [13]. Tātad privātā īpašumā esošs ceļš, kas nav reģistrēts kā pašvaldības vai valsts ceļš un nav iekļauts pašvaldības vai valsts bilancē, tiek pasludināts par pašvaldības nozīmes ceļu vai ielu, pat neparedzot par to taisnīgu atlīdzību, kā tas noteikts Latvijas Republikas Satversmes 105. pantā [6], ja nekustamais īpašums atsavināms sabiedrības vajadzībām.

Zemes pārvaldības likuma 8. un 8.¹ panta mērķis ir nodrošināt sabiedrībai iespēju pārvietoties pa ceļiem. Gan vienā, gan otrā gadījumā īpašnieks nevar traucēt ceļa lietošanu. Vienīgā atšķirība, vai attiecīgais ceļš ir vai nav iekļauts pašvaldības vai valsts bilancē. Nav skaidrs, kā ceļu, kas nav pašvaldības vai valsts bilancē, tiesiskā valstī var pasludināt par pašvaldības nozīmes ceļu, tādējādi sagraujot citas personas īpašumu. Rodas arī jautājums, kāpēc ceļiem, kas nav valsts un pašvaldības bilancē, nevar piemērot tās pašas normas par atsavināšanu sabiedrības vajadzībām? Arī šajā gadījumā būtu piemērojama īpašuma atsavināšanas procedūra sabiedrības interesēs. Ja likumdevējs rīkosies pēc šāda principa, tad tiesību sistēma nonāks līdz absurdaī situācijai, proti, bez tiesībām uz atlīdzību par pašvaldības nozīmes lietu varēs pasludināt jebko – arī visu zemes vienību kopumā. Atliks tikai pamatot, ka zemes vienība nepieciešama sabiedrības interešu nodrošināšanai.

Domājams, ka likumdevējs ir paplašināti tulkojis Latvijas Republikas Satversmes 105. pantu attiecībā uz īpašuma tiesību ierobežošanu ar likumu un ir pieņēmis normu – Zemes pārvaldības likuma 8.¹ pantu –, kas neatbilst taisnīguma, tiesiskās paļāvības, labas pārvaldības principiem un liek aizdomāties, vai tā vispār atbilst Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam.

Pagaidu regulējums ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

Šajā problēmu lokā ir jāakcentē arī ilgie tiesvedības termiņi ceļu servitūtu nodibināšanas lietās. Turklāt šis jautājums cieši jāsaieta ar pirmo (zemes reformas laikā noteikto ceļa servitūtu problēmu) un konceptuālajā ziņojumā uzskaitītajām problēmām par zemes reformas laikā noteiktajiem servitūtiem. Piemēram, visos gadījumos, kad ceļa servitūts noteikts ar administratīvo aktu un ierakstīts zemesgrāmatā atzīmes veidā, ceļa servitūtu nav tiesības lietot, kamēr atzīme zemesgrāmatā netiek aizstāta ar ierakstu. Ja īpašnieki par to nespēj labprātīgi vienoties, strīds par ceļa servitūta nodibināšanu jāskata vispārējās jurisdikcijas tiesā.

Saskaņā ar likuma “Par tiesu varu” 27.¹ panta pirmo un otro daļu tiesas priekšsēdētājs pirms katra kalendārā gada sākuma [...] plāno un nosaka tiesas darba mērķus attiecībā uz vidējiem lietu izskatīšanas termiņiem tiesā un lietu izskatīšanas termiņu standartu nosaka, ņemot vērā tiesas resursus un nepieciešamību nodrošināt personas tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā un ievērojot citus lietu izskatīšanas pamatprincipus, kā arī saskaņā ar 28. panta pirmo daļu tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams [8], tomēr tiesvedība ceļu servitūtu lietās ir pārāk ilga.

Analizējot vairākas lietas par ceļa servitūtu nodibināšanu, var konstatēt, ka vidējais lietas izskatīšanas ilgums ir trīs gadi (neskaitot laiku, ja lieta tiek skatīta atkārtoti apgabaltiesā). Kā piemēru var nosaukt šādus Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumus: 04.07.2017. spriedums lietā Nr. C09030814 SKC-229/2017 [17], 12.04.2016. spriedums lietā Nr. C27209810 SKC-33/2016 [16], 31.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-11/2014 [15], 09.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-458/2013 [14]. Arī izvērtējot citu kategoriju lietas, kas, piemēram, skatītas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamentā 2019. gadā, redzams, ka termiņi ir līdzīgi [18].

Padziļināti par ilgās tiesvedības negatīvo ietekmi uz personas finansiālo un morālo stāvokli nav jāskaidro. Loģiski, ka pilnīga nekustamā īpašuma izolētība un nespēja tam piekļūt un to izmantot visā tiesvedības periodā tā īpašniekam rada negatīvas sekas (piemēram, nespēju nodarboties ar uzņēmējdarbību un gūt plānoto peļņu, nepieciešamību irēt citu dzīvojamo platību, risku, ka īpašums var tikt izlaupīts, nespēju īpašumu sakopt – nopļaut zāli, izcirst krūmus u. tml.). Tādēļ ir nepieciešams tiesisks mehānisms, kā mazināt ar piekļuves neesamību saistīto personas īpašuma tiesību ierobežojumu, līdz tiesa pieņem galīgo spriedumu.

Viens no šādiem mehānismiem varētu būt pagaidu regulējums, ko tiesa būtu tiesīga noteikt uz prasītāja motivēta lūguma pamata. Civilprocesa likumā šobrīd ir paredzēti līdzekļi personas tiesību aizsardzības īstenošanai civillietās. Tie ir prasības nodrošinājums un pagaidu aizsardzība. Bet ne viens, ne otrs nav piemērojams lietās par ceļa servitūtiem. Piemēram, Civilprocesa likuma normās noteikts, ka atsevišķos gadījumos pieļaujama pagaidu lēmuma pieņemšana līdz sprieduma taisīšanai. Civilprocesa likuma 238.¹ panta pirmajā daļā noteikts: “(1) Pēc puses lūguma tiesa vai tiesnesis var pieņemt lēmumu, ar

Jolanta Dinsberga. Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

kuru uz laiku līdz sprieduma taisīšanai par laulības šķiršanu vai laulības neesamību nosaka bērna dzīvesvietu, bērna aprūpes kārtību, saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību, uzturlīdzekļus bērnam, aizliegumu bērna izvešanai no valsts, līdzekļus otra laulātā iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšanai, laulāto kopīgā mājokļa lietošanas kārtību vai uzdod vienai pusei izsniegt otrai pusei māsaimniecības un personiskās lietošanas priekšmetus.” Arī Civilprocesa likuma (CPL) 244.¹⁰ panta pirmajā daļā, 267.¹ panta pirmajā daļā paredzēta pagaidu lēmuma pieņemšana pēc puses lūguma. Tāpat kā ģimenes lietās, arī ceļa servitūtu lietās ir svarīgi maksimāli mazināt personas tiesību ierobežojumu, jo, tāpat kā bērns nespēj iztikt bez uzturlīdzekļiem, arī nekustamā īpašuma īpašnieks nevar iztikt bez mājokļa, īpaši, ja tas ir viņa vienīgais mājoklis.

Plašu pētījumu par līdzīgiem jautājumiem veica Jarkina un Tauriņš un atspoguļoja to publikācijā “Prasības nodrošināšana un pagaidu aizsardzība: aktuālie jautājumi”. Pētnieki uzskata, ka pastāv vairāku kategoriju lietas, kurās nav piemērojama nedz prasības nodrošināšana, nedz pagaidu aizsardzība. Šāda situācija neatbilst CPL 1. pantā definētajam pamatprincipam – katrai personai ir tiesības uz savu aizskarto tiesību aizsardzību tiesā. Tāpat CPL paredzētie prasības nodrošināšanas un pagaidu aizsardzības līdzekļi nav pietiekami mūsdienu vajadzībām, kā arī tie neatbilst citu valstu pieredzei un regulējumam. Autoru ieskatā, nodrošinājuma līdzekļu paplašinātas iztulkošanas aizliegums arī neatbilst esošajām vajadzībām tiesvedībā. Pēc viņu paustā, ir būtiski paredzēt tiesai tiesības piemērot arī tos pagaidu regulējuma līdzekļus (pagaidu aizsardzību un prasības nodrošināšanu), kas CPL tiešā veidā nav paredzēti [22].

Katra lieta, ko skata tiesa, ir unikāla, un likumdevējs nekad nespēs paredzēt regulējumu visiem nākotnes gadījumiem – arī šis apstāklis apstiprina Jarkinas un Tauriņa teikto. Tādēļ ir nepieciešams vai nu pakāpeniski papildināt CPL ar normām arvien jaunu atsevišķu kategoriju lietās, pieļaujot pagaidu regulējuma piemērošanas iespējamību, vai arī, kā apgalvo Jarkina un Tauriņš, “nepieciešams visaptverošs regulējums pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanai” [22].

Izmantojot modelēšanas metodi, lietderīgi aplūkot šādu situāciju: pieņemsim, ka tiesai lūgts piemērot pagaidu regulējumu gadījumā, ja personai liegta pieeja savam nekustamajam īpašumam pa ceļu, kas reāli pastāv dabā; ir izbūvēts ar grants segumu; atrodas vairākus kilometrus no zemes īpašnieka mājas un vairākus gadus ticis lietots ikdienā. Pamatojums lietošanas liegumam – zemesgrāmatā ir atzīme, nevis ieraksts. No lietai pievienotajiem dokumentiem konstatējams, ka šis ceļš ir vienīgais piebraucamais ceļš līdz tā lietotāja vienīgajam īpašumam. Šajā situācijā, ja tiesa konstatētu, ka pirmšķietami prasība par ceļa servitūtu būtu apmierināma, tā būtu tiesīga izlemt jautājumu par pagaidu regulējumu. Atkarībā no situācijas, kā arī ievērojot ne tikai ceļa lietotāja, bet arī zemes īpašnieka intereses, tiesai būtu jālemj, vai atļaut pārvietoties pa ceļu, līdz tiesa pieņem galīgo noregulējumu; kā tas ietekmē zemes īpašnieku un vai šāds ierobežojums būtu pieļaujams; vai tas rada zaudējumus lietotājam; vai un kādus ierobežojumus piemērot lietotājam (piemēram, pārvietoties tikai kājām vai noteiktās dienās u. tml.).

Jolanta Dinsberga. Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

Pilnīgi pretēja situācija būtu gadījumā, ja persona nopērk savu divdesmito nekustamo īpašumu, pati dzīvo ārzemēs, bet pieprasa, lai tiesa pieņemtu pagaidu regulējumu, lai šī persona varētu piekļūt savam īpašumam un ļautu izbūvēt ceļu, jo dabā tā vēl nav. Tādēļ pagaidu regulējums jāparedz kā tiesība, nevis pienākums. Tas būtu jāpiemēro ne jau katrā situācijā, bet tikai tad, kad tiesa konstatē personas tiesību aizskārumu, iespējamus zaudējumus nākotnē u. tml.

Ņemto vērā iepriekšminētās problēmas, būtu jāaizsāk diskusija par pagaidu regulējuma nepieciešamību un ieviešanas perspektīvām ceļa servitūtu lietās. Jārisina arī ar zemes reformas laikā noteiktajiem servitūtiem saistītās problēmas, vēlreiz atgriežoties pie konceptuālā ziņojuma “Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem”.

Secinājumi un priekšlikumi

Lai gan īpašumtiesības ir viena no svarīgākajām cilvēka pamattiesībām, tomēr to nodrošināšanas un aizsardzības mehānisms Latvijā nav pietiekami labi izstrādāts. Tādēļ joprojām nav izdevies atrisināt problēmas ar zemes reformas laikā noteiktajiem ceļa servitūtiem, tās rodas arī šobrīd, nosakot ceļa servitūtus tiesas ceļā.

Pozitīvi vērtējami valsts institūciju un likumdevēja centieni rast risinājumus ar ceļa servitūtiem konstatētajām problēmām, taču šķiet, ka valsts izvairās no atbildības par pagātnē pieļautajām kļūdām normatīvo aktu izstrādē un piemērošanā, lielāko daļu problēmu risināšanas sloga uzliekot pašiem nekustamo īpašumu īpašniekiem.

Kritiski vērtējams ir Zemes pārvaldības likuma 8.¹ pants, kas neatbilst taisnīguma, tiesiskās paļāvības, labas pārvaldības principiem, un ir apšaubāma tā atbilstība Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam. Tādēļ 8.¹ pants ir svītrojams no Zemes pārvaldības likuma.

Pašreiz Civilprocesa likumā pagaidu aizsardzības līdzekļi ir paredzēti tikai atsevišķu kategoriju lietās, līdz ar to ceļa servitūta lietās personas nevar izmantot šādu iespēju un pilnvērtīgi aizsargāt savas tiesības. Civilprocesa likumā jāparedz iespēja noteikt pagaidu regulējumu arī ceļa servitūta lietās, līdzīgi kā Civilprocesa likuma 238.¹, 244.¹⁰ un 249.³ pantā, risinot strīdus ģimenes tiesību jomā. Par precīziem priekšlikumiem un pantu redakciju šobrīd ir pārāgri runāt, jo sākotnēji jāapspriež priekšlikums un tā īstenošanas perspektīvas konceptuālā līmenī.

Problems Related to Servitudes of Right of Way and Prospects of Introducing Provisional Regulation in Cases on Establishing a Servitude of Right of Way by Courts

Abstract

The property rights of a person, which cover unhindered use thereof and access thereto, are among the fundamental human rights. If it is not possible to access an immovable property from a public road, it is necessary to establish a servitude of right of way. However, in order to use the established servitude of right of way, it must be established according to the procedures prescribed by law, and it must be recorded in the Land Register. Unfortunately, the servitudes of right of way currently recorded in the Land Register have been determined without ensuring compliance with the legal norms, and therefore there is no legal basis for use thereof.

This article outlines the problems related to ensuring access to immovable properties that have emerged over the years and it analyses the attempts of the legislator to improve laws and regulations in the field of ensuring access. Furthermore, the attention is drawn towards problems which occur when establishing a servitude of right of way through court proceedings and proposes to introduce provisional regulation when deciding upon establishing a servitude of right of way as one of the potential solutions for the problem. The aim of the article is to promote a discussion on the necessity to introduce provisional regulation and prospects for establishing a servitude of right of way through court proceedings.

Keywords: provisional regulation, establishment of a servitude of right of way.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: starptautiska deklarācija: 10.12.1948. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=75668> [sk. 23.04.2019.].
2. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Eiropas Padomes konvencija: 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis. 143/144 (858/859)*, 13.06.1997.
3. Civillikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un stājās spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis. 44*, 24.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=90221> [sk. 23.04.2019.].
4. Eiropas Savienības Pamattiesību harta: 07.12.2000. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis. C 326/391*, 26.10.2012.
5. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam (*Latvija 2030*): stājās spēkā 10.06.2010. *Latvijas Vēstnesis. 101(4293)*, 29.06.2010. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/212467-pazinojums-par-latvijas-ilgtspējigas-attistibas-strategijas-lidz-2030-gadam-apstiprinasanu> [sk. 23.04.2019.].

Jolanta Dinsberga. Ceļa servitūtu problemātika un pagaidu regulējuma ieviešanas perspektīvas ceļa servitūtu nodibināšanas lietās tiesā

6. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 23.04.2019.].
7. Ministru kabineta 2013. gada 29. oktobra sēdes protokols Nr. 56. *Latvijas Vēstnesis*. 216(5022), 05.11.2013. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=261622> [sk. 23.04.2019.].
8. Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums: pieņemts 15.12.1992. un stājās spēkā 01.01.1993. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 1/2, 14.01.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=62847> [sk. 23.04.2019.].
9. Par valsts un pašvaldību zemes īpašuma tiesībām un to nostiprināšanu zemesgrāmatās: Latvijas Republikas likums: pieņemts 29.03.1995. un stājās spēkā 25.04.1995. *Latvijas Vēstnesis*. 56(339), 11.04.1995. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=34595> [sk. 23.04.2019.].
10. Par zemes lietošanu un zemes ierīcību: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.06.1991. un stājās spēkā 10.07.1991., zaudējis spēku. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 31/32, 15.08.1991. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=67966> [sk. 23.04.2019.].
11. Par zemes privatizāciju lauku apvidos: Latvijas Republikas likums: pieņemts 09.07.1992. un stājās spēkā 01.09.1992. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 32/33/34, 20.08.1992. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=74241> [sk. 23.04.2019.].
12. Paziņojums par Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam apstiprināšanu. *Latvijas Vēstnesis*. 101(4293), 29.06.2010. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=212467> [sk. 23.04.2019.].
13. Zemes pārvaldības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 01.01.2015. un stājās spēkā 01.01.2015. *Latvijas Vēstnesis*. 228(5288), 15.11.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=270317> [sk. 23.04.2019.].

Tiesu prakse

14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-458/2013. Iegūts no: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2013> [sk. 24.04.2019.].
15. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2014. gada 31. marta spriedums lietā Nr. SKC-11/2014. Iegūts no: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2014> [sk. 24.04.2019.].
16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2016. gada 12. aprīļa spriedums lietā Nr. C27209810 SKC-33/2016. Iegūts no: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2016> [sk. 24.04.2019.].
17. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2017. gada 4. jūlija spriedums lietā Nr. C09030814 SKC 229/2017. Iegūts no: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> [sk. 24.04.2019.].
18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts: Judikatūras nolēmumu arhīvs. 2019. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2019> [sk. 24.04.2019.].

Literatūra

19. Auders, M. 2014. *Pētījums par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem*. Iegūts no: https://www.google.com/search?client=firefox-b-ab&ei=BbcWXJPNBom6swHArIrgDw&q=auders+p%C4%93t%C4%ABjums&oq=auders+p%C4%93t%C4%ABjums&gs_l=psy-ab.3...41868.44499..44770...0.0..0.200.1389.2j7j1.....0....1..gws-wiz.....0j0i67j0i10i30j0i30j0i5i30j0i10i19j0i19j0i22i30i19j0i22i10i30i19j33i160.VgPt32j0wUI [sk. 23.04.2019.].
20. Boruks, A. 2001. *Zemes izmantošana un kadastrs Latvijā*. Rīga: LLU Skrīveru zinātnes centrs, LR Valsts zemes dienests.
21. Grūtups, A. 1994. *Tiesu prakse un komentāri*. Rīga: Mans īpašums.
22. Jarkina, V., Tauriņš, A. 2018. Prasības nodrošināšana un pagaidu aizsardzība: aktuālie jautājumi. *Jurista Vārds*. 51/52(1057/1058). Iegūts no: <https://www.juristavards.lv/doc/273951-prasibas-nodrosinasana-un-pagaidu-aizsardziba-aktualie-jautajumi/> [sk. 25.04.2019.].
23. Joksts, O. 2006. *Zemes reforma Latvijā un tās tiesiskais nodrošinājums (1990.–2005. g.)*. Rīga: Tipogrāfija Multineo.
24. Latvijas Pašvaldību savienības 13.11.2017. vēstule Nr. 1120172843/A1744 par 2017. gada 13. novembra Ministru kabineta komitejas 2.3. darba kārtības jautājumu. *Latvijas Pašvaldību savienība*. Iegūts no: https://www.lps.lv/uploads/docs_module/2017_43_p1.pdf [sk. 23.04.2019.].
25. Latvijas Republikas Ministru kabineta komitejas sēdes 2017. gada 27. novembrī protokols Nr. 34: Latvijas Republikas Ministru kabinets. Iegūts no: <http://tap.mk.gov.lv/mk/mkksedes/saraksts/s/protokols/?protokols=2017-11-27> [sk. 23.04.2019.].
26. Levits, E. 2003. *Vispārējās cilvēktiesību teorijas pamati: Rakstu krājums*. Rīga.
27. Publiskā iepirkuma izpēte par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem: Nolikums. Iegūts no: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=27.%09Publisk%C4%81+iepirkuma+izp%C4%93te+par+zemes+reformas+laik%C4%81+ar+administrat%C4%ABvo+aktu+nodibin%C4%81tiem+ce%C4%BCu+servit%C5%ABtiem> [sk. 24.04.2019.].
28. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija: Par Ministru kabineta 2013. gada 29. oktobra sēdes protokollēmumā (prot. Nr. 56, 105. paragr.) “Likumprojekts Zemes pārvaldības likums” Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai, Satiksmes ministrijai, Tieslietu ministrijai un Zemkopības ministrijai dotā uzdevuma atzišanu par aktualitāti zaudējušu: Informatīvais ziņojums. Iegūts no: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40422260&mode=mkk&date=2017-11-13> [sk. 23.04.2019.].

Prasības nodrošinājuma problemātika

Mg. iur. Andrejs Gvozdevičs

*Rīgas Stradiņa universitāte, Doktorantūras nodaļa,
Juridisko zinātņu programma, Latvija
040504@rsu.edu.lv*

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatīti prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma problēmjaucājumi, jo pēdējos gados būtiski prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma uzlabojumi netika veikti, samazinot šā tiesību institūta efektivitāti. Tiek aktualizētas prasības nodrošinājuma tiesiskā regulējuma un tā piemērošanas problēmas, lai rosinātu diskusijas par to risināšanu un veicinātu prasības nodrošinājuma civilprocesa ekonomiju, efektivitāti un iedarbīgumu.

Atslēgvārdi: prasības nodrošinājums, civilprocess, maksātnespējas process, procesuālā ekonomija.

Ievads

Pirms vairākiem gadiem Latvijā notika diskusijas par prasības nodrošinājuma institūtu. Tās vainagojās ar 2011. gada 4. augusta Civilprocesa likuma grozījumiem, kas stājās spēkā 2011. gada 1. oktobrī [1]. Šajos likuma grozījumos noteikta nepieciešamība veikt prasības pirmšķietamā (*prima facie*) formālā juridiskā pamatojuma izvērtējumu, kas ir viens no prasības nodrošinājuma pieteikuma izvērtēšanas kritērijiem. 2015. gadā Latvijas Republikas Augstākā tiesa izveidoja tiesu prakses apkopojumu "Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās" [13], un judikatūrai pēc šeit minētajiem Civilprocesa likuma grozījumiem tika pievienoti daži Augstākās tiesas nolēmumi:

- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 20. jūnija lēmums lietā Nr. SKC-1644/2012 [10];
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 24. aprīļa lēmums lietā Nr. SKC-1654/2013 [11];
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 4. decembra lēmums lietā Nr. SKC-2021/2013 [12];

- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra lēmums lietā Nr. SKC-3133/2014 [6];
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. C37105312 SKC-5/2017 [7];
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 17. oktobra lēmums lietā Nr. C30316415, SKC-1587/2017 [8].

Kopš 2015. gada būtiski grozījumi prasības nodrošinājuma tiesiskajā regulējumā netika veikti, un pēdējā laikā neuzvirto diskusijas par prasības nodrošinājuma piemērošanu. Taču tas nenozīmē, ka aktuālais prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums ir bez problēmām. Šajā rakstā tās tiek aktualizētas un analizētas.

Publikācijas tēmas aktualitāte izpaužas nepieciešamībā Civilprocesa likumā pilnveidot kritērijus gadījumos, kuros prasības nodrošinājuma pieteikums ir apmierināms vai noraidāms. Pašlaik Civilprocesa likumā un tiesu praksē ir izveidojušies pietiekami skaidri kritēriji, kā jāvērtē pirmšķietamais (*prima facie*) formālais juridiskais pamatojums. Savukārt par prasības nodrošināšanas vērtēšanas kritērijiem gadījumos, kuros sprieduma izpilde bez prasības nodrošināšanas var kļūt apgrūtināta vai neiespējama, ne Civilprocesa likumā, ne tiesu praksē skaidrība nav rodama. Tādēļ līdzīgos apstākļos un ar līdzīgu motivāciju viens tiesnesis lūgumu par prasības nodrošinājumu apmierina, bet cits ne.

Juridiskajā literatūrā [14] un tiesu praksē [13] ir nostiprinājies uzskats, ka prasības nodrošināšana ir izņēmuma līdzeklis, diemžēl skarbā dzīves realitāte ir atšķirīga: tiesvedība vairāku gadu garumā bez prasības nodrošinājuma bieži vien ir bezjēdzīga, jo pēc tiesvedības pabeigšanas sprieduma izpilde parasti ir apgrūtināta vai neiespējama, lai gan prasības iesniegšanas brīdī parādnieka stāvoklis neliecināja par gaidāmām problēmām. Īpaši tas attiecas uz juridiskām personām, kas bieži bankrotē (iesniedz maksātnespējas procesa pieteikumu tiesā) tad, kad tiek saņemts tiesas spriedums, kas stājies spēkā.

Civilprocesa likuma nodaļā par prasības nodrošinājumu vairākus gadus nav veikti grozījumi, turpretī citi tiesību akti, piemēram, Maksātnespējas likums, vairākkārt tikuši grozīti un attīstīti, svītrojot to trūkumus un pretrunas. Rezultātā ir izveidojusies situācija, ka prasības nodrošinājums neko nenodrošina, ja atbildētājs tiesvedības laikā ar tiesas nolēmumu kļuvis maksātnespējīgs. Citas tiesvedības šajā gadījumā parasti tiek apturētas, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 215. panta pirmās daļas 6. punktu. Bet prasītājs, kura prasījuma tiesības ir apstiprinājis parādnieka maksātnespējas procesa administrators, neiegūst nekādas priekšrocības attiecībā pret citiem nenodrošinātiem kreditoriem, kaut arī, piemēram, zemesgrāmatā ir ierakstīta atzīme par ķīlas tiesību.

Nepieciešama padziļināta izpēte, lai prasības nodrošinājuma institūtu padarītu efektīvāku. Raksta tēma ir aktuāla arī no praktiskā viedokļa, jo, apkopojot informāciju par problēmām, varēs uzlabot prasības nodrošinājuma pieteikumu vērtēšanas praksi, ierosinot pievērst īpašu uzmanību problemātiskajiem aspektiem un norādīt virzienus, kuros nepieciešami plašāki pētījumi.

Darba mērķis, materiāls un metodes

Publikācijas mērķis ir aktualizēt problēmas un nepilnības aktuālajā prasības nodrošinājuma tiesiskajā regulējumā. Pētījuma materiāls ir tiesu prakse, judikatūra, normatīvie akti, t. sk. Civilprocesa likums un Maksātspējas likums. Raksta izstrādē izmantota aprakstošā, analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode.

Nepieciešamība pierādīt pamatota riska pastāvēšanu par prasītājam labvēlīga tiesas sprieduma izpildes iespējamu apgrūtinājumu vai pat neiespējamību

Prasības nodrošināšana ir procesuāls aizsardzības līdzeklis, kuru nosaka tiesa vai tiesnesis pēc prasītāja motivēta pieteikuma gadījumā, ja ir pamats uzskatīt, ka tiesas sprieduma izpilde lietā varētu kļūt apgrūtināta vai neiespējama [1]. Lemjot par prasības nodrošināšanu, tiek ņemts vērā ne tikai prasības pirmšķietami formālais juridiskais pamatojums, bet arī samērīgums starp pušu tiesiskajām interesēm [13].

Tātad, lai būtu pamats prasības nodrošināšanai, jāizpildās diviem priekšnosacījumiem:

- 1) prasībai pirmšķietami jābūt pamatotai un ticamai (kaut arī šajā posmā tiesa neveic pierādījumu pārbaudi);
- 2) jāpastāv pamatotam riskam, ka prasītājam labvēlīga tiesas sprieduma izpilde varētu būt apgrūtināta vai pat neiespējama.

Jāņem vērā, ka prasītāja šaubas par sprieduma izpildes iespējamību, kas nav apstiprinātas ar konkrētiem pierādījumiem, nav uzskatāmas par pietiekamu pamatu pieteikuma par prasības nodrošināšanu apmierināšanai [13]. Tādējādi, ja prasītāja rīcībā nav pierādījumu, kas pamato šaubas, ka atbildētājs nevarēs izpildīt spriedumu, prasītāja apgalvojumi, ka atbildētājs nepilda savas saistības, nav pietiekami, lai nodrošinātu prasību. Prasītājam jāpierāda apstākļi, kuru dēļ sprieduma izpilde lietā varētu būt apgrūtināta vai neiespējama. Bieži vien šo apstākļu pierādīšanai tiek izmantota informācija par sludinājuma ievietošanu interneta reklāmas vietnēs par atbildētājam piederošās mantas pārdošanu. Taču, lai tiesa varētu secināt, ka šī manta pieder tieši atbildētājam, papildus jāiesniedz arī informācija no publiskajiem reģistriem (piemēram, no zemesgrāmatas, Uzņēmumu reģistra, Ceļu satiksmes drošības departamenta u. c.). Praksē tas var radīt grūtības, jo dati par fiziskajai personai piederošo mantu tiek aizsargāti ar Fizisko personu datu apstrādes likuma normām un trešo personu piekļūšana šādai informācijai ir ierobežota. Rezultātā par atbildētāju – fizisku personu vai jaunu juridisku personu – savākt informāciju, kas nepieciešama prasības nodrošinājuma pamatojuma pierādīšanai, gandrīz nav iespējams.

Lai izvairītos no šādām situācijām, būtu ieteicams Civilprocesa likumā ieviest brīdinājuma kārtību, līdzīgu brīdinājumam par maksātspējas procesa pieteikuma iesniegšanu tiesā, t. i., ja par parādnieku nav iespējams savākt nepieciešamo informāciju, izņemot to, ka parādnieks ir dzīvs un nav izslēgts no iedzīvotāju reģistra, vai ieraksts par

juridisku personu ir aktuāls, tad kreditors pirms prasības iesniegšanas tiesā, nosūtot ierakstītu vēstuli ar satura atšifrējumu uz parādnieka juridisko vai deklarēto adresi, brīdina parādnieku, ka tiks sniegta prasība tiesā, ja noteiktajā termiņā saistības netiks izpildītas vai netiks celti pamatoti iebildumi pret prasījumu, vai netiks sniegts saistību izpildes nodrošinājums vai pierādījumi, ka saistību izpilde nebūs apgrūtināta vai neiespējama. Ja atbilde uz brīdinājumu netiek sniegta vai tiek atzīta par nepamatotu, tas būs objektīvs pamats nodrošināt prasību.

Šādas brīdinājuma kārtības ieviešana atvieglos gan prasības nodrošinājuma nepieciešamības pierādīšanu gadījumos, kad par atbildētāju nav iespējams savākt vajadzīgo informāciju, gan atvieglos tiesu darbu, vērtējot prasības nodrošinājuma pieteikumu, jo tiks ievērots sacīkstes princips: atbildētājs ir sniedzis atbildi uz kreditora brīdinājumu, un tiesa atbildētāja iebildumus pret prasījumu var vērtēt jau prasības nodrošinājuma pieteikuma izskatīšanas posmā. Šādas brīdinājuma kārtības ieviešana prasības nodrošinājuma institūtu padarīs efektīvāku, jo būs mazāk formālu tiesas atteikumu nodrošināt prasību un prasības tiks nodrošinātas visos gadījumos, kad tas ir objektīvi nepieciešams.

Tiesas lēmuma par prasības nodrošinājumu pārsūdzēšana

Atbilstoši Civilprocesa likuma 140. panta piektajai daļai prasības nodrošinājumu pēc puses motivēta pieteikuma var atcelt tā pati tiesa, kura nodrošinājusi prasību, vai tiesa, kuras lietvedībā atrodas lieta izskatīšanai pēc būtības [1]. Savukārt atbilstoši Civilprocesa likuma 141. panta pirmajai daļai tiek reglamentēts, ka par Civilprocesa likuma 140. panta trešajā daļā minēto lēmumu, par lēmumu, ar kuru noraidīts pieteikums par prasības nodrošināšanu, un par lēmumu, ar kuru noraidīts pieteikums par prasības nodrošinājuma atcelšanu, kā arī par tiesas lēmumu par zaudējumu nodrošināšanu, kas atbildētājam varētu rasties saistībā ar prasības nodrošināšanu (140. panta otrā, 3.¹ un 5.¹ daļa), var iesniegt blakus sūdzību [1].

Nav efektīvs regulējums, kurā atbildētājam ir tiesības iesniegt pieteikumu par prasības nodrošinājuma atcelšanu tai tiesai, kas pieņēma lēmumu par prasības nodrošinājumu, un, ja pieteikums ir noraidīts, tad iesniegt blakus sūdzību par to. Šāda kārtība nesekmē procesuālo ekonomiju, jo ir izveidota divpakāpju pārsūdzēšanas sistēma, lai atceltu prasības nodrošinājumu, bet šo procesu var samazināt līdz vienai instancei, kura izskata blakus sūdzību par lēmumu, ar kuru prasība tika nodrošināta.

Prasības nodrošinājuma summa

Atbilstīgi Civilprocesa likuma 138. panta astotajai daļai, apmierinot pieteikumu par prasības nodrošināšanu, tiesai lēmumā jānorāda summa, līdz kurai sniedzas nodrošinājums, taču tā nedrīkst būt lielāka par prasības summu. Savukārt atbilstīgi Civilprocesa

likuma 35. panta pirmajai daļai tiesāšanas un citi izdevumi prasības summā netiek iekļauti, jo prasības summa ir:

- prasībās par naudas piedziņu – piedzenamā summa;
- prasībās par mantas izprasišanu – izprasāmās mantas vērtība;
- prasībās par uzturlīdzekļu piedziņu – maksājumu kopsumma par vienu gadu;
- prasībās par terminētiem maksājumiem un devumiem – visu maksājumu vai devumu kopsumma, bet ne vairāk kā par trim gadiem;
- prasībās par beztermiņa vai mūža maksājumiem un devumiem – visu maksājumu un devumu kopsumma par trim gadiem;
- prasībās par maksājumu vai devumu samazināšanu vai palielināšanu – summa, par kuru samazina vai palielina maksājumus vai devumus, bet ne vairāk kā par vienu gadu;
- prasībās par maksājumu vai devumu izbeigšanu – atlikušo maksājumu vai devumu kopsumma, bet ne vairāk kā par vienu gadu;
- prasībās par nomas un īres līguma pirmstermiņa izbeigšanu – maksājumu kopsumma par atlikušo līguma darbības laiku, bet ne vairāk kā par trim gadiem;
- prasībās par īpašumtiesībām uz nekustamo mantu – tās vērtība, bet ne mazāka par tās kadastrālo vērtību;
- prasībās, kas sastāv no vairākiem patstāvīgiem mantiskiem prasījumiem – visu prasījumu kopsumma;
- prasībās par darījuma izbeigšanu vai atzišanu par spēkā neesošu – apstrīdētā darījuma summa.

Nav efektīvs pašreizējais regulējums, kurā paredzēts, ka, apmierinot pieteikumu par prasības nodrošināšanu, lēmumā norāda summu, līdz kurai sniedzas nodrošinājums, bet tā nedrīkst būt lielāka par prasības summu. Taču prasības summā nav iespējams norādīt likumiskos procentus no nodrošināmās prasības summas, valsts nodevu no nodrošināmās prasības un ar prasības nodrošināšanas lēmuma izpildi saistītos izdevumus – tas viss var liegt saņemt likumiskos sešus procentus gadā no nesamaksātās parāda summas par laiku līdz sprieduma izpildei –, kā arī līgumsodu, tiesāšanās izdevumus, ar tiesas sprieduma izpildi saistītos izdevumus, izdevumus par lēmuma par prasības nodrošināšanu nostiprināšanu zemesgrāmatā un ar prasības nodrošināšanas lēmuma izpildi saistītos izdevumus.

Turklāt šāds regulējums aizskar prasītāja Satversmes 92. panta pirmajā un otrajā teikumā ietvertās tiesības (“Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu.”) un 105. panta pirmajos trīs teikumos (“Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu.”) noteiktās pamattiesības, kā arī šis regulējums neatbilst Satversmes 91. panta pirmajā teikumā ietvertajam vienlīdzības principam, jo nesamērīgi ierobežo prasītāja tiesības iekļaut prasības nodrošinājuma summā arī izdevumus, kas saistīti ar prasības celšanu. [3]

Prasības nodrošinājuma atcelšana maksātnespējas procesā

Maksātnespējas likuma 63. panta piektajā daļā ir noteikts, ka tiesas spriedums, ar kuru tiek pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process, ir pamats prasības nodrošinājuma atcelšanai Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā [4]. Atbilstīgi Maksātnespējas likuma 134. panta piektajai daļai tiesas spriedums, ar kuru tiek pasludināts fiziskās personas maksātnespējas process, ir pamats prasības nodrošinājuma atcelšanai Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.

Arī judikatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka kreditors, kuram par labu tiesa nodrošinājusi prasību, nekļūst par nodrošināto kreditoru Maksātnespējas likuma izpratnē un nebauda nekādas priekšrocības pār citiem kreditoriem. Prasības nodrošinājums nekādā veidā neietekmē sprieduma izpildes iespējamību, jo tā ir atkarīga no kopējā kreditoru skaita un saistību apjoma, nevis no prasības nodrošinājuma esamības vai neesamības [9].

Šis atziņas un Maksātnespējas likuma normas (par pamatu atcelt prasības nodrošinājumu, ja ir pasludināts juridiskās vai fiziskās personas maksātnespējas process) ir pārāk kategoriski noformulētas un ir pretrunā ar Maksātnespējas likuma 6. panta pirmās daļas 1. un 2. punktā noteiktajiem maksātnespējas procesa principiem. Piemēram, tās neatbilst tiesību saglabāšanas principam – maksātnespējas procesā tiek ievērotas pirms maksātnespējas procesa iegūtās kreditoru tiesības; savukārt kreditora tiesību ierobežojums, kas noteikts maksātnespējas procesā, nevar būt lielāks, nekā ir nepieciešams attiecīgā procesa mērķa sasniegšanai un kreditoru vienlīdzības principam – kreditoriem tiek dotas vienādas iespējas piedalīties procesā un saņemt savu prasījumu apmierinājumu saskaņā ar saistībām, kuras tie nodibinājuši ar parādnieku pirms procesa uzsākšanas.

Šis Maksātnespējas likuma tiesību normas kategoriskums izraisa prasības nodrošinājuma atcelšanu, nevērtējot Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā prasības atcelšanai paredzētus faktiskus un juridiskus apstākļus, vien aprobežojoties ar formālu motivāciju, ka “nav nozīmes prasītāja pārstāvja argumentiem, ka administratore nepamatoja, kā prasības nodrošinājums var traucēt administratorei pildīt pienākumu nodrošināt efektīvu un likumīgu maksātnespējas procesu, jo tiesa atzīst, ka administratorei bez kāda nepieciešamības papildu pamatojuma, balstoties tikai uz Maksātnespējas likuma 63. panta piekto daļu, ir pamats prasīt nodrošinājuma atcelšanu” [5].

Neapšaubāmi, daži prasības nodrošinājuma līdzekļi (piemēram, parādnieka kustamās mantas un skaidras naudas līdzekļu apķīlāšana u. c.) maksātnespējas procesa administratoram var traucēt parādnieka mantas pārņemšanu un izpildīt citus Maksātnespējas likumā noteiktos pienākumus, kas saistīti ar parādnieka mantas pārdošanu. Bet ne visi līdzekļi traucē, piemēram, ķīlas tiesības atzīmes ierakstīšana zemesgrāmatā uz parādnieka nekustamo īpašumu nevar traucēt maksātnespējas administratoram pildīt savus pienākumus, kas saistīti ar parādnieka nekustamā īpašuma pārdošanu, jo, pārdodot mantu izsolē un apstiprinot izsoles aktu, saskaņā ar Civilprocesa likuma 617. panta piekto daļu ar tiesas lēmumu dzēšami arī piemērotie prasības nodrošinājumi.

Tādēļ prasības nodrošinājuma bezierunu atcelšana, ja ir pasludināts juridiskās vai fiziskās personas maksātnespējas process, neatbilst Maksātnespējas likumā noteiktajam tiesību saglabāšanas principam – maksātnespējas procesā tiek ievērotas pirms maksātnespējas procesa iegūtās kreditoru tiesības. Kreditora tiesību ierobežojums, kas noteikts maksātnespējas procesā, nevar būt lielāks, kā vajadzīgs procesa mērķa sasniegšanai, tādēļ būtu nepieciešams kreditoram ar prasības nodrošinājumu piešķirt nodrošinātā kreditora statusu, ja šāda kreditora prasījums ir apstiprināts maksātnespējas procesā, ja nav strīda par tiesībām un prasības nodrošinājuma līdzeklis netraucē maksātnespējas procesa administratoram veikt Maksātnespējas likumā paredzētos pienākumus, kas saistīti ar parādnieka mantas pārņemšanu un pārdošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Lai nepieļautu formālu tiesas atteikumu nodrošināt prasību, jāizskata iespēja Civilprocesa likumā ieviest brīdinājuma kārtību, kas būtu līdzīga brīdinājumam par maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanu tiesā, t. i., ja par parādnieku nav iespējams savākt vairāk informācijas, izņemot to, ka parādnieks ir dzīvs un nav izslēgts no iedzīvotāju reģistra, vai ieraksts par juridisku personu ir aktuāls, tad kreditors pirms prasības iesniegšanas tiesā, nosūtot ierakstītu vēstuli ar satura atšifrējumu uz parādnieka juridisko vai deklarēto adresi, brīdina parādnieku, ka tiks sniegta prasība tiesā, ja noteiktajā termiņā saistības netiks izpildītas vai netiks celti pamatoti iebildumi pret prasījumu, vai netiks sniegts saistību izpildes nodrošinājums vai pierādījumi, ka saistību izpilde nebūs apgrūtināta vai neiespējama. Ja atbilde uz brīdinājumu netiks sniegta vai tiks atzīta par nepamatotu, tas būs objektīvs pamats nodrošināt prasību. Šādas brīdinājuma kārtības ieviešana atvieglos gan prasības nodrošinājuma nepieciešamības pierādīšanu gadījumos, kuros par atbildētāju nav iespējams savākt nepieciešamo informāciju, gan atvieglos arī tiesas darbu, vērtējot prasības nodrošinājuma pieteikumu, jo tiks ievērots sacikstes princips: atbildētājs ir sniedzis atbildi uz kreditora brīdinājumu un tiesa atbildētāja iebildumus pret prasījumu var vērtēt jau prasības nodrošinājuma pieteikuma izskatīšanas posmā.
2. Nav efektīvs Civilprocesa likuma regulējums, ka atbildētājam ir tiesības iesniegt pieteikumu par prasības nodrošinājuma atcelšanu tai tiesai, kas pieņēma lēmumu par prasības nodrošinājumu, un, ja pieteikums ir noraidīts, tad ir iesniedzama blakus sūdzība par to. Šis regulējums nesekmē procesuālo ekonomiju, jo ir izveidota pārsūdzēšanas divpakāpju sistēma, lai atceltu prasības nodrošinājumu, taču šo procesu var samazināt līdz vienai tiesu instancei, kura izskata blakus sūdzību par lēmumu, ar kuru prasība tika nodrošināta.
3. Nav efektīvs pašreizējais tiesiskais regulējums, kurā paredzēts, ka, apmierinot pieteikumu par prasības nodrošināšanu, lēmumā norāda summu, līdz kurai sniedzas nodrošinājums, taču tā nedrīkst būt lielāka par prasības summu, tādēļ

šādi tiek nesamērīgi ierobežotas prasītāja tiesības iekļaut prasības nodrošinājuma summā arī izdevumus, kas saistīti ar prasības celšanu.

4. Prasības nodrošinājuma bezierunu atcelšana, ja ir pasludināts juridiskās vai fiziskās personas maksātnespējas process, neatbilst Maksātnespējas likumā noteiktajam tiesību saglabāšanas principam – maksātnespējas procesā tiek ievērotas pirms maksātnespējas procesa iegūtās kreditoru tiesības –, tādēļ pašreizējo tiesisko regulējumu būtu jāpapildina ar iespēju kreditoram ar prasības nodrošinājumu piešķirt nodrošinātā kreditora statusu, ja šāda kreditora prasījums ir apstiprināts maksātnespējas procesā, nav strīda par tiesībām un prasības nodrošinājuma līdzeklis netraucē maksātnespējas procesa administratoram veikt Maksātnespējas likumā paredzētos pienākumus, kas saistīti ar parādnieka mantas pārņemšanu un pārdošanu.

Problems of Securing a Claim

Abstract

The article researches the problems of the legal framework for securing a claim, because important improvements for the legal framework for securing a claim have not been made in recent years, making this law institute less effective. This article updates the problems related to the legal framework for securing a claim and its application, which can help to initiate discussions to resolve them and to promote the economy of the civil procedure, exposure and effectiveness for securing a claim.

Keywords: securing a claim, civil procedure, insolvency process, procedural economy.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 14.10.1998., stājās spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330(1387/1391), 03.11.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [sk. 01.03.2019.].
2. Fizisko personu datu apstrādes likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.06.2018., stājās spēkā 05.07.2018. *Latvijas Vēstnesis*. 132(6218), 04.07.2018. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/300099-fizisko-personu-datu-apstrades-likums> [sk. 01.03.2019.].
3. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemts 15.02.1922., stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980> [sk. 01.03.2019.].
4. Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 26.07.2010., stājās spēkā 01.11.2010. *Latvijas Vēstnesis*. 124(316), 06.08.2010. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=214590> [sk. 01.03.2019.].

Tiesu prakse

5. Daugavpils tiesas lēmums 01.11.2018. lietā Nr. C33434117.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra lēmums lietā Nr. SKC-3133/2014. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2014> [sk. 01.03.2019.].
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. C37105312 SKC-5/2017. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> [sk. 01.03.2019.].
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 17. oktobra lēmums lietā Nr. C30316415, SKC-1587/2017. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> [sk. 01.03.2019.].
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 6. aprīļa lēmums lietā Nr. SKC-951/2011. Iegūts no: at.gov.lv/downloadlawfile/3158 [sk. 01.03.2019.].
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 20. jūnija lēmums lietā Nr. SKC-1644/2012. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [sk. 01.03.2019.].
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 24. aprīļa lēmums lietā Nr. SKC-1654/2013. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2013> [sk. 01.03.2019.].
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 4. decembra lēmums lietā Nr. SKC-2021/2013. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2013> [sk. 01.03.2019.].
13. Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās. 2015. Latvijas Republikas Augstākā tiesa: Senāts. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas> [sk. 01.03.2019.].

Literatūra

14. Civilprocesa likuma komentāri. 2016. I daļa. Aut. kol. prof. K. Torgāna zin. vad. Rīga: TNA.

Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Arta Snipe

Zvērināta advokāte, Latvijas Zvērinātu advokātu kolēģija
arta@snipe.lv

Kopsavilkums

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas tika sāкта zemes reforma, atjaunojot bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem īpašuma tiesības uz zemi, uz kuras padomju varas gados bija uzceltas daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas. Pieņemot lēmumu zemes un ēkas īpašnieku savstarpējās tiesiskās attiecības regulēt atbilstoši nomas līguma noteikumiem, likumdevējs radīja pamatu tā saukto dalīto īpašumu pastāvēšanai. Lai arī šo piespiedu nomas tiesisko attiecību nodibināšanas pamats ir likums – normas, kas iekļautas likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” un likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”, – pastāv atšķirīgi viedokļi, vai starp pusēm pastāvošās tiesiskās attiecības var klasificēt kā darījumu, tostarp kā komercdarījumu, un vai šī saistība un no tās izrietošās prasījuma tiesības ir tādas, kas izriet no likuma vai no tiesiska darījuma.

Pētījuma mērķis ir, interpretējot spēkā esošās tiesību normas un judikatūras atziņas, izvērtēt dažādo tiesu praksi un dažādos juridiskajā periodikā paustos viedokļus, lai secinātu, vai zemes piespiedu noma ir atzīstama par darījumu un vai tā ir komercdarījums gadījumos, ja vismaz viena no darījuma pusēm ir komersants, un konstatēt šī darījuma noslēgšanas brīdi un prasījuma tiesību rašanās brīdi. Pētījumā ir gūts secinājums, ka zemes piespiedu noma nav atzīstama par tiesisku darījumu Civillikuma izpratnē, tādēļ tā nav atzīstama par komercdarījumu Komerclikuma izpratnē. Zemes nomas līgums strīdus gadījumā ir atzīstams par noslēgtu ar tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdi, savukārt zemes īpašniekam ar šo brīdi rodas pienākums izrakstīt nodokļa rēķinu par zemes nomas maksu.

Atslēgvārdi: zemes piespiedu noma, zemes likumiskā noma, tiesisks darījums, darījuma noslēgšana, komercdarījums, prasījuma tiesības.

levads

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas uzsākot zemes reformu [8], bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem tika atjaunotas īpašuma tiesības uz zemes īpašumiem, kas laikā no 1940. līdz 1980. gadam bija atņemti, zemi kā nekustamo īpašumu izņemot no civiltiesiskās aprites. Vienlaikus tika saglabātas vai piešķirtas īpašuma tiesības uz virszemes nekustamo īpašumu – ēkām un būvēm, kas likumīgi bija uzbūvētas līdz Latvijas okupācijai vai Padomju gados, – šo būvju īpašniekiem vai tiesiskajiem valdītājiem. Tādējādi starp zemes īpašniekiem un būvju īpašniekiem tika izveidotas piespiedu tiesiskās attiecības, ko likumdevējs izvēlējās regulēt atbilstoši nomas līgumu regulējošajām tiesību normām [10]. Šādas attiecības tiek dēvētas par zemes likumisko vai piespiedu nomu [35].

Tiesību zinātnē un judikatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka šīs nomas attiecības pastāv neatkarīgi no pušu gribas, tām ir piespiedu raksturs [28] un tikai nosacīta līdzība ar līgumiskām attiecībām, jo būtībā šīs attiecības ir likumiskas [26; 46] un par līgumu dēvētais fakts īstenībā nav līgums [48]. Savukārt atlīdzība nomas maksas veidā pēc juridiskās dabas pielīdzināma maksājumam par zemes īpašuma tiesību aprobežojumu [12]. Pastāvot piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, nav pamata runāt par lietas nodošanu lietošanā un tās pieņemšanu no otras puses, kas saskaņā ar Civillikuma vispārējās daļas normām nodibina nomas līgumu.

Līdz pat 2016. gadam tiesību zinātnē un tiesu praksē ir maz analizēts saistību un prasījuma tiesību, kas izriet no zemes piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, rašanās pamats un nodibināšanas brīdis, kā arī tas, vai zemes nomas maksas prasījumi ir pakļauti vispārējam civiltiesiskajam noilgumam vai speciālajam (saīsinātajam) komerciesiskajam noilgumam. 2017. gada sākumā, kad plašsaziņas līdzekļos tika aktualizēts jautājums par 10 gadus vecu zemes nomas maksas parādu piedziņu [49; 51], savus skaidrojumus tiesību normu piemērošanā sniedza Patērētāju tiesību aizsardzības centrs [53] un Tieslietu ministrija [52]. Uz šīm publikācijām sāka atsaukties tiesas konkrētos strīdos [34; 37], kā arī juridiskajā periodikā [40; 44] tika publicēti raksti.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt pausto krasi atšķirīgo argumentu pamatotību, lai noskaidrotu, vai piespiedu noma ir atzīstama par darījumu un komercdarījumu, ja vismaz viena no darījuma pusēm ir komersants, un kad nomas līgums uzskatāms par noslēgtu. Pētījums ir daļa no plašāka pētījuma, kura otrā daļa veltīta prasījuma tiesību noilguma jautājumiem.

Lai sasniegtu darba mērķi, ir pētītas tiesību normas, kas regulē zemes piespiedu nomas tiesiskās attiecības, kā arī Satversmes tiesas un Augstākās tiesas Civillietu departamenta nolēmumi. Izmantojot formālās loģikas metodes, ir padziļināti analizēti atsevišķu apgabaltiesas kā pēdējās instances tiesas [2, 440.¹²] spriedumu argumentācija, lai izvērtētu tiesas veiktās subsumpcijas pareizību.

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Piespiedu noma kā darījums un komercdarījums

Saskaņā ar tiesību teoriju par tiesību avotiem ir atzīstami normatīvie akti un vispārējie tiesību principi (pamatauoti), kā arī judikatūra, tiesību doktrīna un normatīvo tiesību aktu izstrādes procesa materiāli (palīgavoti).

Tiesību pamatavotā – likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” [10] 4. panta piektajā daļā – noteikts, ka zemes un ēkas īpašnieku savstarpējās attiecības, pastāvot dalītajiem īpašumiem, ir regulējamās saskaņā ar šā likuma 12. pantu. Gadījumā, ja pastāv attiecības, kuras minētais pants neregulē, piemērojami Civillikuma [1] noteikumi. Tā, piemēram, tiesību normas imperatīvi nosaka piemērojamās materiālo tiesību normas zemes un ēkas īpašnieku tiesisko attiecību noregulēšanai, kā arī kolīziju risinājumus, identificējot speciālo tiesību normu (to avotu jeb normatīvo aktu).

Civillikuma 1484. pantā noteikts: ja likums prasa rakstisku formu kā būtisku darījuma sastāvdaļu, tad darījums pirms akta taisīšanas nav spēkā. Likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta otrajā prim daļā un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” [9] 54. panta otrajā daļā, redakcijās, kas stājušās spēkā 2009. gada 1. novembrī, noteikts, ka par zemes nomas maksu un arī par tās samaksas termiņiem puses vienojas rakstveidā. Tā kā darījuma rakstveida forma kā obligāta ir noteikta likumā, pirms noformēšanas rakstveidā šis darījums nav spēkā, bet spēkā neesošs darījums nevar būt komercdarījums. Tas izriet arī no Civillikuma 1427. un 1533. panta.

Tiesību palīgavotos – tiesību zinātnē – ir pausts viedoklis, ka rakstveida līguma noslēgšana piespiedu nomas gadījumā nav nepieciešama, jo likumiskā (piespiedu) noma pastāv bez pušu gribas izteikuma un bez parakstītiem līgumiem [46, 347], jo šis ir likumiskās attiecības, kas izveidojušās uz likuma pamata [35, 12]. Minētais atkārtots arī Augstākās tiesas formulētās judikatūras tēzēs, ka tiesas spriedums, ar kuru konstatētas piespiedu nomas attiecības, aizstāj jebkāda cita akta taisīšanu; no minētā judikatūrā vairākkārtīgi ir izdarīts secinājums, ka zemes piespiedu noma nav darījums. Šīs tēzes atkārtotas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 4. marta spriedumā lietā Nr. SKC-40/2016, kurā uzsvērts, ka nomas attiecībām ir piespiedu raksturs, jo tās pastāv neatkarīgi no zemes īpašnieka gribas, tādējādi uz likuma pamata pastāvošas nomas tiesiskās attiecības nevar kvalificēt kā komercdarījumus [17].

Arī lietā Nr. SKC-255/2016 Augstākā tiesa ir norādījusi: ņemot vērā faktu, ka zeme jau vēsturisku notikumu dēļ atrodas dzīvokļu īpašnieku lietojumā, ir apšaubāma nomas līguma slēgšanas nepieciešamība un piespiest šo līgumu noslēgt ir absurds [16]. Savukārt 2016. gada 22. novembra spriedumā lietā Nr. SKC-198/2016 Augstākā tiesa ir norādījusi, ka uz likuma pamata pastāvošās zemes nomas tiesiskās attiecības nevar kvalificēt kā darījumu un tām nav konstatējamas komercdarījuma pazīmes [13]. 2016. gada 20. decembra spriedumā lietā Nr. SKC-349/2016 Augstākā tiesa ir uzsvērusi, ka tiesiska darījuma obligāta pazīme ir tās dalībnieku gribas izteikums. Piespiedu nomas attiecībām nav brīvprātības un pušu labprātīgas vienošanās elementa, jo tās pastāv

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

neatkarīgi no zemes īpašnieka vai ēku īpašnieka gribas uz likuma pamata. Piespiedu nomas attiecībām ir tikai nosacīta līdzība ar līgumiskām attiecībām, jo būtībā šīs attiecības ir likumiskas [12].

Secināms, ka Augstākās tiesas judikatūra ir vienvēidīga, – piespiedu nomas tiesiskās attiecības kā tiesiskās attiecības, kas radušās uz likuma pamata, nav uzskatāmas par darījumu, no kā izriet, ka tās nav atzīstamas arī par komercdarījumu, jo komercdarījums ir viens no tiesisko darījumu paveidiem, kā to tieši nosaka Komerclikuma 388. pants. Tas gan neliedz pusēm vienoties, ar likumu noslēgto zemes nomas līgumu grozīt, noslēdzot (parakstot) rakstisku konsensuāllīgumu – tās ir pušu tiesības, bet ne pienākums, jo tas ir līgums par citu jautājumu noregulēšanu apstākļos, kuros jau ir izveidojušās nomas attiecības [46, 347].

Secinājums, ka likumiskās attiecības nav atzīstamas par darījumu, nav apstrīdēts arī juridiskajā periodikā [40, 44] un virknē tiesu nolēmumu [29, 30]. Tomēr pretējs viedoklis ir izteikts atsevišķos tiesu nolēmumos, kuros secināts: ja zemes īpašnieks ir komersants, kurš zemi ir ieguvis komercdarījuma rezultātā, zemes un ēkas īpašnieku tiesiskās attiecības *pēc būtības* ir komercdarījums.

Ņemot vērā būtiski atšķirīgo tiesu praksi, ir nepieciešams plašāk aplūkot tiesu veiktā deduktīvā slēdziena (juridiskā siloģisma) pareizumu (*validity*) un neapstrīdamību (*soundness*). Šim nolūkam analīzei ir izmantota vairākos Rīgas apgabaltiesas kā apelācijas un pēdējās instances tiesas [2, 30.³ nodaļa, 54.¹ nodaļa, 440.¹² pants] spriedumos ietvertā gandrīz identiskā argumentācija, atsevišķi rekonstruējot katru apgabaltiesas izdarīto deduktīvo slēdzienu, lai izvērtētu tā pareizumu un neapstrīdamību no formālās loģikas viedokļa. Analizētie spriedumi satur vairākas premisas, tostarp lielās premisas jeb virsteikumus (tiesiskie apstākļi jeb tiesību normas) un mazās premisas jeb apakšteikumus (faktiskie apstākļi) [41, 477], kā arī secinājumus, kas tiek izdarīti no šīm premisām. Premisas, noklusētās premisas [43, 103–104] un slēdzieni tiks izkārtoti loģikas ķēdēs, lai tos analizētu un konstatētu, vai visos posmos izdarītie slēdzieni ir pareizi un neapstrīdami, t. i., vai tiesa subsumpciju ir veikusi pareizi. Tiesiskās sekas (pareizs secinājums) var iestāties tikai gadījumā, ja virsteikumā (lielajā premisā) un apakšteikumā (mazajā premisā) ir vienots starptermins (ir konstatējams, ka sakrīt normas tiesiskais sastāvs un lietas apstākļi) [41, 477].

Argumentējot par labu tam, ka zemes piespiedu noma ir darījums un tātad arī komercdarījums, 11.10.2017. spriedumā lietā Nr. C30454917 [32] tiesa slēdzienu pamatojusi ar šādām premisām:

- (1) Zemes īpašnieks ir ierakstīts komercreģistrā – mazā premisa;
- (2) Komersants ir komercreģistrā ierakstīta fiziskā persona (individuālais komersants) vai komercsabiedrība (personālsabiedrība un kapitālsabiedrība) – lielā premisa, Komerclikuma 1. panta pirmā daļa;
- (3) Zemes īpašnieks ir komersants – secinājums no (1) un (2).

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Šis ir pareizs un neapstrīdams deduktīvs slēdziens. Arī nākamo tiesas slēdzienu var rekonstruēt deduktīvā slēdziena pamatformā:

(3) Zemes īpašnieks ir komersants – secinājums no (1) un (2);
(4) Komercdarbība ir atklāta saimnieciskā darbība, kuru savā vārdā peļņas gūšanai veic komersants – lielā premisa, Komerclikuma 1. panta otrā daļa;
(5) Komercdarījums ir komersanta tiesiskais darījums, kas ir saistīts ar komercdarbību – lielā premisa, Komerclikuma 388. pants;
(6) Zemes gabalu zemes īpašnieks ieguvis pirkuma rezultātā, lai izmantotu komercdarbībā – mazā premisa, kuras patiesumu puses neapstrīd;
(7) Zemes īpašumu zemes īpašnieks (komersants) ieguvis komercdarījuma rezultātā – secinājums no (3), (4), (5) un (6).

Arī šis silogisms ir atzīstams par pareizu un neapstrīdamu deduktīvu slēdzienu [43, 94]. Visas tā premisas ir vai nu patiesas, vai arī tādas, par kuru patiesumu puses ir vienojušās [43, 47].

Kaut gan nākamie tiesas secinājumi ir balstīti uz pieņēmumiem, tie ir loģiski pareizi un neapstrīdami, jo pieņēmumus neviena no pusēm nav apstrīdējusi:

(8) Zemes īpašnieks, iegādājoties zemesgabalu, ir zinājis par dalīta īpašuma pastāvēšanu – mazā premisa, kuras patiesumu puses neapstrīd;
(9) Zemes īpašnieks, iegādājoties zemesgabalu, apzinājās, ka īpašums nevar tikt izmantots paša vajadzībām – secinājums no (8);
(10) Zemes gabala mērķis bija izmantot to komercdarbībai – iznomāšanai un peļņas gūšanai no nomas maksas – secinājums no (9);
(11) Zemes īpašnieka darbības ar zemes gabalu, tostarp iznomāšana, tiek veikta komercdarbības ietvaros – secinājums no (9).

Sarežģītāk ir ar nākamo tiesas slēdzienu:

(11) Zemes īpašnieka darbības ar zemes gabalu, tostarp iznomāšana, tiek veikta komercdarbības ietvaros – mazā premisa;
(12) Zemes īpašnieks īpašuma tiesības uz zemes gabalu ieguvis komercdarījuma rezultātā – mazā premisa;
(13) Starp zemes īpašnieku un dzīvokļu īpašnieku pastāvošās tiesiskās attiecības, kuru ietvaros komercsabiedrība iznomā zemes īpašumu un pieprasa zemes nomas maksu, pēc būtības ir komercdarījums – secinājums no (11) un (12).

Kaut gan šis slēdziens atbilst arī Tieslietu ministrijas publicētajam viedoklim tiesību normu piemērošanas jautājumos [52], tomēr tas neiztur formālās loģikas kritiku. Secinājums tieši neizriet no premisām, jo pirmā premisa satur apgalvojumu attiecībā uz zemes nomu kā darījumu, savukārt otrā – attiecībā uz darījumu, ar kuru zemes gabals ir iegūts īpašumā. Proti, abām premisām trūkst vienota starptermiņa, lai varētu izdarīt pareizu loģisku secinājumu. Citiem vārdiem sakot, viena slēdziena premisa ietver

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

apgalvojumu par darījumu ar konkrētu darījuma priekšmetu un darījuma pusēm. Ja zemes īpašnieks ir ieguvis zemi darījuma ceļā (pat ja uz komercdarījuma pamata), šis darījums un no tā izrietošās saistības un prasījuma tiesības jau ir izpildītas – darījums ir beidzies ar izpildījumu, atsavinātajam saņemot, piemēram, pirkuma maksu, savukārt ieguvējam – nostiprinot īpašuma tiesības zemesgrāmatā.

Slēdziena secinājums ietver cita, nošķirta darījuma juridisko kvalifikāciju. Zemes īpašuma tiesību iegūšanas apstākļiem un pamatam nav tiešas ietekmes uz tiesisko attiecību saturu, kas veidojas starp zemes un ēkas īpašnieku, jo šis ir divas nošķirtas un savstarpēji nesaistītas tiesiskās attiecības. Zemes īpašuma iegūšanas veids (piemēram, atgūstot vai atjaunojot īpašuma tiesības, mantošanas vai legāta ceļā, uz tiesas lēmuma vai likuma pamata, uzņēmuma vai komersanta reorganizācijas ceļā, ierakstot fizisku personu kā individuālu komersantu komercreģistrā vai uz tiesiska darījuma pamata), nevar ietekmēt turpmākās rīcības ar šo īpašumu juridisko dabu un kvalifikāciju.

Zemes īpašnieka tiesības rīkoties ar īpašumu un izmantot to komercdarbībā, tostarp prasīt nomas maksu, neizriet no darījuma (vai tiesas nolēmuma), ar kuru komersants ir ieguvis īpašuma tiesības, bet gan no lietu tiesības – absolūtajām īpašuma tiesībām uz zemes gabalu. Tādēļ šis deduktīvais slēdziens nav pareizs (*not valid*). Tāpat ir iespējama situācija, ka komercdarījuma rezultātā iegūta zeme tiek lietota saimnieciskās darbības vai pat komercdarbības ietvaros, kaut gan komercdarījums nav slēgts, kas atkārtoti apliecina deduktīvā slēdziena nepareizību. Tādēļ var secināt, ka vismaz konkrētajā (un identiski motivētajos) spriedumā tiesa nav spējusi atbilstoši loģikas prasībām argumentēt interpretācijas pareizību.

Lai arī tekstā tas nav *expresis verbis* norādīts, no sprieduma kopumā var rekonstruēt vēl vienu tiesas slēdzienu:

(14) Zemes piespiedu noma ir darījums – slēptā premisa;

(15) Komercdarījums ir viens no tiesisko darījumu veidiem – lielā premisa;

(16) Zemes piespiedu noma ir komercdarījums – secinājums no (14) un (15).

Šajā slēdzienā pirmās, slēptās, premisas patiesums ir apstrīdams – iepriekš aprakstītajā Augstākās tiesas judikatūrā ir pausts atšķirīgs viedoklis, tādēļ šī premisa nevar būt derīgs pamats slēdzienam. Deduktīvais slēdziens, kura secinājums ir, ka zemes piespiedu noma ir darījums, tiesu praksē nav atrodams, tas tiek pieņemts kā patiesa slēptā premisa (prezumpcija), uz kuras ir pamatots nolēmums. Tomēr, tā kā šī premisa pirmšķietami nonāk pretrunā CL 1427. pantam un Augstākās tiesas atziņām, tā nevar tikt atzīta par pirmšķietami patiesu, kas liedz ar to pamatot neapstrīdamu slēdzienu. Kā norādīts tiesību teorijā, juridiskajā siloģismā parasti nav uzreiz redzams, vai normas tiesiskais sastāvs sakrīt ar konkrētajiem faktiskajiem apstākļiem un vai līdz ar to pastāv identisks starptermiņš, jo tiesību normas pazīmes lielākoties ir abstraktas un to saturs vispirms ir jānoskaidro [41, 478]. Aprakstītajā piemērā tiesa šo tiesību teorijas prasību nav izpildījusi.

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Premisām trūkst arī vienota starptermiņa – no tā, ka gan zemes noma, gan komercdarījums ir viens no darījumu veidiem, nav iespējams izdarīt pareizu secinājumu, ka zemes noma ir komercdarījums. Atbilstoši formālajai loģikai tas, ka A ir daļa no B un arī C ir daļa no B, nenozīmē, ka $A = C$, tomēr tiesas spiedums ir pamatots tieši ar šādu slēdziena konstrukciju, kas ir acīmredzami nepareiza. Protams, ir iespējama situācija, ka $A = C$, tomēr tā būs uzskatāma par sagādīšanos, un tas nav uzskatāms par pareizu (*valid*) slēdzienu. Citiem vārdiem sakot, (14) premisu iespējams pārformulēt kā “zemes piespiedu noma ir viens no darījumu veidiem”, bet (15) premisu iespējams pārformulēt kā “komercdarījums ir viens no darījumu veidiem”, kas abi kopā nedod pamatu secinājumam, ka zemes piespiedu noma ir komercdarījums.

Secinājums, ka zemes noma ir komercdarījums, tiek izdarīts arī paralēla deduktīvā slēdziena ietvaros:

(17) Iznomātājs ir komersants;

(18) Visi komersanta slēgtie darījumi ir komercdarbība;

(19) Zemes iznomāšana ir komercdarījums – secinājums no (17) un (18).

Slēdziens ir pareizs tikai tad, ja nav iespējams, ka abas premissas ir pareizas, bet secinājums – nepareizs [43, 91]. Apskatāmais slēdziens nav atzīstams par pareizu, jo ir iespējama situācija, kurā iznomātājs ir komersants, bet tā slēgtais darījums nav atzīstams par komercdarījumu. Tā komersanta darījumi publisko tiesību jomā, piemēram, pārvaldes funkciju deleģējuma līgumi, pat ja ietver rīcību ar komercdarījuma rezultātā iegūto zemi, nav komercdarījumi (lai arī ir komercdarbība, jo komercdarbība ir plašāks jēdziens nekā komercdarījums) [31], komercdarījumi nav arī tiesiskie darījumi, kas slēgti, pildot likuma prasības, vai kurus likumdevējs ir strikti norādījis kā civiltiesiskus darījumus, kas nav komercdarījumi, piemēram, ēkas apsaimniekošanas līgumi [33]. No konkrētā slēdziena analīzes viedokļa būtiski ir tas, kas šajā slēdzienā netiek vērtēts saistības rašanās pamats – secinājums neizriet no premisām, jo zemes iznomāšana var notikt gan uz likuma pamata, gan slēdzot darījumu. Tātad slēdziens nav pareizs, jo tiek izdarīts vispārināts pieņēmums un arī šajā slēdzienā ir pieļautas formālās loģikas kļūdas.

Tādēļ var secināt, ka nav iespējams ar pareiziem un neapstrīdamiem deduktīviem slēdzieniem pamatot secinājumu, ka zemes piespiedu noma ir atzīstama par komercdarījumu.

No otras puses, rekonstruējot Augstākās tiesas judikatūrā ietverto secinājumu par to, ka zemes piespiedu noma nav komercdarījums, var konstatēt, ka tas izriet no līdzīga deduktīvā slēdziena ar atšķirīgu (1) premisu:

(1) Zemes piespiedu noma nav darījums;

(2) Komercdarījums ir viens no darījuma veidiem;

(3) Zemes piespiedu noma nav komercdarījums – secinājums no (1) un (2).

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Atšķirībā no aplūkotā apgabaltiesas sprieduma Augstākā tiesa pamato arī (1) premissas patiesumu, turklāt tā ir tiešs secinājums no divām citām premisām:

- (4) Pie tiesiska darījuma būtības pieder tā taisītāja gribas izteikums, bet divpusējā vai vairākpusējā darījumā vajadzīgs visu tā dalībnieku saskanīgs gribas izteikums – liela premisa, CL 1427. pants;
- (5) Zemes piespiedu noma pastāv bez pušu gribas – mazā premisa;
- (6) Zemes piespiedu noma nav darījums – secinājums no (4) un (5).

Aplūkotais deduktīvais slēdziens ir atzīstams gan par pareizu, gan neapstrīdamu, jo nav iespējams noslēgt darījumu, neizsakot gribu (CL 1404. pants), tātad pirmā deduktīvā slēdziena (1) premisa ir atzīstama par pareizu, arī (2) premisa ir tāda, par kuru pastāv tiesību normu piemērotāju vienprātība, no kā izriet arī pirmā deduktīvā slēdziena pareizums un neapstrīdamība.

Tādēļ pēc formālās loģikas likumiem var secināt, ka pareizi juridiskie siloģismi ir ietverti Augstākās tiesas spriedumos lietās Nr. SKC-40/2016, Nr. SKC-349/2016, bet ne analizētajā Rīgas apgabaltiesas spriedumā un tam līdzīgi motivētajos, proti, likumiskās zemes piespiedu nomas tiesiskās attiecības nav atzīstamas par darījumu, tātad tās nav atzīstamas par komercdarījumu neatkarīgi no tā, vai viena vai abas nomas attiecību puses ir komersanti un nomas attiecības ir saistītas ar nomnieka vai iznomātāja komercdarbību [7].

Darījuma noslēgšanas brīdis

Piespiedu nomas tiesiskās attiecības var pastāvēt gan uz likuma pamata, gan arī pusēm noslēdzot rakstveida nomas līgumu, piemēram, ievērojot likumā imperatīvi noteiktos ierobežojumus attiecībā uz funkcionāli nepieciešamo zemes gabala platību, vienojoties par citiem noteikumiem – papildu platības nomu, nomas maksas apmēru un tās samaksas termiņiem. Likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta otrajā prim daļā un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta otrajā daļā no 2009. gada 1. novembra rakstveida līguma forma ir noteikta kā obligāta tā sastāvdaļa, tātad līdz rakstveida līguma parakstīšanai jebkuras citas konsensuālas vienošanās ir atzīstamas par spēkā neesošām (1, 1475).

Ja puses rakstveida līgumu nav noslēgušas, to savstarpējās tiesiskās attiecības regulē likums, attiecīgi – likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. pants, likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pants, kā arī 50. panta pirmā daļa un Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. panta otrās daļas 4. punkts un 17.⁷ pants. Judikatūrā ir atzīts, ka likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. pants ir tulkojams šādi:

“[...] zemes un ēkas īpašniekam dots uzdevums savstarpēji saistīties, noslēdzot līgumu atbilstoši brīvprātības principam, savukārt, ja vienošanās par līguma noteikumiem nenotiek – strīda gadījumā – nomas tiesisko attiecību konstatāciju (atzīšanu) veic tiesa, nodibinot ar tiesas spriedumu nomas līguma būtiskās sastāvdaļas (Civillikuma 2124. pants)” [20].

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Tātad, lai arī zemes īpašniekam ir ar likumu noteiktas tiesības prasīt un saņemt zemes nomas maksu, šā prasījuma priekšnoteikums ir nomas tiesisko attiecību konstatācija (nodibināšana).

Vēršoties ar prasību tiesā, zemes nomas līgums būs atzīstams par galīgi noslēgtu tikai pēc sprieduma spēkā stāšanās, jo tikai tad ir nodibinātas darījuma būtiskās sastāvdaļas (CL 1533. pants) [18]. Šī judikatūrā nostiprinātā atziņa saskan arī ar Valsts ieņēmumu dienesta sniegto Pievienotās vērtības nodokļa likuma 127. panta pirmās daļas un 131. panta pirmās daļas skaidrojumu [54] – ja ir konstatējams strīds, “darījums būs uzskatāms par noslēgtu brīdī, kad tiesas nolēmums stāsies spēkā. Tādējādi zemes īpašniekam ir pienākums izrakstīt nodokļa rēķinu 15 dienu laikā no sprieduma spēkā stāšanās dienas un veikt PVN samaksu valsts budžetā” [29]. Ja ar tiesas spriedumu nomas līgums tiek noslēgts (ja prasītājs ir iekļāvis šādu uz nākotni vērstu prasījumu un tiesa to ir apmierinājusi), turpmāk uz šī sprieduma, līdzīgi kā uz jebkura līguma, pamata zemes īpašniekam ir pienākums par zemes nomniekiem sniegto zemes nomas pakalpojumu izrakstīt pievienotās vērtības nodokļa rēķinu ne retāk kā reizi sešos mēnešos [54]. Tādēļ tiesību normās un tiesu praksē, kurā apskatīts šis jautājums, kā arī judikatūrā ir vienots viedoklis, ka par darījuma brīdi un pat pakalpojuma sniegšanas brīdi nodokļu likumdošanas izpratnē ir atzīstams sprieduma spēkā stāšanās brīdis [26; 15; 20].

Pēc daudzdzīvokļu ēkas privatizācijas uzsākšanas ēkas un zemes īpašnieku savstarpējās tiesiskās attiecības regulē likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pants, kā arī 50. panta pirmās daļas 3. punkts [45]. Šā likuma normas reglamentē dzīvokļu īpašnieku, pārvaldnieka un zemes īpašnieka savstarpējās tiesiskās attiecības līdz brīdim, kad dzīvojamās mājas īpašnieki pārņem dzīvojamās mājas pārvaldīšanas tiesības no publiskās personas, kura ēku ir privatizējusi; turpmāk šīm attiecībām ir piemērojamas tikai Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma normas [30]. Likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pantā, kā arī 50. panta pirmās daļas 3. punktā noteikts, ka privatizētā objekta īpašniekam ir pienākums slēgt zemes nomas līgumu vai pilnvarot dzīvojamās mājas pārvaldītāju un apsaimniekotāju slēgt zemes nomas līgumu ar zemes gabala, uz kura atrodas privatizētais objekts, īpašnieku. Zemes īpašnieka pienākums noslēgt nomas līgumu ar privatizētā objekta īpašnieku noteikts likuma 54. panta pirmajā daļā, savukārt panta ceturtajā daļā precizēts: ja atbilstoši šā likuma 50. panta pirmās daļas 3. punkta prasībām zemes nomas līgumi ar zemes gabala īpašnieku nav noslēgti, zemes gabala īpašniekam ir tiesības prasību par zemes nomas līguma noslēgšanu tiesā vērst pret personu, kurai nodotas attiecīgās dzīvojamās mājas pārvaldīšanas un apsaimniekošanas tiesības (pārvaldnieku).

Tiesības un pienākumi, kas izriet no nomas tiesiskajām attiecībām starp zemes īpašnieku un pārvaldnieku, vienlīdz attiecas arī uz dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašniekiem un ir tiem saistoši, jo tieši viņi ir zemes nomas tiesisko attiecību subjekti [14; 50]. Lai arī likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta ceturtajā daļā paredzētas prasītāja izvēles tiesības ēkas privatizācijas procesa gaitā, t. i., izvēlēties celt prasību pret katru dzīvokļa īpašnieku vai celt vienu prasību pret ēkas pārvaldnieku,

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

kuram attiecīgi ir regresa prasības tiesības pret ēkas dzīvokļu īpašniekiem [11], spriedums, ar kuru būs nodibinātas nomas attiecības (noslēgts darījums), būs saistošs visiem dzīvokļu īpašniekiem. Starp pusēm pastāvošās attiecības ir likumiskas, un spriedums ir nepieciešams, lai to būtiskās sastāvdaļas nostiprinātu un ietērtu rakstveida aktā [15]. Ar sprieduma spēkā stāšanās brīdi būs konstatējamas visas darījuma būtiskās sastāvdaļas un darījums uzskatāms par galīgi noslēgtu, kas radīs zemes īpašniekam prasījuma tiesības par šī darījuma izpildi – tiesības prasīt zemes nomas maksas samaksu no ēkas pārvaldnieka, ja tiesības norēķināties ar pakalpojumu sniedzējiem ēkas dzīvokļu īpašnieki nodevuši pārvaldniekam [3, 17², 17⁴], vai no atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem [3, *pārejas noteikumu 17*].

2014. gada 1. oktobrī spēkā stājās grozījumi likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta pirmajā daļā, kas kopsakarā ar Satversmes tiesas spriedumā lietā Nr. 2011-01-01 lemto [36] radīja juridisku pamatu prasību celšanai pret atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem par zemes nomas maksas piedziņu. Proti, līdz 2014. gada 1. oktobrim atbilstoši Satversmes tiesas lemtajam un judikatūrai prasījums par zemes nomas līguma noslēgšanu bija tāds, kas jāizvirza visiem zemes kopīpašniekiem, ja tādi ir, pret visiem dzīvokļu īpašniekiem kā ēkas kopīpašniekiem, un atbilstoši CL 1068. pantam tiesai nebija tiesību noteikt nomājamo platību zemes īpašnieka individuālā strīdā ar vienu dzīvokļu īpašnieku. Tiesa pieturējās tiesību doktrīnā [42, 64] paustajam ieskatam, ka domājamā daļa ir bezķermeniska lieta, to nevar iznomāt, jo lietot var kādas lietas reālu daļu vai visu lietu kopumā, to tulkojot tādējādi, ka Civillikuma 1068. pants liedz celt prasību par zemes nomas līguma noslēgšanu kopīpašniekam vai pret kopīpašnieku, lietā nepieaicinot visus kopīpašniekus [27].

Ar minētajiem grozījumiem likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pantā [5] likumdevējs *expressis verbis* likumā deva norādes par abām nomas līguma būtiskajām sastāvdaļām: ja cena likumā bija noteikta jau kopš 2009. gada 1. novembra, tad ar 2014. gada 1. oktobri likums deva imperatīvu norādi uz nomājamo platību – ar administratīvo aktu, pašvaldības domes vai tās pilnvarota institūcijas, vai valsts akciju sabiedrība “Privatizācijas aģentūra” noteikto dzīvojamai mājai funkcionāli nepieciešamo zemes gabalu. Tādēļ, sākot ar 2014. gada 1. oktobri, zemes īpašniekam vairs nebija nepieciešama formālā zemes nomas tiesisko attiecību konstatācijas prasība – līguma būtiskās sastāvdaļas attiecībā uz privatizācijai nodotām dzīvojamām ēkām bija noteiktas likumā un administratīvajā aktā [38].

Arī laika posmā no 2014. gada 1. oktobra līdz 2017. gada vasarai, kad abas darījuma būtiskās sastāvdaļas bija noteiktas, situācija nebija viennozīmīga. Nomas maksa likumā bija konkrēti noteikta vien attiecībā uz ēkām, kurām nav pabeigts privatizācijas process, – Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā nebija un nav noteikts nomas maksas apmērs. Tas, ka nomas maksa nosakāma 6 % no zemes gabala kadastrālās vērtības gadā, bija spēkā tikai līdz brīdim, kad stājās spēkā 2017. gada jūnijā pieņemtie grozījumi likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta otrajā daļā [4] un likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta otrajā prim daļā [6].

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Tomēr, lai konstatētu, ka saistības dzīvokļa un zemes īpašnieka starpā nodibinājušas ne vairs uz darījuma, bet likuma pamata, ir jāpiemēro kritērijs – vai bez vienas vai abu pušu darbībām, no likuma vien, ir noskaidrojams saistības saturs [47, 17]. Strīds ir iespējams par funkcionāli nepieciešamā zemes gabala platību un konfigurāciju, ja zemes gabals nav noteikts, ēku nododot privatizācijā, kas ir faktiskā realitāte virknē īpašumu. Strīds iespējams arī par zemes vienības, ja tāda izveidota, kadastrālās vērtības aprēķinu un pat par nomas maksas apmēru [39]. Strīdi iespējami arī par pievienotās vērtības nodokļa piemērošanu [22, 23, 24].

Arī Augstākās tiesas Civillietu departaments ir apstiprinājis judikatūras tēzi, ka jautājumos par piespiedu nomu tiesai jāizšķir strīds par līguma būtiskām sastāvdaļām (Civillikuma 1533. pants), nevis par nomas tiesisko attiecību atzīšanu. Tomēr, ja puses nevar panākt vienošanos pat par blakus noteikumiem, kas nav atzīstami par būtiskām darījuma sastāvdaļām, tad bez vienošanās par blakus noteikumiem līgums nav atzīstams par noslēgtu, kā to nosaka Civillikuma 1534. pants [25]. Tādēļ atbilstoši CL 1533. pantam par galīgi nodibinātu nomas līguma saturu un būtiskām sastāvdaļām, tostarp parāda apmēru un tā samaksas termiņu, var runāt vien pēc sprieduma spēkā stāšanās [44].

Secinājumi

1. Zemes piespiedu noma nav atzīstama par tiesisku darījumu Civillikuma izpratnē un nav arī atzīstama par komercdarījumu Komerclikuma izpratnē.
2. Darījums (pretēji likumiskai saistībai) ir uzskatāms par noslēgtu tikai brīdī, kad puses ir vienojušās par nomas līguma būtiskajām sastāvdaļām – platību un cenu. Gadījumā, ja labprātīga vienošanās nepastāv, darījuma aktu aizstāj tiesas nolēmums. Par darījuma noslēgšanas brīdi atzīstams tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdis. No šīs dienas arī rodas zemes īpašnieka pienākums izrakstīt nodokļa rēķinu par zemes nomas maksu.
3. Nav tiesiskas nozīmes tam, uz kāda pamata zemes īpašnieks ir ieguvis īpašuma tiesības uz zemes gabalu, jo šis darījums vai administratīvais akts ir izpildīts ar brīdi, kad ieguvēja īpašuma tiesības tika nostiprinātas zemesgrāmatā. Zemes īpašnieka tiesības prasīt nomas maksu izriet no lietu tiesības – īpašuma tiesībām uz zemes gabalu.

Compulsory Land Lease as Transaction and Time of Conclusion of the Transaction

Abstract

After the restoration of the independence of the Republic of Latvia, within the framework of the initiated land reform, the legislator restored property rights of the former owners or their heirs to the land on which apartment houses were built during the Soviet times, thus creating the basis for the so-called shared property. Legislator made the decision to regulate the relationship between the land owners and building owners according to the terms and conditions of the lease agreement. Although the basis for establishing the legal relationship of compulsory land lease is the law – the norms included in the law “On Land Reform in the Cities of the Republic of Latvia” and the law “On Privatisation of State and Local Government Residential Houses”, there are different opinions as to whether the legal relations between the parties can be classified as a transaction, or as a commercial transaction, and, consequently, whether the claim arising from this obligation is arising from the law or arising from a transaction.

The aim of the research is to assess the different case laws and the opinions expressed in various legal periodicals by interpreting the applicable legal norms and the judicature, in order to conclude whether the compulsory land lease should be deemed as a transaction and whether it should be deemed as a commercial transaction in case where at least one of the transaction parties is a merchant, and to establish the time of the transaction and the time when the right to claim emerges. During the research, the conclusion was made that the compulsory land lease should not be deemed as a transaction within the meaning of the Civil Law and, consequently, it should not be deemed as a commercial transaction within the meaning of the Commercial Law. In case of a dispute, the land lease agreement should be deemed as concluded at the time when the court judgement enters into force, and the landowner’s obligation to issue a tax invoice for land lease fee also emerges simultaneously.

Keywords: compulsory land lease, transaction, legal transaction, entering into transaction, commercial transaction, right to claim, claim.

Izmantotie avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības: likums. Pieņemts 28.01.1937. Spēkā no 01.03.1993. *Valdības Vēstnesis*. 46, 26.02.1937.
2. Civilprocesa likums: likums. Pieņemts 14.10.1998. Spēkā no 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330 (1387/1391), *Ziņotājs*. 23.
3. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums: likums. Pieņemts 04.06.2009. Spēkā no 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis*. 96 (4082) 19.06.2009., *Ziņotājs*. 14. 23.07.2009.

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

4. Grozījumi likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”: Saeimas likums. Pieņemts 01.06.2017. Spēkā no 27.06.2017. *Latvijas Vēstnesis*. 117 (5944), 13.06.2017.
5. Grozījumi likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”: Saeimas likums. Pieņemts 19.06.2014. Spēkā no 01.10.2014. *Latvijas Vēstnesis*. 131 (5191), 08.07.2014.
6. Grozījumi likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”: Saeimas likums. Pieņemts 22.06.2017. Spēkā no 13.07.2017. *Latvijas Vēstnesis*. 128 (5955), 29.06.2017.
7. Komerclikums: likums. Pieņemts: 13.04.2000. Spēkā no 01.01.2002. *Latvijas Vēstnesis*. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000., *Ziņotājs*. 11, 01.06.2000.
8. Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums. Pieņemts 20.03.1991. Spēkā no 20.03.1991. *Ziņotājs*. 19/20, 23.05.1991., *Diena*. 69, 11.04.1991.
9. Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju: Saeimas likums. Pieņemts 21.06.1995. Spēkā no 25.07.1995. *Vēstnesis*. 103, 11.07.1995. *Ziņotājs*. 16, 24.08.1995.
10. Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās: Augstākās Padomes likums. Pieņemts 20.11.1991. Spēkā no 20.11.1991. *Ziņotājs*. 49/50, 19.12.1991., *Diena*. 242, 13.12.1991.

Tiesu prakse

11. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-5/2016 (C29859011).
12. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. SKC-349/2016 (C15248612).
13. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 22. novembra spriedums lietā Nr. SKC-198/2016 (C27197711).
14. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 22. novembra spriedums lietā Nr. SKC-226/2016 (C30458513).
15. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-336/2016 (C39057712).
16. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SKC-255/2016 (C17116307).
17. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 4. marta spriedums lietā Nr. SKC-40/2016 (C27197411).
18. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-244/2017 (C27128613).
19. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-11/2017 (C37068613).
20. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. SKC-338/2017 (C30578513). ECLI:LV:AT:2017:1106.C30578513.1.S.
21. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. SKC-305/2017 (C39094314) ECLI:LV:AT:2017:1208.C39094314.1.S.
22. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313). ECLI:LV:AT:2018:0627.C39102313.1.S.
23. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesneša Normunda Salenieka 2018. gada 29. jūnija Atsevišķās domas lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313) [ECLI:LV:AT:2018:0629.C39102313.2.L.](#)
24. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu Valerijana Jonikāna un Ļubovas Kušnires (attiecībā uz I punktu) 2018. gada 27. jūnija Atsevišķās domas lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313) [ECLI:LV:AT:2018:0629.C39102313.4.L.](#)

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes
likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

25. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. SKC – 712/2007.
26. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-71/2009 (C33186205).
27. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 15. septembra spriedums lietā Nr. SKC-174/2010 (C04355106).
28. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC–43/2011.
29. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. C30471317. ECLI:LV:KUAT:2017:1219.C30471317.6.S.
30. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2017. gada 8. augusta lēmums lietā Nr. C30636016.
31. Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2017. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. C29403716. ECLI:LV:LAAT2017:0918.C29403716.1.S.
32. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. C30454917. ECLI:LV:RAT:2017:1011.C30454917.2.S.
33. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2017. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. C30673715.
34. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2018. gada 3. maija spriedums lietā Nr. C32195817. ECLI:LV:RVPT:2018:0503.C32195817.3.S.
35. Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 2008-34-01/ *Latvijas Vēstnesis*. 27 (4013). 18.02.2009.
36. Satversmes tiesas 2011. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2011-01-01/ *Latvijas Vēstnesis*. 171 (4569). 28.10.2011.
37. Vidzemes rajona tiesas 2018. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. C33461617. ECLI:LV:VRT:2018:0423.C33461617.4.S.
38. Zemgales apgabaltiesas 2016. gada 21. aprīļa lēmums, lietas arhīva Nr. CA-0235-16/13.
39. Zemgales apgabaltiesas 2016. gada 4. aprīļa lēmums lietā Nr. 3-11/0057.

Literatūra

40. Kārklīņš, J. 2018. *Noilgums piespiedu nomas attiecībās komerciesībās*. *Jurista Vārds*. 9 (1015), 14–19.
41. Neimanis, J. 2004. *Ievads tiesībās*. Rīga: Zv. adv. Jānis Neimanis.
42. Rozenfelds, J. 2000. *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC.
43. Sinnott-Armstrong, W., Fogelin, R. 2015. *Understanding Arguments: An introduction to Informal Logic*. 9th ed. Stamford: Cengage Learning.
44. Snipe, A. 2018. Par saistības un prasības noilgumu saistībai, kas radusies uz likuma pamata. *Jurista Vārds*. 40(994), 23–25.
45. Snipe, A. 2018. Satversmes tiesas konsekvētā cīņa ar Saeimas populismu. *Jurista Vārds*. 23(1029), 22–29.
46. Torgāns, K. 2014. *Saistību tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
47. Torgāns, K. zin. red. 2006. *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
48. Vinzarājs, N. 2000. *Civiltiesību problēmas. Raksti (1932.–1939.)*. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums.

Arta Snipe. Tiesisks darījums un tā noslēgšanas brīdis zemes likumiskās (piespiedu) nomas tiesisko attiecību gadījumā

Interneta resursi

49. Bērtule, A. 21.07.2017. Ieilgušas tiesvedības dēļ no 700 dzīvokļu īpašniekiem grib piedzīt parādu par zemes nomu. LSM.lv. Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ieilgusas-tiesvedibas-del-no-700-dzivoklu-ipasniekiem-grib-piedzit-paradu-par-zemes-nomu.a220157> [sk. 13.06.2018.].
50. Latvijas Republikas tiesībsargs. 26.08.2010. Par atzinumu pārbaudes lietā Nr. 6-6/236. Nav publicēts. Iegūts no: <https://ej.uz/CPL77> [sk. 13.06.2018.].
51. LETA. 27.02.2017. Daudzdzīvokļu namu īpašniekiem prasa samaksāt 10 gadus vecu nomas maksas parādu par zemi. LETA. Iegūts no: http://www.tvnet.lv/financenet/finansu_zinas/649269-daudzdzivoklu_namu_ipasniekiem_prasa_samaksat_10_gadus_vecu_nomas_maksas_paradu_par_zemi [sk. 13.06.2018.].
52. LR Tieslietu ministrija. 21.03.2017. Piespiedu nomas tiesisko attiecību aktuālie jautājumi. LR Tieslietu ministrijas informācija presei. Iegūts no: <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/piespiedu-nomas-tiesisko-attiecibu-aktualie-jautajumi-2> [sk. 15.05.2018.].
53. Patērētāju tiesību aizsardzības centrs. 2017. Informācija patērētājiem par SIA “Vienotais norēķinu centrs” un AS “Pilsētas zemes dienests” darbību, pieprasot zemes nomas parādus. Patērētāju tiesību aizsardzības centra informācija patērētājiem. Iegūts no: <http://ptac.gov.lv/lv/news/informacija-pateretajiem-par-sia-vienotais-norekinu-centrs-un-pilsetas-zemes-dienests-darbibu> [sk. 13.06.2018.].
54. Valsts ieņēmumu dienests. 01.08.2014. Par uzziņas sniegšanu, Nr. 8.11-20/63149. VID uzziņas, vēstules. Iegūts no: <https://www.vid.gov.lv/lv/vid-uzzinass-vestules> [sk. 13.06.2018.].

Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdīt” atbilstība regulējuma mērķim

Mg. iur. Mārcis Grinciuns

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
marcis_g@outlook.com

Kopsavilkums

Operatīvās darbības likuma (ODL) 4. pantā noteikti operatīvās darbības principi, kuri jāievēro operatīvās darbības pasākumu plānošanas un izpildes gaitā. Principā, kurš ietverts ODL 4. panta otrajā daļā, paredzēts personas kūdišanas uz noziedzīgu rīcību aizliegums. Šis aizliegums ir attiecināms arī uz ODL 15. panta trešajā daļā noteiktā operatīvā eksperimenta veida (turpmāk šajā rakstā, runājot par operatīvo eksperimentu ODL 15. panta trešās daļas izpratnē, – operatīvais eksperiments) norisi, kuras gaitā pasākuma veicējs, kontaktējoties ar personām, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, var tās uzkūdit (pamudināt) veikt noziedzīgas darbības. Šāda operatīvā eksperimenta veicēja aktivitāte ir prettiesiska, un tas ir apliecināts gan Latvijas Republikas Augstākās tiesas, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumos.

Personas uzkūdišana (pamudināšana) veikt noziegumu ir tikai viens no vairākiem operatīvā eksperimenta prettiesiskās izpausmes veidiem. Personu uz nozieguma veikšanu var ne tikai uzkūdit, bet arī provocēt. Iepriekš veiktajā pētījumā secināju, ka jēdziens “kūdit” ODL 4. panta otrajā daļā lietots neprecīzi un šī panta formulējums jāpilnveido [11, 51].

Šajā rakstā, kopsakarā ar konstatētajiem operatīvā eksperimenta pārkāpumiem praksē, tiek analizēta ODL 4. pantā lietotā jēdziena “kūdit” atbilstība regulējuma mērķim.

Atslēgvārdi: operatīvā darbība, operatīvais pasākums, operatīvās darbības principi, operatīvais eksperiments, kontrolpirkums, kūdišana, provokācija.

Ievads

Tiesību normas regulējumam jābūt formulētam tā, lai tas būtu skaidrs, nepārprotsams un vienlaikus tiktāl abstrakts, lai norma būtu piemērojama visā regulētā jautājuma

izpaušmes spektrā. Normā izmantotajiem terminiem jāatbilst regulējuma mērķim, citādi norma var tikt nepareizi interpretēta un arī piemērota.

Valsts kancelejas Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmatā teikts, ka sekmīgai tiesību normu piemērošanai normatīvajos aktos nepieciešama skaidra, viegli uztverama izteiksme ar jēdzieniski nepārprotamiem terminiem, kas valodas lietojumā nostabilizējušies noteiktā nozīmē [18, 93].

Novērots, ka likumdevējs likuma ietvaros mēdz skaidrot normatīvajā aktā izmantoto terminu nozīmi. To izpratne var atšķirties no skaidrojumiem terminu vārdnīcās, bet reizēm skaidrojums ir nepieciešams, lai noteiktu likuma darbības robežas. Rakstā pētītā jēdziena "kūdit" definējuma ODL normās nav, tādēļ tā nozīme saprotama tikai no principa vārdiskā satura.

Juridiskajā literatūrā jēdziens "kūdit" tiek skaidrots kā fiziska vai psihiska personas ietekmēšana, kas vērsta uz to, lai citā personā radītu apņemšanos izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai piedalīties tajā [13, 119]. Savukārt Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "kūdit" aprakstīts kā "rosināt, mudināt uz kādu (parasti neatļautu, negodīgu) rīcību" [15, 461]. No jēdzienu skaidrojumiem saprotams, ka kūdīšana izpaužas situācijās, kad viena persona (kūditājs) aktīvi iespaido otru personu veikt noziedzīgas darbības. Taču, vērtējot jēdziena valodniecisko nozīmi, var konstatēt, ka operatīvā eksperimenta prettiesiskā izpaušme var izpausties arī ārpus jēdziena "kūdit" vēstījuma robežām. Piemēram, situācijās, kad operatīvais eksperiments tiek veikts bez atbilstoša pamatojuma, ierosinot noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisītu situāciju pret nekonkrētu personu loku [12, 60, 61].

Tiesību teorētiķi un praktiķi jau šobrīd operatīvā eksperimenta prettiesisko aktivitāti mēdz apzīmēt ar jēdzienu "provokācija", kas varētu būt skaidrojams ar jēdziena "kūdit" ierobežoto vēstījumu. Termins "provokācija" tiek izmantots arī juridiskajā literatūrā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) spriedumos.

Tādēļ šis jautājums ir jāpēta padziļināti. Nepieciešams noskaidrot, kāds ir ODL 4. panta otrās daļas principa ("veicot operatīvās darbības pasākumus, aizliegts [...] kūdit personas uz noziedzīgu rīcību" [4]) regulējuma mērķis. Jānoskaidro arī normas formulējumā izmantotā jēdziena "kūdit" un juridiskajā literatūrā izmantotā jēdziena "provocēt" nozīme un tas, vai normā lietotais termins nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu un vai jēdziens "provocēt" to nenodrošina efektīvāk.

Balstoties uz pētījuma gaitā gūtajiem secinājumiem, tiks izteikti priekšlikumi, kas pētītā operatīvās darbības principa formulējumu pilnveidos.

Darba mērķis, materiāls un metodes

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai pašreiz ODL 4. panta otrajā daļā noteiktā operatīvās darbības principa formulējums nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu, kā arī, balstoties uz pētījuma secinājumiem, sniegt zinātniski pamatotus priekšlikumus normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Mērķa sasniegšanai izmantota vispārējā zinātniskā analīzes pētījuma metode un speciālās juridiskās pētījuma metodes – sistēmiskā un valodnieciskā (filoloģiskā) tiesību normu interpretācijas (tulkošanas) metode.

Lietojot analīzes metodi, tika pētīts ECT spriedumu saturs un noskaidrots, kādas prettiesiskas izpausmes ir konstatētas operatīvā eksperimenta u. c. valstu analoģu pasākumu gaitā. Tika noskaidrots, pēc kādiem kritērijiem nošķiramas iestādes prettiesiskas darbības no tiesiskām darbībām.

Izmantojot sistēmiskās tiesību normu interpretācijas metodi, kopsakarā ar ECT spriedumu analīzes rezultātiem, tika noskaidrota pētītā principa nozīme un normas regulējuma mērķis.

Lai noskaidrotu jēdziena "kūdit" un "provocēt" valodniecisko nozīmi, tika veikta juridisko un vispārējo valodas terminu skaidrojošo vārdnīcu izpēte un tajās skaidroto jēdzienu analīze.

Ar valodnieciskās (filoloģiskās) tiesību normu interpretācijas metodes palīdzību, kopsakarā ar jēdzienu analīzes secinājumiem un secinājumiem par ECT agrāk konstatētajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, tika noskaidrots, vai pētītais jēdziens nodrošina normas regulējuma mērķa sasniegšanu. Balstoties uz analīzes rezultātiem, tika sniegts priekšlikums normatīvā regulējuma pilnveidei.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu nozīme operatīvās darbības gaitā

Slepeno izmeklēšanas metožu (*undercover techniques*)¹ izmantošana iestāžu darbā ir tiesiska tad, ja iestādes to izpildē ievēro Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (turpmāk – Konvencija) noteiktās cilvēka pamattiesības un citus likumos reglamentētus nosacījumus, kuri attiecināmi uz šo metožu lietošanu. Ar jēdzienu *undercover techniques* tiek izteikta slēpta tiesībsargājošās iestādes pārstāvja darbība ar personām, kuras tiek izmeklētas (novērotas) [19, 1568]. Slēptu metožu lietošana ir sevišķi sensitīva, jo persona, pret kuru šāda metode tiek lietota, to neapzinās, tādēļ pastāv personas pamattiesību pārkāpuma risks.

Praksē pārkāpumi notiek, un to cēloņi var būt dažādi, sākot no Konvencijas normu nepilnīgas interpretācijas un beidzot ar iestādes amatpersonu neprofesionalitāti. Pārkāpumus izskata ECT, un tās spriedumos var atrast šādu metožu izmantošanas vadlīnijas (atziņas). Iestādēm ECT judikatūra ir nozīmīgs tiesību avots, jo tiesas spriedumu saturs tām ļauj prognozēt, vai plānotās darbības atbildīs ECT noteiktajiem tiesiskuma principiem, t. i., vai plānotajās darbībās nav saskatāmas jau agrāk analizētas iestāžu darbības, kas ar tiesas spriedumu atzītas par nepieļaujamām.

¹ Jēdziens *undercover techniques* lietots ECT spriedumos, lai raksturotu iestāžu slepenās izmeklēšanas metodes, kurās tiek izmantoti slepenie palīgi vai iestādes amatpersonas, kuras darbojas leģendēti.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Tiesību pētnieks un praktiķis Kalvis Torgāns paudis, ka "judikatūra ir tiesas nolēmumos ietvertu atziņu kopums par tiesību jautājumiem, uz kurām balstoties tiesa ir izlēmusi jautājumus par tiesību normas interpretāciju, piemērošanu noteiktos faktiskajos apstākļos [..]" [21, 2–3]. Atbilstīgi šai atziņai konstatēju, ka saistībā ar slēptu metožu lietojumu ECT spriedumos pausta Konvencijas 6. panta pirmās daļas interpretācija un iestāžu faktisko darbību analīze, kas noveda pie interpretētās Konvencijas normas pārkāpuma.

Šajā sakarā īpaši svarīga ir ECT lietas *Bannikova v. Russia* sprieduma 34. rindkopā ietvertā atziņa, ka tiesa nevar attaisnot (*justify*) pierādījumu izmantošanu, kurus policija ieguvu kūdišanas (*incitement*) rezultātā. To pieļaujot, apsūdzētie tiktu pakļauti riskam, ka viņu lietās jau no paša sākuma tiem tiktu liegtas tiesības uz taisnīgu tiesu [8]. Tiesības uz taisnīgu tiesu aizsargā jau pieminētā Konvencijas 6. panta pirmā daļa, kurā noteikts, ka "ikvienam ir tiesības [..] uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, likumā noteiktā tiesā" [1]. Šādu atziņu ECT guvusi, vērtējot slepeno metožu izmantošanu, kurā iesaistīti iestādes slepenie informatori vai iestādes amatpersonas, kuras darbojas legēndēti.

Latvijā slepenie izmeklēšanas pasākumi un to īstenošanas metodes noteiktas un regulētas ODL normās. Atbilstīgi likuma terminoloģijai šādas iestāžu aktivitātes Latvijas tiesību sistēmā tiek dēvētas par operatīvo darbību. Operatīvās darbības saturs sastāv no operatīvās darbības pasākumiem un to īstenošanas metodēm [4].

Šeit pētītais operatīvais eksperiments ir definēts ODL 15. pantā. Normā noteikts, ka "operatīvais eksperiments ir operatīvās darbības subjektu amatpersonu darbība, kuras mērķis ir radīt noteiktus apstākļus (situāciju), lai noskaidrotu [..] vai arī noteiktu šajos apstākļos to personu, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, rīcību [..] un noskaidrotu šo personu rīcības motivāciju (subjektīvo pusi)" [4]. Tātad operatīvā eksperimenta izpausme vienmēr ir noteiktu apstākļu radīšana. ODL 15. panta trešajā daļā noteiktā operatīvā eksperimenta veida mērķis ir "fiksēt, kā noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisošā situācijā rīkojas personas, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde" [4]. ODL 15. panta trešās daļas noteiktā operatīvā eksperimenta radāmie apstākļi ir noziedzīgu vai citādu prettiesisku rīcību izraisošā situācija. Šāds operatīvais eksperiments veicams, pamatojoties uz operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmumu, ko akceptējis prokurors [4]. Operatīvā eksperimenta laikā radītie apstākļi var aizskart cilvēka pamattiesības, t. i., iespējama Konvencijas 6. pantā noteikto tiesību pārkāpšana, tāpēc pasākumam noteikta papildu kontrole – prokurora akcepts.

Operatīvā eksperimenta izpilde **vienmēr** notiek ar iestādei uzticamu personu starpniecību. Personas var būt iestādes slepenie palīgi vai speciāli apmācīti iestādes darbinieki. Šīs personas komunikācijā ar iestādi interesējošām personām vienmēr darbojas legēndēti, un tieši tādēļ operatīvā eksperimenta izpildes forma atbilst ECT uzskatam par to, kas ir slepena izmeklēšanas metode.

Mārcis Grinciūns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu analīze: operatīvās darbības pasākumu prettiesiskās izpausmes

Lai uzskatāmi atklātu ECT noteiktos slepeno izmeklēšanas metožu izmantošanas principus un tiesiskuma vērtēšanas kritērijus, kā arī atklātu pētītā jēdziena "kūdit" atbilstību vai neatbilstību normas regulējuma mērķim, operatīvā eksperimenta norise jāanalizē tā izpildes posmos.

Operatīvā eksperimenta norisi var iedalīt divos posmos – sagatavošanās un pasākuma veikšanas aktīvajā posmā.

Sagatavošanās posmā darbinieks apkopo informāciju, kas pamato konkrētā pasākuma nepieciešamību, veicamās darbības un mērķi. Informācijas kopums tiek atspoguļots pasākuma dokumentācijā. Šāds nosacījums paredzēts ODL 23.¹ pantā.

ODL 15. panta trešajā daļā noteikts, ka operatīvais eksperiments jāiesteno tikai pret personām, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde. Savukārt izstrādes ierosināšanas nosacījums atrodams ODL 22. panta pirmajā daļā: operatīvo izstrādi var uzsākt gadījumos, ja "operatīvās darbības subjekta rīcībā ir informācija par konkrētām personām [...] un tā dod pietiekamu pamatu turēt šīs personas aizdomās par noziedzīga nodarījuma gatavošanu vai izdarīšanu [...]". [4]

Izstrādes ierosināšana likumā ir skaidri pamatota. Tiek secināts, ka pasākuma veikšanas pamatojums ir informācija par izstrādē esošās personas noziedzīgajām aktivitātēm un lietā fiksētie faktiskie izmeklētā gadījuma apstākļi.

Slepeno izmeklēšanas metožu izmantošanu nedrīkst pamatot ar baumām. Šāds nosacījums pausts ECT lietas *Ramanauskas v. Lithuania* sprieduma 67. rindkopā [7]. Par baumām uzskatāma jebkura informācija, kas iegūta no konfidencialiem avotiem un kura nav pārbaudīta. Tikai pēc informācijas pārbaudes var konstatēt, vai tā atbilst patiesībai un norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm.

Lai arī operatīvās izstrādes ierosināšana ir skaidri pamatota (ODL 22. panta pirmajā daļā), tomēr praksē aktuāls ir jautājums par kritērijiem, pēc kuriem vērtēt pamatojuma pietiekamību un tajā iekļautās informācijas ticamību. Tas, ka pasākums tiek pamatots ar informāciju, kas norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm, vēl nenozīmē, ka šie fakti ir patiesi. Operatīvās darbības gaitā informācija bieži vien tiek iegūta no slepenajiem palīgiem, un daudzkārt šādas informācijas pārbaude ir ierobežota. Turklāt slepeno palīgu sniegtās ziņas ne vienmēr ir patiesas.

ECT lietas *Baltiņš pret Latviju* sprieduma 56. rindkopā teikts, ka materiāla izvērtēšanas gaitā ECT noskaidroja, vai izmeklēšanas iestādēm bija pietiekams pamats turēt personu aizdomās par iepriekšēju iesaistīšanos konkrētās noziedzīgās darbībās. Tāpat tika vērtēts, kurā noziedzīgā nodarījuma posmā policijas slepenie aģenti (vai informatori) veica operatīvo darbību [10]. Svarīgi konstatēt, vai iestāde pievienojās personas noziedzīgajai darbībai vai to iniciēja. Tas apliecina, ka pasākuma veikšanas pamatojumā iekļautajai informācijai ir būtiska nozīme tā tiesiskuma vērtēšanā.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Skaidrojums, kādēļ tas ir tik būtiski, meklējams ECT lietas *Khudobin v. Russia* sprieduma 49. un 134. rindkopā. Spriedumā teikts, ka iesniedzējs (*Khudobin*) pirms aizturēšanas iepriekš nav sodīts. Vienīgā informācija, kas liecināja par iesniedzēja saistību ar narkotisko vielu izplatīšanu, saņemta no policijas slepenās informatores. Tiesā liecību sniegšanas laikā šī informatore liecināja: "Tajā laikā es nezināju, kur iegūt heroīnu, tāpēc toreiz es izlēmu zvanīt *Khudobin*, jo agrāk viņš man tās bija sagādājis." No minētā ECT secināja, ka iesniedzējs nav policijai zināms narkotiku tirgotājs un policijas operācija netika vērsta konkrēti pret iesniedzēju, bet gan pret jebkuru personu, kas piekristu informatorei piegādāt heroīnu. [6]

Tātad, ja pasākuma pamatojuma dokumentācijā nav pārbaudītas informācijas, kas norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm, tiesai nekas cits neatliek kā secināt, ka līdz iestādes iejaukšanās brīdim persona ar konkrēto noziegumu nav bijusi saistīta.

ECT skatītajās lietās vērtē, vai noziedzīgais nodarījums tiktu izdarīts arī bez iestāžu iejaukšanās [10]. Vērtējot analizēto gadījumu no šī viedokļa, ir skaidrs, ka tiesai nebija pamata uzskatīt, ka persona noziegumu būtu izdarījusi arī bez iestādes iejaukšanās.

Khudobin v. Russia gadījums atklāj vēl citu nozīmīgu ECT principu – aizliegumu izmantot slepenas izmeklēšanas metodes (t. sk. operatīvo eksperimentu) pret nekonkrētu personu loku. Ja operatīvā darbība tiek veikta bez objektīva un konkrēta pamatojuma, tas nozīmē, ka jebkurš cilvēks var kļūt par iestādes mērķi un pret viņu var tikt izmantotas operatīvās darbības subjekta rīcībā esošās ekskluzīvās operatīvās darbības metodes, taktika un speciālās tehnikas iespējas. Šāda rīcība demokrātiskā sabiedrībā nav pieļaujama. Apskatītajā ECT spriedumā iestādes pamatojums bija pārāk vispārīgs – "notvert narkotiku tirgotāju", tādēļ pasākums tika vērtēts kā veikts pret nekonkrētu personu loku [11, 61].

Operatīvā eksperimenta sagatavošanās posms noslēdzas ar pasākuma akcepta iegūšanu, un pēc tam tiek radīta noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīta situācija.

No operatīvā eksperimenta sagatavošanās posma analīzes secināms, ka pasākums var iegūt prettiesisku ievirzi jau brīdī, kad tiek saņemts tā akcepts. Pēc akcepta saņemšanas pasākuma gaitā tiks radīta noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīta situācija, respektīvi, operatīvā eksperimenta veicējs sarunā ar izstrādē esošo personu var izteikt piedāvājumu, kas šīs personas apziņā var ierosināt domas par noteiktu noziedzīgu rīcību, un izveidojas situācija, kad personai ir jāreaģē, jāpauž kāds viedoklis (piemēram, pieņemt piedāvājumu vai atteikties). Ja iepriekš nav gūts apstiprinājums par personas noziedzīgo darbību, šāda domu ierosināšana, neapšaubāmi, ir provokatīva. Šādā veidā uz pārbaudi var izaicināt jebkuru sabiedrības locekli, taču to aizliedz ECT princips par slēptu izmeklēšanas metožu lietošanu pret nekonkrētu personu loku. Pat ja operatīvā eksperimenta veicējs pasākuma izpildes gaitā nav kūdījis personu veikt noziedzīgas darbības, t. i., nav izdarījis nedz psiholoģisku, nedz fizisku spiedienu, nedz solījis kādus labumus, pasākuma izpilde tik un tā ir prettiesiska.

Kūdīšana jēdziena "kūdit" izpratnē var izpausties tikai operatīvā eksperimenta izpildes aktīvajā posmā jeb fāzē, kad operatīvā eksperimenta veicējs izstrādē esošo personu var ietekmēt tiešā veidā, pierunājot vai piespiežot to veikt noziedzīgas darbības,

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

taču provokācija uz noziedzīgu rīcību var izpausties jau tajā brīdī, kad šāda situācija tiek ierosināta. Situācijas izveide ir jānošķir no operatīvā eksperimenta īstenotāja komunikācijas ar izstrādāto personu.

Pasākuma veikšanas aktīvajā fāzē operatīvā eksperimenta veicējs ar personu, kas atrodas izstrādē, nodibina kontaktu. Ja kontakts jau ir nodibināts, eksperimenta veicējs uzsāktu komunikāciju turpina. Komunikācijas laikā viņš ir tiesīgs ievirzīt sarunu par jautājumiem, kas saistīti ar izstrādē esošās personas noziedzīgo aktivitāti. Komunikācijas laikā operatīvā eksperimenta īstenotājs nedrīkst veikt darbības, kas personu var papildus motivēt, lai izdarītu noziegumu. ECT noteic, ka komunikācijai jānorit "pasīvā manierē".

Pasīvas izmeklēšanas princips ir definēts lietas *Bannikova v. Russia* sprieduma 47. rindkopā, kurā noteikta "līnija" starp likumīgu slepenā aģenta iefiltrēšanu un pamudinājumu uz nozieguma izdarīšanu. Iestādes atteikšanās no izmeklēšanas pasīvā veidā ir interpretējama situācijā, ja iestāde izrāda iniciatīvu sazināties ar personu, atjaunojot piedāvājumu, par spīti sākotnējam atteikumam, kā arī situācijās, ja tiek izteikts nepārprotams pamudinājums, arī cenas (un narkotisko vielu apjoma) paaugstināšana, kas pārsniedz vidējo, vai apelējot pie iesniedzēja līdzjūtības (žēluma) [8].

Interesants piemērs atrodams lietas *Vanyan v. Russia* sprieduma 11. rindkopā. Spriedumā teikts, ka policijas informatore zvanījusi iesniedzējam (*Vanyan*) un lūgusi viņai nopirkt narkotikas, piebilstot, ka viņa cieš no neizturamām pagīrām (abstinences sindroma). Noraizējies, ka zvanītāja varētu izdarīt pašnāvību, iesniedzējs piekrita satīties ar informatori netālu no viņam zināmā narkotiku izplatītāja mītnes, kurš iesniedzējam solījis narkotikas pārdot [5]. Šādas situācijas radīšana neatbilst ECT pasīvas izmeklēšanas principam, jo izraisītie apstākļi personu būtiski ietekmēja. Persona tika nostādīta psiholoģiski neērtā situācijā, kas to motivēja veikt noziedzīgas aktivitātes.

Līdzīga situācija aprakstīta ECT lietas *Veselov and others v. Russia* sprieduma 20. rindkopā. Spriedumā teikts, ka informatore sazinājās ar iesniedzēju un piedāvāja tam atdot parādu (6000 rubļu), kas bija radies iepriekšējo kontaktu laikā, taču piebilda, ka to darīs tikai tad, ja iesniedzējs viņas vajadzībām sagādās heroīnu [9]. ECT policijas un informatores rīcībā konstatēja tādus apstākļus, kas papildus motivēja personu veikt noziedzīgas aktivitātes. Arī šajā gadījumā policijas rīcībā pirms informatores vēstījuma nebija ziņu par personas saistību ar narkotisko vielu iegādi vai izplatīšanu.

ECT lietu piemēri apstiprina iepriekš pausto uzskatu, ka personas kūdišana var izpausties tikai operatīvā eksperimenta izpildes aktīvajā fāzē, kad operatīvā eksperimenta veicējs tiešā veidā sazinās ar izstrādē esošo personu. Taču, lai secinātu, vai normā lietotais jēdziens "kūdit" sasniedz normas regulējuma mērķi, ir jānoskaidro pētītā principa nozīme un regulējuma mērķis.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā principa (regulējuma) mērķis

ODL 4. panta otrajā daļā noteiktais kūdišanas aizlieguma princips ir atvasināts no ODL 4. panta pirmajā daļā noteiktā personu pamattiesību ievērošanas principa. Tas ir secināts, veicot ODL 4. panta pirmās daļas principa interpretāciju ar sistēmiskās tiesību normu interpretācijas (tulkošanas) metodes palīdzību. Lietojot šo metodi, tika analizētas Konvencijas, Satversmes un ODL normas.

ODL 4. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka "operatīvā darbība organizējama un veicama, pamatojoties uz likumību un ievērojot personu pamattiesības" [4]. Jēdziens "personu pamattiesības" ir jāsaista ar Satversmes astotajā nodaļā noteiktajām cilvēka pamattiesībām, jo jēdzieni saskan gan vārdiski, gan pēc normu regulējuma mērķa.

Jēdziens "personu pamattiesības" ODL saturā tika ieviests ar likuma grozījumiem 2016. gada 1. augustā. Iepriekš regulējumā tika izmantoti jēdzieni "vispārējās cilvēka tiesības" un "konstitucionālās tiesības". Tā kā likumprojekta anotācijā grozījumu izstrāde tika pamatota ar mērķi nodrošināt augstāku cilvēktiesību ievērošanu operatīvās darbības procesā [17], var secināt, ka jēdzienu izmaiņas notikušas, lai saistītajos likumos nodrošinātu vienveidīgu terminu lietojumu. Respektīvi, ODL terminoloģija tika pielāgota cilvēktiesības reglamentējošam likumam – Satversmes astotajai nodaļai (Cilvēka pamattiesības).

Kontekstā ar pētīto ODL 4. panta pirmajā daļā ietvērto personu pamattiesību ievērošanas principu, jāizceļ Satversmes 92. pantā noteiktās cilvēka pamattiesības: "Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā" [3]. Pēc būtības līdzīgs vēstījums ietverts arī Konvencijas 6. panta pirmajā daļā noteiktajās cilvēktiesībās: "Ikvienam ir tiesības [...] uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā" [1]. Savukārt ar Konvencijas 6. pantā noteiktajām personu tiesībām rakstā tika skaidrots iemesls, kādēļ iestāžu darbā nav pieļaujama personas kūdišana. Respektīvi, tiesa nevar attaisnot pierādījumu izmantošanu, ja tie iegūti policijas īstenotas kūdišanas rezultātā [8].

Pamatojoties uz šādu normu interpretāciju, var secināt, ka pastāv tieša sakarība starp ODL 4. panta pirmajā daļā noteikto personu pamattiesību ievērošanas principu un pētīto ODL 4. panta otrajā daļā noteikto kūdišanas aizlieguma principu. Kūdišanas aizliegums normā nav definēts kā cilvēka pamattiesību aizsardzības noteikums, taču tas izriet no normu interpretācijas un ECT spriedumu analīzes. Abos principos paredzēta cilvēka pamattiesību ievērošana. ODL 4. panta pirmajā daļā noteiktajā principā paredzēts arī kūdišanas aizliegums, jo kūdišana uz noziegumu ir cilvēka pamattiesību pārkāpums. Var secināt, ka likumdevējs kūdišanas izpausmi kā aizliedzošu darbību likumā ir vēlējis īpaši izcelt, tādēļ regulējumā ietverts skaidrs aizliedzošs darbības definējums – "aizliegts kūdit".

Tiesību normu interpretācijas rezultātā secināts, ka pētītā principa regulējuma mērķis ir nodrošināt cilvēka pamattiesību ievērošanu. Turpmāk pētījuma gaitā tiks noskaidrots, vai regulējuma formulējums to nodrošina. Nepieciešams veikt padziļinātu jēdziena "kūdit" un "provocēt" valodnieciskās nozīmes analīzi un rezultātus salīdzināt ar ODL 4. panta otrās daļas regulējuma mērķa vēstījumu.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdīt" atbilstība regulējuma mērķim

Jēdzienu "kūdīt" un "provocēt" valodnieciskās jēgas analīze kopsakarā ar Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā principa regulējuma mērķi

Šajā pētījumā tiks noskaidrots, vai jēdziena "kūdīt" valodnieciskā nozīme atbilst iepriekš aprakstītajām operatīvā eksperimenta prettiesiskajām izpausmes formām, vai jēdziens nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu. Normā lietotā jēdziena atbilstība aizliedzošajām darbībām tika izpētīta, lietojot valodniecisko (filoloģisko) tiesību normu interpretācijas metodi kopsakarā ar iepriekš noskaidroto principa regulējuma mērķi.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "kūdīt" skaidrots kā "rosināt, mudināt uz kādu (parasti neatļautu, negodīgu) rīcību" [15, 461]. Savukārt izklāstā ietilpstošais jēdziens "rosināt" tiek skaidrots kā "censties padarīt (kādu) rosīgu, aktīvu; censties panākt, ka sākas (darbība, rīcība)", bet jēdziena "mudināt" nozīme ir "ar savu runu, arī žestu, izturēšanos u. tml. censties panākt, lai (kāds) ko dara" [20].

Var secināt, ka jēdziena skaidrojums atbilst ECT noteiktajiem pārkāpumiem, kuri izpaužas operatīvā eksperimenta aktīvajā fāzē, t. i., kad operatīvā eksperimenta veicējs izstrādē esošo personu ietekmē (mudina) ar savu attieksmi, runu u. c. darbībām. Jēdzienu nevar attiecināt uz pārkāpumiem, kuri izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanās posmā un izpildās brīdī, kad tiek ierosināta noziedzīga vai citādu prettiesisku rīcību izraisīša situācija. Situācijas ierosināšana pati par sevi ir pārkāpums, un nav svarīgi, vai operatīvā eksperimenta veicējs vēl kā citādi ietekmēs izstrādē esošo personu.

Rakstā tiek pētīti juridiskie jautājumi, tādēļ ir jāaplūko arī juridisko terminu vārdnīcās iekļautie jēdzienu skaidrojumi. Juridisko terminu vārdnīcā jēdziens "kūdīt" ietverts zem jēdziena "uzkūdišana" skaidrojuma un tas ir šāds: "Uzkūdišana nozīmē kādas personas fizisku vai psihisku ietekmēšanu, kas vērsta uz to, lai citā personā radītu apņemšanos izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai piedalīties tajā. Uzkūditājs ir persona, kura pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu" [13, 126, 276]. Tātad tā ir fiziska vai psiholoģiska ietekmēšana, kuras rezultātā personai rodas vēlme izdarīt noziegumu. Uzskatu, ka cilvēka apņemšanos veikt kādu darbību var panākt tikai ar tās iespaidošanu (to motivējot), taču noziedzīgas vai citādi prettiesiskas situācijas ierosināšana nav saistāma ar pašas personas apņemšanos. Radītās situācijas laikā personai joprojām ir brīvas izvēles iespējas, taču situācijas (prettiesiskais) raksturs personas apziņai liek domāt par izšķiršanos starp noziedzīgu aktivitāti vai atteikšanos no tās.

Krimināltiesību izpratnē ukūditāja loma izpaužas tādējādi, ka ukūditājam rodas doma par nodarījuma izdarīšanu, bet noziedzīgā nodoma realizēšanai viņš izvēlas citu personu, un ar tās palīdzību tiek izdarīts noziedzīgs nodarījums [14, 107].

Vērtējot krimināltiesību teorētiku skaidrojumu par ukūditāja lomu nozieguma izdarīšanā kontekstā ar šeit pētīto kūdišanas aizliegumu, var secināt, ka operatīvā eksperimenta veicēja aktivitāte nekādā ziņā nav saistāma ar noziedzīga nodoma realizāciju. ODL lietotā jēdziena nozīme ir būtiski atšķirīga no Krimināllikuma 20. panta trešajā daļā lietotā jēdziena vēstījuma. Krimināllikumā jēdziens "ukūditājs" tiek izmantots nozieguma

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

līdzdalības formas definēšanai: "par uzkūditāju uzskatāma persona, kas pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu" [2], savukārt ODL lietotais jēdziens "kūdit" nosaka iestādes aizliedzošu rīcību operatīvās darbības ietvaros. Taču, vērtējot uzkūditāja aktivitātes no operatīvā eksperimenta veicēja aspekta, var secināt, ka kūdišana izpaužas tikai situācijā, kad persona (kūditājs) aktīvi iespaido otras personas rīcību. Šāda jēdziena analīze norāda uz iepriekš pausto secinājumu, ka kūdišana izpaužas tikai situācijās, kad persona aktīvi pierunā citu veikt noziegumu.

Tas nozīmē, ka operatīvā eksperimenta laikā prettiesiskā darbība var izpausties arī ārpus kūdišanas jēdziena robežām. Tādēļ nepieciešams saprast, vai jēdziena "provocēt" skaidrojums ietver tās aizliedzošo darbību pazīmes, kas izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanās posmā un brīdī, kad tiek ierosināta noziedzīga vai citādu prettiesisku rīcību izraisīša situācija.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "provocēt" skaidrots kā "nodevīgā, negodīgā, arī izspiegošanas nolūkā izaicināt, musināt, kūdit (kādu veikt kādu darbību), lai (tam) kaitētu; nodevīgā, negodīgā, arī izspiegošanas nolūkā izraisīt (kādu darbību), lai kaitētu (tās) veicējam; tīši izraisīt nevēlamu personīgu situāciju (kādam); izraisīt" [16, 413]. Savukārt jēdziens "izaicināt" tiek skaidrots kā "aicinot panākt, ka (kāds) iznāk (no kurienes, kur u. tml.); ierosināt (ko darīt); ierosināt (uz ko); izraisīt (norisi, stāvokli)", bet jēdziens "izraisīt" – kā "panākt, būt par cēloni, ka rodas, izveidojas (psihisks vai fizioloģisks stāvoklis, tā izpausme)" [20].

Latviešu literārās valodas vārdnīcās jēdziena "provocēt" skaidrošanai tiek izmantoti darbības vārdi "izaicināt", "izraisīt" un "musināt", kas būtībā ietver plašāku apstākļu izpildīšanos, ne tikai personas pierunāšanu vai mudināšanu veikt noziegumu. Acīmredzot jēdziena "provocēt" būtība ir plašāka nekā jēdziena "kūdit" nozīme.

Juridisko terminu vārdnīcā jēdziens "provokācija" tiek skaidrots kā "atsevišķu personu [...] negodīgā, nodevīgā ceļā organizēta uzkūdišana, uzaicināšana, musināšana izdarīt darbības, kas tiem rada smagas sekas; parasti ir orientēta tā, lai kaitētu tās veicējam – tiem nevēlamas situācijas tīša izraisīšana" [13, 219]. Jākonstatē, ka jēdziens "uzkūdit" tiek nosaukts kā viens no jēdziena "provocēt" izpausmes veidiem. Taču jāizceļ, ka termina skaidrojumā provokācija tiek raksturota kā nevēlamas situācijas tīša izraisīšana, kas saskan ar operatīvajā eksperimentā radīto noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīšu situāciju.

No jēdzienu literārā skaidrojuma skatpunkta raugoties, jēdziens "kūdit" nozīmē personas pierunāšanu uz kādu negodīgu rīcību. Savukārt jēdziens "provocēt" nozīmē arī "izraisīt (kādu darbību), lai kaitētu (tās) veicējam" un "nevēlamas situācijas tīšu izraisīšanu", kas saskan ar operatīvā eksperimenta pārkāpumu raksturu tā sagatavošanas posmā, un likumsakarīgi tiek ierosināta prettiesiska noziedzīgu rīcību izraisīša situācija. Kā tika noskaidrots iepriekš, operatīvā eksperimenta gaitā tiek radīta noziedzīga vai citādi prettiesisku rīcību izraisīša situācija. Ja persona operatīvā eksperimenta gaitā radīto apstākļu (ierosinājuma) dēļ izšķiras veikt noziedzīgas darbības, personas (noziedzīgā) rīcība pēc operatīvā eksperimenta noslēguma tai kaitē.

Mārcis Grinciūns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Secināms, ka jēdziena "provocēt" valodnieciskais skaidrojums saskan ar pārkāpuma raksturu, kas izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanas posmā un izpildās, iestādei ierosinot noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīšu situāciju. Turpreti jēdziena "provocēt" būtība ir plašāka nekā jēdziena "kūdit" saturs. Provokatīvu darbību skaidrojumā tiek iekļauta arī kūdišanas izpausme, kas nozīmē to, ka jēdziens "kūdit" ir aizstājams.

Ņemot vērā, ka no jēdziena "kūdit" atvasinātais jēdziens "uzkūdītājs" tiek izmantots krimināltiesībās un tam tiesību sistēmā ir cita – daudz šaurāka – nozīme, "kūdit" lietojums ODL normās jēdzienu skaidrības dēļ nav vēlams.

Secinājumi un priekšlikumi

Balstoties uz pētījuma gaitā gūto secinājumu, ka Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā kūdišanas aizlieguma principa regulējuma mērķis ir cilvēka pamattiesību aizsardzība, konstatēts, ka aktuālais panta formulējums nenodrošina pilnvērtīgu normas mērķa sasniegšanu. Jēdziena "kūdit" valodnieciskais vēstījums neaptver visas prettiesiskās izpausmes, kuras var izpausties operatīvā eksperimenta izpildē.

Ņemot vērā pētījumā gūtos secinājumus, Operatīvās darbības likuma 4. panta otrās daļas regulējumā iekļautais vārds "kūdit" jāaizstāj ar vārdu "provocēt".

The Term "Incite", Used in Section 4 of the Operational Activities Law, Compliance with the Regulatory Objective

Abstract

Operational activities law (hereinafter – ODL) of the Republic of Latvia Section 4 defines the principles of operational activity to be observed during the planning and execution of operational activities. The principle laid down in paragraph two of the Section 4 provides the prohibition of incitement to criminal acts. The prohibition of incitement shall also apply to the conduct of the operational measure "Investigatory Experiment", as the performer of the measure may instigate (incite) criminal activities in contact with the person of interest. Incitement during investigatory experiment is illegal, and that has been confirmed both in the judgments of the Supreme Court of the Republic of Latvia and in the judgments of the European Court of Human Rights.

In previous studies, the author has found that inciting a person (encouraging) to commit a crime is only one of several forms of illegal expression of an investigatory experiment. The author of the Paper believes that apart from incitement, a person may also be provoked to commit a crime.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

In the framework of the article, in the context of alleged breaches of the investigatory experiment in practice, the current article analyses the meaning of the term "inciting" and concludes whether this term has reached the regulation purpose of the ODL Article 4.

Keywords: operational activities, operational measure, principles of operational activities, operational experiment, investigatory experiment, test purchase, entrapment, incitement, provocation.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautiska konvencija. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144 (858/859), 13.06.1997.
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998.
3. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums. *Valdības Vēstnesis*. 141, 30.06.1922.
4. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 131, 30.12.1993.

Tiesu prakse

5. European Court of Human Rights: judgment of 15th March 2006: case of Vanyan v Russia, application No. 53203/99. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/ch9g> [sk. 12.01.2019.].
6. European Court of Human Rights: judgment of 26th January 2007: case of Khudobin v Russia, application No. 59696/00. *Council of Europe*. Iegūts no: <http://ej.uz/tpyc> [sk. 12.01.2019.].
7. European Court of Human Rights: judgment of 5th February 2008: case of Ramanauskas v. Lithuania: application No. 74420/01. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/wxea> [sk. 27.04.2019.].
8. European Court of Human Rights: judgment of 4th February 2011: case of Bannikova v. Russia: application No. 18757/06. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/k5to> [sk. 12.01.2019.].
9. European Court of Human Rights: judgment of 2nd January 2013: case of Veselov and others v. Russia: application No. 23200/10, 24009/07 and 556/10. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/45hp> [sk. 27.04.2019.].
10. European Court of Human Rights: 2013. gada 8. janvāra spriedums lietā Baltiņš pret Latviju: iesniegums Nr. 25282/07. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/dfm1> [sk. 12.01.2019.].

Literatūra

11. Grinciuns, M. 2018. *Operatīvā eksperimenta problemātika: maģistra darbs*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
12. Grinciuns, M. 2018. Operatīvā eksperimenta veikšanas nosacījuma izpildes problemātika. *Socrates*. 1(10). Iegūts no: <https://ej.uz/ouz2> [sk. 20.01.2019.].
13. *Juridisko terminu vārdnīca*. 1998. Aut. kol. U. Krastiņš, I. Krastiņš, V. Durbe, A. Fogels, I. Fridriksons, K. Torgāns u. c. Rīga: Nordik.
14. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2015. *Krimināllikuma komentāri*. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra.
15. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. J–L. 1980. Rīga: Zinātne.
16. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 62. sēj. P–R. 1987. Rīga: Zinātne.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

17. Likumprojekts "Grozījumi operatīvās darbības likumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Nr. 90/TA-758. 2014. *Latvijas Republikas Saeima*. Iegūts no: <https://ej.uz/nj81> [sk. 20.01.2019.].
18. Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmata. 2016. Rīga: Valsts kanceleja sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Labklājības ministriju un Ārlietu ministriju. Iegūts no: <https://ej.uz/27f9> [sk. 02.02.2019.].
19. *Oxford English Reference Dictionary*. 2003. New York: Oxford University Press Inc.
20. Terminu skaidrojošā vārdnīca "Tēzaurus". Iegūts no: <http://www.tezaurs.lv/> [sk. 20.01.2019.].
21. Torgāns, K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. *Jurista Vārds*. 2005, 47(402).

Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

Eva Kauliņa

evakaulina@inbox.lv

Kopsavilkums

Tiesības uz izglītību ir ietvertas vairāku pasaules valstu konstitūcijās. Katras valsts konstitūcijā tiesības uz izglītību var būt dažādi formulētas, bet tiesiskā būtība ir līdzīga: valstij ir jānodrošina līdztiesīgas iespējas iegūt gan vispārējo, gan arī profesionālo izglītību. Kvalitatīva izglītība attīsta indivīdos gan prasmi ģenerēt idejas un rīkoties gudri un attapīgi, gan radošumu, kā arī liek pamatus pilnvērtīgai personības attīstībai. Tā nodrošina veiksmīgu karjeru, iekļaušanos darba tirgū un pienācīgu atalgojumu, tādējādi novēršot nabadzības risku. Tiesības uz izglītību ir arī indivīdiem ar īpašu tiesisko statusu – personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Šo cilvēku īpašais statuss rada nepieciešamību konsolidēt realizēšanas garantijas tiesībām uz izglītību, lai novērstu situāciju, ka viņi faktiski tiek izslēgti no izglītības sistēmas un sabiedriskās dzīves kopumā. Tātad tiesiskais regulējums izglītības jomā ir jāvirza uz iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi.

Raksta mērķis ir izvērtēt vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības būtiskākās tiesiskās garantijas cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, tostarp balstoties uz atziņām vairākos nacionālos un starptautiskos pētījumos, kuri rakstā tiek analizēti.

Jāsecina, ka vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem lielākoties ir izņēmums, nevis ierasta parādība. Ir konstatēti vairāki šķēršļi, kurus novēršot tiktu sekmēta iekļaujošās izglītības sistēmas izveide izglītībā un tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Atslēgvārdi: garīgā attīstība, izglītības pieejamība, profesionālā izglītība, tiesiskās garantijas, traucējumi, vispārējā izglītība.

Ievads

Viena no tiesību uz izglītību sastāvdaļām ir izglītības pieejamība. Skaidrojot tiesības uz izglītību, Latvijas tiesībsargs norāda, ka tiesības uz izglītību ietver valsts pozitīvo pienākumu izveidot izglītības sistēmu, kā arī negatīvo pienākumu – neiejaukties šo tiesību realizācijā [16; 1]. Savukārt pienākums izveidot izglītības sistēmu tiek saistīts ar vairākiem citiem uzdevumiem – nodrošināt izglītības pieejamību, piekļuvi izglītībai, izglītības pieņemamību un izglītības piemērotību. Izglītības pieejamība tiek saistīta ar izglītības iestāžu un izglītības programmu pietiekamo daudzumu un to funkcionēšanas spējas nodrošinājumu ar telpām, mācību materiāliem, izglītības personālu u. tml.

Izglītības pieejamība indivīdiem nozīmē nodrošinātas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību un uzlabot savas dzīves kvalitāti. Šajā rakstā galvenokārt aplūkotas vispārējās un profesionālās izglītības, nevis augstākās izglītības iegūšanas iespējas, jo kvalitatīva vispārējā un profesionālā izglītība liek stabilus pamatus augstākās izglītības iegūšanai un izglītības iegūšana augstskolā ir pakārtota vispārējai un profesionālajai izglītībai.

Vieni no subjektiem tiesībām uz izglītību ir indivīdi ar īpašu tiesisko statusu – personas ar speciālām vajadzībām, tostarp arī personas ar garīgās attīstības traucējumiem. Viņu statusa tiesiskā regulējuma īpatnības izglītības jomā rada nepieciešamību konsolidēt realizācijas garantijas tiesībām uz izglītību, lai novērstu situāciju, ka viņi tiek izslēgti no izglītības sistēmas un sabiedriskās dzīves kopumā. Šajā rakstā tiek raksturotas tās darbības, kas jārealizē, lai garantētu vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Darba mērķis

Pētījuma mērķis – vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības būtisko tiesisko garantiju izvērtēšana cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Pētījuma sākumā pievērsta uzmanība tiesisko garantiju izpratnei: vai tās ir garantijas, kas ir ietvertas tiesību aktos un izriet no tiesību aktiem? Atbilde uz šo jautājumu ir apstiprinoša, jo tiesiskās garantijas ir pamatotas tiesiskajā regulējumā. Tādēļ jebkurai tiesiskajai garantijai ir jāizriet no tiesību akta, savukārt tā realizācija aptver ne tikai tiešu tiesību akta piemērošanu, bet arī citus tiesisko garantiju izpildes veidus, tostarp dažādas stratēģijas, politikas un izglītības programmas, kuru izstrāde ir saistīta ar tiesību normā ietverto tiesisko garantiju un kuru izpilde sekmē tiesiskās garantijas realizēšanu.

Materiāls un metodes

Darbā tika izmantotas šādas pētnieciskās metodes: normatīvo aktu, politikas plānošanas dokumentu un zinātniskās literatūras analīze, savukārt datu analīzei un rezultātu interpretācijai – aprakstošā un monogrāfiskā metode.

Rakstā tiek analizēti vairāki nacionāli un starptautiski pētījumi, kuros ir atziņas par izglītības pieejamību plašam subjektu lokam, īpašu uzmanību pievēršot faktiem par izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Rezultāti

Jautājums par vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem nav pietiekami izpētīts. Izglītības pieejamība ir analizēta dažādos starptautiskos pētījumos, un tādas starptautiskas organizācijas kā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*), Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO*), Eiropas Profesionālās izglītības attīstības centrs (*The European Centre for the Development of Vocational Training – CEDEFOP*) un daudzas citas nodrošina regulāras atskaites un izstrādā pētījumus izglītības un izglītības pieejamības jautājumos. Šajā rakstā papildus tiek pētītas tiesiskās garantijas izglītības pieejamības nodrošināšanā personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Tas ir attiecināms arī uz iekļaujošās izglītības sistēmas ieviešanu.

Diskusija

Analizējot garīgās attīstības traucējumu būtību, kas ir ietverta tiesību aktos, jānorāda, ka Invaliditātes likuma 1. panta 3. punktā ir nosaukti šādi funkcionēšanas ierobežojumi – slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisīts fizisks vai garīgs (organisma spēju; apmācības, komunikācijas, orientācijas, pārvietošanās, pašaprūpes spēju; savas uzvedības, aktivitāšu, līdzdalības kontrolēšanas spēju) traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt, aprūpēt sevi un apgrūtina tās iekļaušanos sabiedrībā. [9; 1] Jāatzīmē, ka šajā tiesību aktā termins “garīgās attīstības traucējums” nostiprināts tikai 2010. gadā.

Savukārt Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 1. panta 30. punktā termins “garīgās attīstības traucējumi” iekļauts 2008. gadā. Ar garīga rakstura traucējumu šajā tiesību aktā tiek saprasta psihiska slimība vai garīgās attīstības traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt un aprūpēt sevi, kā arī apgrūtina tās iekļaušanos sabiedrībā un kas noteikts atbilstoši spēkā esošajai Starptautiskās statistiskās slimību un veselības problēmu klasifikācijas (SSK) redakcijai. [15; 1]

Runājot par garīgās attīstības traucējumiem, bieži tiek izmantots termins “intelektuālās attīstības traucējumi”, taču šis termins Latvijas tiesību aktos nav definēts. 2005. gada pētījumā “Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības. Izglītības un nodarbinātības pieejamība Latvijā” termins “intelektuālās attīstības traucējumi” tiek raksturots un attiecināts uz stāvokli, kas saglabājas mūža garumā, parasti sākas kopš dzimšanas vai izveidojas pirms 18 gadu vecuma [5; 15]. Intelektuālie traucējumi tiek saistīti ar pastāvīgu stāvokli, kam raksturīga tāda intelektuālā attīstība, kas ir ievērojami zemāka par vidusmēra intelektuālo attīstību un kuras sekas ir ievērojami ierobežojumi intelektuālajā funkcionēšanā un adaptīvā uzvedībā, kas izpaužas kā vispārējās, sociālās un praktiskās adaptācijas spējas. Tātad gan garīgās, gan intelektuālās attīstības traucējumi ietver vispārējo un adaptācijas spēju ierobežojumus, taču termiņš “garīgās attīstības traucējumi” ir regulēts tiesību aktos, kas sniedz tiesiskās garantijas šī termina piemērošanai.

Pēdējo gadu laikā pasaulē ir strauji izplatījusies atziņa, ka cilvēkiem ar speciālām vajadzībām, tostarp garīgās attīstības traucējumiem, ir dažādas tiesības, kuras ir jāpēta. Par šo cilvēku kategorijām runā vairāki starptautiski piemērojami tiesību akti, Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām [8], kas regulē šo cilvēku tiesības. Turklāt cilvēkiem ar speciālām vajadzībām tiesības uz izglītību izriet no tādiem starptautiski piemērojamiem tiesību aktiem kā Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (26. pants) [20; 26], ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (13. un 14. pants) [3; 14–24], Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmais protokols (2. pants) [7; 2] un citiem starptautiski piemērojamiem tiesību aktiem.

Dažādās kopienās un kultūrās par invaliditāti sauc dažādus stāvokļus. Šobrīd invaliditātes definējums ir ietverts Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 1. pantā: “Pie personām ar invaliditāti pieder personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem.”

Savukārt Pasaules Veselības organizācijas definīcija atbilst izstrādātajai starptautiskajai funkcionēšanas, nespējas un veselības klasifikācijai (SFK) un palīdz noteikt indivīda funkcionēšanas līmeni, ietverot indivīda veselības stāvokļa, vides un personīgo faktoru dinamisko mijiedarbību. Abas definīcijas ļauj plaši interpretēt terminu “invaliditāte”, kura kontekstā par būtiskiem tiek atzīti vides faktori – tie var radīt labvēlīgus nosacījumus vai, tieši pretēji, ierobežojumus efektīvai indivīda līdzdalībai sabiedrības dzīvē. Latvijā jau vairākus gadus tiek ieviesta jauna invaliditātes noteikšanas sistēma, kas balstīta uz Pasaules Veselības organizācijas noteiktajiem starptautiskās funkcionēšanas, nespējas un veselības kvalifikācijas kritērijiem [2; 19]. Šie kritēriji ieviesti, lai nodrošinātu vienotu veselības stāvokļu aprakstu. Tiek lēsts, ka jaunā sistēma būs objektīvāka, saprotamāka un efektīvāka, jo tiks ņemta vērā arī personas funkcionēšanas izvērtēšana. Plānots, ka Latvijā pilnveidoto sistēmu pakāpeniski ieviesīs un īstenoš līdz 2020. gadam.

Kopumā pieaug izpratne par to, ka visiem bērniem, tostarp ar speciālām vajadzībām, kas ietver arī garīgās attīstības traucējumus, saskaņā ar starptautiski piemērojamiem un nacionālajiem tiesību aktiem ir tiesības uz vispārējo un profesionālo izglītību. Visi cilvēki spēj mācīties, un valstu valdība ir atbildīga par izglītības iestāžu izveidi, kas nodrošina bērnu tiesību ievērošanu un viņu spēju attīstību. Tādēļ saskaņā ar “Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam” [2; 5] par turpmāko septiņu gadu prioritārajiem rīcības virzieniem invaliditātes politikas jomā ir noteikta izglītība, nodarbinātība, sociālā aizsardzība un sabiedrības izpratne. Lai ikvienu personu, tostarp personu ar invaliditāti, spētu dzīvot neatkarīgu dzīvi, tai ir jānodrošina iespēja iekļauties darba tirgū. Kā priekšnosacījums nodarbinātībai ir kvalitatīva vispārējā un profesionālā izglītība, kas atbilst personas ar invaliditāti spējām un vajadzībām.

Lai veicinātu personu ar invaliditāti iekļaušanu sabiedrībā un nodrošinātu izglītības pieejamību visos izglītības līmeņos, ir jāīsteno iekļaujošas izglītības principi, kas bērniem ar invaliditāti radītu priekšnosacījumus sekmīgai iesaistei izglītības iegūšanas sākumposmā – vispārējās izglītības sistēmā. Pašlaik bērni ar invaliditāti vispārējo izglītību pārsvarā iegūst speciālās izglītības iestādēs. Lai uzlabotu dzīvi bērniem un pieaugušajiem, kam ir invaliditāte, ir jāveicina iekļaujošas izglītības attīstība. Iekļaujoša izglītība nav papildu iespēja – tā ir pamatvajadzība [6; 3].

Zinātniskajos pētījumos tiek norādīts, ka izglītības vidē izglītojamajiem ar invaliditāti ir svarīgi saņemt tādu atbalstu, lai viņi varētu maksimāli attīstīt savas spējas un iemaņas, un šāds atbalsts ir pieejams, īstenojot iekļaujošas izglītības principus visos izglītības līmeņos. Iekļaujoša izglītība rada priekšnosacījumus tam, lai bērni ar invaliditāti neatkarīgi no viņu funkcionālajiem traucējumiem un atbilstoši viņu spējām un vajadzībām iegūtu kvalitatīvu izglītību. Iekļaujoša izglītība ir instruments, kas veicina gan paradigmas maiņu, veidojot sociāli iekļaujošu kultūru un nediskriminējošu attieksmi pret cilvēkiem ar invaliditāti, gan to, ka bērniem ar un bez invaliditātes, kuri kopā aug un mācās, rodas lielāka izpratne un cieņa citam pret citu [2; 8]. Tādēļ valsts politikas mērķis ir nodrošināt iekļaujošas izglītības atbalstu un pieejamību visos izglītības līmeņos.

Tiesības uz izglītību ietver arī izglītības pieejamības nodrošināšanu, mazinot izglītības iespēju atkarību no indivīda izcelsmes, dzimuma, sociālās grupas, ienākumiem un maksimāli palielinot izglītības ieguves atkarību no indivīda spējām, sekmēm un zināšanām [19; 7]. Promocijas darbā, kas ir veltīts augstākās izglītības pieejamības izpētei, D. Vasiļevska norāda, ka izglītības, tostarp augstākās, pieejamība ir viens no izglītības politikas, vadības, kā arī izglītības attīstības un ilgtspējas atslēgvārdiem 21. gadsimtā. Viņa secina, ka gan Latvijas, gan ārvalstu izglītības pētnieki izglītības pieejamības jēdzienu tieši pakārto trim būtiskiem augstākās izglītības funkcionēšanas, attīstības un ilgtspējas jēdzieniem: izglītības kvalitātei, izglītības ekonomiskajai efektivitātei un izglītības finansēšanai.

D. Vasiļevskas promocijas darbā uzsvērts, ka, izdarot izmaiņas kādā no šiem izglītības komponentiem, tas neatgriezeniski ietekmē arī citu jēdzienu saturu [19; 22–25]. Turklāt izglītības pieejamību ietekmē šādi faktori: institucionālā izglītības pieejamība, kas ietver institucionālo un materiāli tehnisko nodrošinājumu; finansiālais faktors – finanšu resursu kopums, pieejamība un pietiekamība; juridiskais faktors – normatīvā regulējuma kopums, kas piešķir tiesības izglītoties; fiziskā un intelektuālā pieejamība – izglītības iestāžu pieejamība un izglītības kvalitātes un satura atbilstība [19; 24]. Tātad ir būtiski nodrošināt izglītības pieejamības tiesiskās garantijas gan attiecībā uz izglītības kvalitāti, gan uz ekonomisko efektivitāti un finansēšanu. Iekļaujošās izglītības sistēmas izveide sekmēs izglītības kvalitātes tiesisko garantiju nodrošināšanu.

Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā ir norādīts, ka ikvienam indivīdam ir tiesības uz izglītību, uz vispārējo un profesionālo izglītību [13; 112]. Tātad tiesību akts ar visaugstāko juridisko spēku liek pamatus tiesību uz vispārējo un profesionālo izglītību nodrošināšanai. Nākamais tiesību akts ir Izglītības likums, kura 2. panta pirmajā daļā ir iekļauts likuma mērķis – nodrošināt katram Latvijas iedzīvotājam iespēju attīstīt savu

garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību, demokrātiskas Latvijas valsts un sabiedrības locekli [11; 2]. Lai indivīds spētu attīstīt savu personību un kļūtu par sabiedrības locekli, Izglītības likumā noteiktas tiesiskās garantijas izglītības iegūšanai.

Izglītības likuma 7. pantā ir minētas galvenās izglītības mērķgrupas, kurās līdz ar bērniem, jauniešiem un pieaugušajiem ir iekļautas arī personas ar speciālām vajadzībām [11; 7]. Turklāt Izglītības likuma 3.¹ panta pirmajā daļā ir norādīts, ka ir aizliegta atšķirīga attieksme pret personu tās veselības stāvokļa dēļ [11; 3.¹]. No Izglītības likuma 42. panta izriet, ka personas ar speciālām vajadzībām var iegūt speciālo izglītību izglītības iestādē, ja tai šajā iestādē ir nodrošināta iespēja iegūt veselības stāvoklim un attīstības traucējumiem atbilstošu izglītību. Speciālās izglītības programmas īsteno, ņemot vērā izglītojamā veselības stāvokli [11; 42].

Jāsecina, ka Izglītības likuma tiesību normas satur tiesiskās garantijas uz izglītību personām ar speciālām vajadzībām, tostarp personām ar garīgās attīstības traucējumiem, jo atšķirīga attieksme veselības stāvokļa dēļ ir aizliegta. Ir paredzēts, ka personas ar speciālām vajadzībām var izglīties iestādēs, kas nodrošina šādas iespējas un izstrādā atbilstošas speciālās izglītības programmas. Tiesiskā regulējuma normas ir formulētas tā, ka tās izglītības iestādei neuzliek pienākumu nodrošināt iespējas izglīties personām ar garīgās attīstības traucējumiem un izstrādāt speciālās izglītības programmas, bet norāda uz izglītības iestādes izvēli to darīt. Šī tiesību normas redakcija ir jāmaina, jo izglītības iegūšana personām ar speciālām vajadzībām nevar būt atkarīga no izglītības iestādes izvēles. Šādu izvēlēšanos var vērtēt kā diskriminējošu pret personām ar speciālām vajadzībām, tādēļ tiesību normu vajag pilnveidot. Uz šādu nepieciešamību norāda arī tiesu prakse, proti, tiesa lika Saulkrastu skolai uzņemt bērnu ar īpašām vajadzībām, jo psihologs un pirmsskolas speciālists, kurus bērns ir apmeklējis, atzinuši, ka bērnam nāktu par labu citu vienaudžu sabiedrība [18; 2]. Pēc speciālistu viedokļa, iekļaujošās izglītības sistēma spētu palīdzēt arī bērniem ar smagiem veselības traucējumiem.

Izglītības likuma tiesību normās nav termina "iekļaujošā izglītība". Izglītības likuma 1. panta 24. apakšpunktā tiek lietots termins "speciālā izglītība" – tā ir personām ar speciālām vajadzībām un veselības traucējumiem vai arī speciālām vajadzībām vai veselības traucējumiem adaptēta izglītība. Taču terminam "iekļaujošā izglītība", kas ir saistāms arī ar tiesisko garantiju trūkumu iekļaujošās izglītības realizēšanai, nav definīcijas. Tas ir pārsteidzoši apstākļos, kad iekļaujošā izglītība ir izglītības politikas prioritāte [10; 6]. Izglītības politikas prioritātēs ir definēts, ka iekļaujošā izglītība ir process, kurā tiek nodrošinātas visu izglītojamo daudzveidīgās vajadzības, palielinot ikviena izglītojamā līdzdalības iespējas mācību procesā, kultūrā un dažādās kopienās un samazinot izlīgšanas iespējas no izglītības un izglītības ieguves procesa. Tātad Latvijā trūkst tiesiskajā regulējumā ietvertās tiesiskās garantijas – termina "iekļaujošā izglītība", kas liktu pamatu šādas izglītības sistēmas attīstībai un pilnveidošanai. Tiesiskā regulējuma terminoloģijas uzlabošana liktu pamatu izpratnei par iekļaujošo izglītību, tomēr pilnībā nenovērstu visas problēmas, ar kurām saskaras bērni ar fiziskās un garīgas attīstības traucējumiem.

Vispārējās izglītības likuma 53. panta pirmajā daļā ir noteikts: “Vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs, kurās ir atbilstošs nodrošinājums, var integrēt izglītojamos ar speciālām vajadzībām. Prasības, kādas izvirzāmas vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēm, lai nodrošinātu izglītojamo ar speciālām vajadzībām integrēšanu minētajās izglītības iestādēs, nosaka Ministru kabinets.” [21; 53]

No šīs tiesiskās garantijas izriet, ka vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādes var pielāgot izglītības iestādes vidi un iekļaut mācību procesā izglītojamos ar speciālām vajadzībām. Izglītības iestāde katram izglītojamajam ar speciālām vajadzībām izstrādā individuālu izglītības programmas apguves plānu. Tātad šis normatīvais akts satur norādes, kā jārikojas izglītības iestādei, lai indivīdi ar speciālām vajadzībām varētu iegūt izglītību izglītības iestādēs. Turklāt Ministru kabinets 2012. gadā izstrādāja noteikumus Nr. 710 “Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālajām vajadzībām”, kas stājās spēkā 2012. gada 19. oktobrī. No noteikumu satura izriet, ka ir divi veidi, kā integrēt izglītojamos mācību procesā: izglītojamais ar speciālajām vajadzībām mācās vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības klasē, vai tiek atvērta atsevišķa klase tikai izglītojamiem ar speciālām vajadzībām (speciālās izglītības klase) [14; 2–5].

Savukārt izglītojamiem ar garīgās veselības traucējumiem ir nepieciešams šāds nodrošinājums:

- relaksācijas telpa, nepieciešamības gadījumā nodrošinot dežurskolotāja, izglītības vai klīniskā psihologa vai sociālā pedagoga klātbūtni;
- rehabilitācijas nodarbības; papildu individuālās vai grupu mācību nodarbības un (vai) psihologa konsultācijas;
- saudzējošs režīms mācību un audzināšanas procesā;
- izglītojamiem ar uzvedības traucējumiem jāizstrādā individuālais uzvedības korekcijas plāns[14].

Vēlamā nodrošinājuma sarakstā ir iekļauts arī izglītības vai klīniskais psihologs, bērnu psihiatrs, pedagoga palīgs un sociālais pedagogs, skolotāja palīgs, kā arī ārstnieciskās vingrošanas nodarbības. No materiālā nodrošinājuma ir nepieciešama materiālā bāze praktisku darba iemaņu veidošanai atbilstoši speciālās izglītības programmai.

Analizējot norādīto nodrošinājumu, jāsecina, ka pārsvarā nodrošinājums ir saistīts ar kvalificēta personāla pieejamību, kas var palīdzēt izglītojamam integrēties izglītības vidē, apgūt izstrādāto izglītības programmu bez stresa un pārpūles un, ja tas tomēr rodas, izmantot relaksācijas telpu vai iziet rehabilitācijas nodarbību kursu. Jāatzīst, ka kvalificēta personāla pieejamības problēma ir konstatēta divos būtiskos dokumentos: Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam [2; 33] un Latvijas ilgtspējas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam [12; 86]. Tas liecina par nepieciešamību papildināt valsts un pašvaldību darbinieku zināšanas un prasmes komunikācijai ar personām, kam ir dažādu veidu invaliditāte, un aktualizē sabiedrības izglītošanu par sabiedrības locekļu dažādību. Izglītojamam ar garīgās attīstības traucējumiem ir jābūt pieejamam un saprotamam papildu

mācību materiālam, lai pakāpeniski attīstītu praktiskās iemaņas un sasniegtu izglītības iegūšanas mērķi, proti, kļūtu par attīstītu personību un pilnvērtīgu sabiedrības locekli.

Lai sasniegtu šo rezultātu un nodrošinātu izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem, ir nepieciešams ne tikai kvalitatīvs un piemērojams tiesiskais regulējums, no kura izriet izglītības pieejamības tiesiskās garantijas, bet arī atbilstošas politikas izstrāde un realizācija valsts līmenī. Turpinājumā tiks analizēti 2016.–2017. gadā Tiesībsarga biroja veiktā pētījuma “Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti” [17; 1] rezultāti, kuros apkopoti tie problēmjaudājumi izglītības pieejamības jomā personām ar speciālām vajadzībām, kas ir aktuāli ne tikai augstākās izglītības, bet arī vispārējās izglītības līmenī. Jānorāda, ka tik plašs izglītības pieejamības pētījums par vispārējo un profesionālo izglītību personām ar invaliditāti šobrīd nav veikts.

Pētījumā “Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti” piedalījās 446 respondenti, no kuriem 53 bija ar garīgās attīstības traucējumiem, pārējie – ar citu invaliditāti [17; 10]. Pētījumā ar terminu “vides pieejamība” tika saprasta “informatīvās vides pieejamība” un “fiziskās vides pieejamība”. “Informatīvās vides pieejamība” ir saistīta ar personas ar invaliditāti spēju izglītības iestādes interneta vietnē iegūt informāciju par izglītības iestādi, izglītības iestādes fizisko vides pieejamību un izglītības programmām, kā arī personas ar invaliditāti iespēju apgūt studiju programmu, izmantojot mācību materiālus alternatīvos veidos [17; 5]. Ar terminālu “fiziskās vides pieejamība” ir saprasta personas ar invaliditāti iespēja iekļūt un pārvietoties pa izglītības iestādes ēkām, bibliotēkām un citām saistītām telpām [17; 6], savukārt ar terminu “vides pieejamība” – darbības, ko ir veikušas izglītības iestādes, lai studējošajiem, kam ir invaliditāte, vienlīdzīgi ar citiem nodrošinātu pieeju izglītības iestādes pakalpojumiem, identificējot un likvidējot šķēršļus un barjeras, tādējādi nodrošinot pieeju fiziskajai un informatīvajai videi. Pētījumā identificēta nepieciešamība uzsākt diskusiju par termina “vides pieejamība izglītības iestādē” izpratni un arī par tādu pasākumu īstenošanu, kas nodrošina izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Šāda diskusija ir nepieciešama arī saistībā ar vides pieejamību vispārējās un profesionālās izglītības iestādēs.

Kā izglītības iegūšanas šķēršļus respondenti norādīja veselības stāvokli un arī to, ka pašreizējā izglītība ir pietiekama un ka turpmāka izglītība nepalīdzēs integrācijai darba tirgū. Tika norādīti arī vairāki iemesli, kādēļ respondenti plāno turpināt iegūt izglītību augstskolā vai koledžā (sk. 1. tab.) [17; 22].

Lai arī studēt gribošas personas deva priekšroku pilna laika studijām, jo tādā veidā mācību materiāls tika apgūts pilnīgāk, tomēr nepilna laika studijas respondentiem likās pievilcīgākas tieši vides pieejamības dēļ. Šķēršļi izglītības pieejamībai bija saistīti arī ar nepietiekamu informatīvās vides pieejamību, t. i., studiju materiāli netika nodrošināti alternatīvā veidā vai formātā (video, audio utt.), kā arī augstskolā nebija nodrošināta vides pieejamība. Būtisks ir arī izglītības pieejamības finansiālais aspekts [17; 26]. Studēt gribošu personu skaits būtu lielāks, ja motivācija izglītoties rastos jau vispārējās un profesionālās izglītības iegūšanas laikā, kā arī gadījumā, ja respondenti apzinātos turpmākās darba perspektīvas. Savukārt, lai motivācija rastos jau izglītības iegūšanas sākumstadijā, personām ar invaliditāti ir jānodrošina pieejama vide, kas iedrošinātu apmeklēt mācību iestādes.

Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

1. tabula. Iemesli, kādēļ personas ar invaliditāti plāno mācīties augstskolā

Iemesls	Respondentu skaits, %
Lai varētu iegūt labāk apmaksātu darbu nākotnē	34,1
Man patīk mācīties	15,9
Augstākās izglītības ieguve ir prestiža	9,1
Augstākās izglītības ieguve ir loģisks izglītības turpinājums	19,3
Ģimenes locekļi (draugi) mudina studēt augstskolā	4,5
Vēlos pierādīt, ka varu iegūt augstāko izglītību	10,2
Cits	6,8

No pētījuma rezultātiem izriet, ka strīdīgas situācijas ar izglītības iestādi respondenti nerisina, jo uzskata, ka paši spēs pielāgoties apkārtējai videi. Tomēr, ja respondents vērsās pie augstskolas, tikai 46 % gadījumu izglītības iestāde bija novērsusi šķēršļus [17; 32]. Visbiežāk izglītības iestādes atsakās novērst šķēršļus, aizbildinoties ar finansējuma trūkumu un to, ka šķēršļu novēršana tehniski nav iespējama. Tādēļ var secināt: kaut gan Latvijas tiesību akti ietver tiesiskās garantijas par speciālo izglītības programmu izstrādi, kvalificēta personāla nodrošināšanu un izglītības iestādes vides pieejamību personām ar speciālām vajadzībām, šīs tiesiskās garantijas netiek realizētas pilnā apmērā. Šis secinājums ir attiecināms ne tikai uz augstākās izglītības iegūšanu, bet arī uz vispārējās un profesionālās izglītības mācību iestādēm.

Tiesībsargs papildus veica izglītības iestāžu monitoringu un secināja, ka izglītības iestāde nav veikusi fiziskās vides pielāgošanas pasākumus pēc savas iniciatīvas, jo izglītības iestādē nestudēja personas ar invaliditāti, kurām būtu speciāli jāpielāgo vide. Tiesībsargs vērsa uzmanību, ka nepieejama fiziskā vide var būt viens no iemesliem, kādēļ persona ar invaliditāti neizvēlas izglītības iestādi. Savukārt kā galvenais iemesls (40 %) informatīvās vides nepielāgošanai ir minēts fakts, ka izglītības iestādē nestudē personas ar invaliditāti, kurām būtu speciāli jāpielāgo studiju materiāli [17; 49]. Lielākoties ir norādīts, ka augstskolas personāls un studenti ir pietiekami atsaucīgi personām ar invaliditāti, tādēļ nav jāveic informatīvās vides pielāgošana. Pretimnākoša attieksme pret personām ar invaliditāti ir vērtējama pozitīvi, tomēr ne vienmēr augstskolas personāls vai citi studenti ir pieejami, tādēļ personām ar invaliditāti būtu jānodrošina iespēja saņemt mācību materiālus tādā formātā, kādā viņas var ar tiem patstāvīgi iepazīties un iegūt nepieciešamo informāciju.

Tiesībsarga biroja pētījumā konstatētie problēmjautājumi ir pilnībā attiecināmi arī uz vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem, t. i., uz šī raksta tematu. Uz vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības nodrošināšanu – tāpat kā uz augstāko izglītību – ir attiecināmi tie paši problēmjautājumi: fiziskās vides pieejamības nodrošināšana, informācijas izplatīšanas un pieejamības

iespējas, izglītota un kvalificēta personāla un finanšu resursu trūkums. Līdzīgs viedoklis izteikts Izglītības attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam, kurās norādīta nepieciešamība izglītības iestādēm reaģēt uz dažādību un nodrošināt visu iedzīvotāju sekmīgu iekļaušanu izglītības sistēmā, jo bērniem un jauniešiem ar speciālām vajadzībām izglītības iegūšanas procesā netiek nodrošināts pietiekams atbalsts. Tā kā audzēkņu skaits ar speciālām vajadzībām vispārizglītojošās skolās arvien pieaug, tiek uzsvērts, ka nozīmīga ir vispārizglītojošo skolu un speciālo izglītības skolu pedagogu mijiedarbība, zināšanu pārnese un profesionālā pilnveide, tādējādi sekmējot izpratni par personām ar speciālām vajadzībām. Aktuāla ir bērnu un jauniešu ar speciālām vajadzībām saskarsmes prasmju, socializēšanās un iekļaušanās sekmēšana un kompleksu iekļaušanas pasākumu izstrādāšana un piedāvāšana, kas veicinātu arī sabiedrības izpratni par šādu personu grupu ierobežojumiem un vajadzībām [10; 102–105].

Uz šī raksta tematu ir attiecināms viens no starptautiskiem pētījumiem – Globālais ziņojums par izglītības monitoringu 2017./2018. gadā “Atbildība izglītībā” (*Accountability in education*) [8; 1]. Pētījumā ir izvērtēta atskaitīšanās nozīme pasaules izglītības sistēmā, tādā veidā nodrošinot ANO mērķa sasniegšanu stabilas izglītības nodrošināšanā – nodrošināt visaptverošu un taisnīgu kvalitatīvu izglītību un atbalstīt izglītošanas iespējas visiem visā dzīves garumā. Šie principi par atskaitīšanās organizēšanu izglītības jomā ir būtiski, lai Latvijā nodrošinātu izglītības pieejamību un veidotu izpratni par iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi. Kā jau tika minēts iepriekš, Latvijā ir konstatēti gadījumi, ka izglītības iestādes nezina par personām ar invaliditāti, kas iegūst izglītību šajās izglītības iestādēs, un tas liecina, ka atskaitīšanās sistēmā ir nepilnības.

Starptautiskajā ziņojumā secināts: lai izpildītu globālos uzdevumus, kas saistīti ar iekļaujošu, taisnīgu un augstas kvalitātes izglītību un izglītošanu visiem visā dzīves garumā, ir nepieciešami efektīvi mehānismi atskaitīšanās nodrošināšanai. Konstatēts, ka vairākās valstīs atskaišu koncepcija nav zināma, bet izglītības tiesību pārkāpšana tiek uzskatīta par normālu parādību, savukārt citās valstīs atskaitīšanās ir pašmērķis, nevis izglītības uzlabošanas līdzeklis. Atskaišu sagatavošana izglītībā sākas ar valdību, kas ir primāri atbildīga par tiesību uz izglītību aizsardzību un realizāciju. Tādēļ tiek gaidīts, ka valdība izveidos stabilu tiesību aktu izpildes sistēmu. Visas valstis ratificēja vismaz vienu starptautisko līgumu, kurā ir paredzēta tiesību uz izglītību ievērošana. Šobrīd 82 % nacionālo konstitūciju ietver tiesības uz izglītību. Tomēr tikai 55 % valstu ir iespējama šo tiesību aizsardzība tiesā, t. i., ir pieņemti likumi, kas piešķir pilsoņiem juridiskās iespējas pārvarēt ar izglītības sistēmu saistītās problēmas. Starptautiskajā pētījumā konstatēts, ka tiesisko garantiju izpilde starptautiskā mērogā ir nepietiekama un norādīts, ka valdībai ir jāuzņemas atbildība par iekļaujošas un taisnīgas izglītības sistēmas nodrošināšanu [8; 54]. Latvijā nacionālajā līmenī ir izstrādāti vairāki politiskās plānošanas dokumenti, kuros ietverta iekļaujošās izglītības sistēmas izveide.

Valstīm, kas ratificēja vienu no septiņiem ANO līgumiem, kas saistīti ar cilvēktiesību aizsardzību un ir attiecināmi uz izglītību, ir pienākums iesniegt periodiskas atskaites par pieņemtajiem pasākumiem uzņemto saistību izpildē. Viens no šādiem līgumiem ir

ANO Konvencijas par cilvēku ar invaliditāti tiesībām [1], kas virzīta uz iekļaujošās izglītības sistēmas attīstību visos izglītības līmeņos. Šis dokuments atbalsta invalīdu izglītošanu, kas izriet no cilvēktiesībām, un ieliek pamatus valdību atskaitīšanās nodrošināšanai tieši šajā jomā. Konvencija paredz izveidot starptautiskus un nacionālus mehānismus, lai uzraudzītu konvencijas noteikumu izpildi. Valstīm ir pienākums nodrošināt datu vākšanu un ziņojumu iesniegšanu ANO komitejai par personu ar invaliditāti tiesībām un to ievērošanu, tostarp saistībā ar izglītību personām ar invaliditāti. Latvijā aktuālais izpildes dokuments valsts pārvaldes iestādēm ir ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Savukārt Bērnu tiesības aizsardzības likumā ir noteikts, ka atbildīgajām valsts pārvaldes iestādēm un pašvaldībām ir pienākums sniegt statistisko informāciju par cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem [4; 67¹–67²].

Ziņojumā ir uzsvērts, ka mērķu sasniegšana un progress ir iespējams tikai kopīgiem spēkiem. Piemēram, ja valdība nav izstrādājusi konkrētus plānus izglītības jomā, dažādu partneru loma var būt nenoteikta, solījumi paliks solījumu līmenī un izstrādātā politika netiks balstīta uz finanšu piešķiršanu. Pievērsot lielāku uzmanību tieši rezultātu sasniegšanai, tika likti pamati rādītāju un standartizēto instrumentu ieviešanai dažādu iesaistīto pušu, tostarp valdības, pedagogu un dažādu organizāciju, darba rezultātu novērtēšanai.

Pētījumā konstatēts, ka tiesību uz izglītību ievērošana ir sabiedrības un starptautisko organizāciju pienākums, kurām jānodrošina, lai nacionālie tiesību akti ietvertu atbildību tiesas priekšā par tiesību uz izglītību pārkāpšanu. Papildus ir norādīts, ka liela loma pilsoņu informēšanā par atskaitēs ietvertajiem rezultātiem ir plašsaziņas līdzekļiem, jo tie var novērot valdības darbu un palīdzēt pilsoņiem to novērtēt. Parlamentārās komitejas, tiesībsargi un tiesas ir labs instruments horizontālās atskaitīšanās nodrošināšanai, aizstāvot sabiedrības intereses un ierobežojot valdības patvaļu [8; 44]. Plašsaziņas līdzekļiem ir arī būtiska loma sabiedrības izpratnes veidošanā par dažādību starp sabiedrības locekļiem, kas ir svarīga personu ar invaliditāti tiesību – arī izglītības jomā – ievērošanai.

Tomēr atskaitīšanās un informācijas vākšana izglītības iestādēm var būt problemātiska. Pat valstīm ar augstu ienākumu līmeni ir jāiegulda liels darbs, lai izvairītos no informācijas vienkāršotas interpretācijas, ņemot vērā sociāli ekonomiskos faktorus par skolām un mācībspēkiem, kā arī datus par progresu laika gaitā. Valstis arvien vairāk ievieš progresa rādītājus, taču tie var būt neprecīzi un no tiem izdarītie secinājumi – pārāk absolutizēti. Turklāt konkurence ir viens no potenciālajiem atskaitīšanās nodrošināšanas mehānismiem. Būtība ir šāda: ja vecākiem ir iespēja izvēlēties skolu saviem bērniem, skolas ir spiestas paaugstināt darba efektivitāti, lai piesaistītu izglītojamus. Lai vecāki varētu izvēlēties, informācijai par skolām jābūt plaši pieejamai un saprotamai, un tad sāk darboties tirgus mehānismi. Īpaši tas ir attiecināms uz personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Turklāt ir jābūt pieejamai informācijai par skolas personāla gatavību uzņemt bērnus ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem. Kā jau tika minēts, ir jāiegulda liels darbs, lai celtu personāla kvalifikāciju un skolas personāls būtu gatavs strādāt ar bērniem, kam ir invaliditāte.

Svarīgi partneri izglītības pieejamības nodrošināšanā ir skolotāji, kam ir jāuzņemas galvenā atbildība par izglītojamo izglītību. Daudzās valstīs skolotājiem ir liela slodze. Viņiem izvirzītie kompleksie un daudzveidīgie uzdevumi var būt ar pretrunīgām prasībām, kuru izpildei skolotājiem vienkārši nav laika, un tas apgrūtina valsts kontroli. Atskaitīšanās nodrošināšanas efektivitāte ir atkarīga no skolotāju uzticības vērtēšanas procesam. Tomēr skolotāju darba samaksa, kas balstīta uz viņu efektivitāti, neskaidri ietekmē mācību rezultātus, un tas var negatīvi iespaidot taisnīgumu izglītībā. Turklāt tā parasti veicina konkurēspējīgu vidi, kas, pretēji mērķiem, grauj skolotāja motivāciju. Tātad ir jāpaaugstina skolotāju motivācija, tostarp ar atbilstošu darba atalgojumu [8; 63].

Nākamie partneri izglītības pieejamības un kvalitatīvas izglītības ieguves nodrošināšanā ir starptautiskās organizācijas, kurām ir jānosaka globālie mērķi un to sasniegšanas veicināšana globālā līmenī. Taču reģionālā līmenī situācija ir atšķirīga. Eiropas stratēģiskajā programmā izglītībai un tās sagatavošanas laikposmam līdz 2020. gadam izglītība Eiropas valstīs izvirzīta par vienu no vispārējās izaugsmes svarīgākajiem komponentiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Eiropas Savienība izmanto savas daudzās institucionālās struktūras, lai deleģētu uzdevumus. Savukārt Eiropas Komisija gada pārskatos novērtē valstu progresu, īstenojot kopīgus mērķus, un kontrolē rādītājus, kā arī sadarbībā ar Eiropas Padomi reizi piecos gados iesniedz ziņojumu par prioritātēm un kopīgiem uzdevumiem un izaicinājumiem, kurus visefektīvāk risināt sadarbības ceļā. Tomēr, neskatoties uz labi attīstīto institucionālo un organizatorisko struktūru, atskaitīšanās koordinācijas jautājumos ir sadrumstalota [8; 93–102].

Latvijas politiskās plānošanas dokumentā “ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” [2] atzīts, ka ir jāveic vairāki pasākumi (piemēram, jānodrošina transports, piekļuve, ja izglītības iestāde nav personas ar invaliditāti dzīvesvietā) sadarbības uzlabošanai starp atbildīgajām valsts pārvaldes iestādēm un pašvaldībām.

Secinājumi

Izglītības kvalitāte, pieejamība un saturs visās vecuma grupās un katram indivīdam ir valsts ilggadīgās attīstības iespēja un priekšnoteikums, lai cilvēkkapitāla vērtība palielinātos. Valsts politika ir jāvirza uz efektīvu iekļaujošās izglītības sistēmas ieviešanu, kuras īstenošanu ir nepieciešams regulēt arī tiesību aktos, ietverot iekļaujošās izglītības definīciju tiesiskajā regulējumā un papildinot Izglītības likuma terminoloģiju. Terminoloģijas papildināšana liktu pamatu iekļaujošās izglītības izpratnes veidošanai.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 11. panta pirmā daļa ir jāpapildina ar valsts pienākumu nodrošināt bērniem tiesības uz iekļaujošo izglītību. Par šī pienākuma neievērošanu personas varētu saukt pie disciplinārās atbildības vai citas likumā noteiktas atbildības.

Tiesiskajā regulējumā ir jāparedz iekļaujošās izglītības realizēšanas principi, jo šobrīd iekļaujošās izglītības principi ir izklāstīti vienīgi politikas plānošanas dokumentos,

kuriem ir rekomendējošs raksturs. Tādējādi Ministru kabinetam būtu jāpieņem noteikumi, kas tiktu balstīti uz Izglītības likumu un regulētu, piemēram, šādus jautājumus: iekļaujošās izglītības atbalsta personāla darbības metodes, pedagogu un audzēkņu sadarbības principus, pedagogu zināšanu un profesionālās pilnveides iespējas, izpratnes veidošanu par personām ar speciālām vajadzībām, bērnu un jauniešu ar speciālām vajadzībām saskarsmes prasmju attīstīšanu, socializēšanās un iekļaušanās metožu izstrādi.

Pieejamā fiziskā un informācijas vide ir svarīgs faktors gan augstākās, gan arī vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības nodrošināšanai šīm personām. Vides pieejamības termina izpratne nav vienota, tādēļ šajā terminā ir jāietver atbilstošs saturs. Attiecīgi Izglītības likuma 14. pants "Ministru kabineta kompetence izglītībā" ir jāpapildina ar teikumu, ka Ministru kabinets izglītības iestādēm nosaka vides pieejamības prasības, kas ietver fiziskās un informācijas vides nodrošināšanas noteikumus, lai realizētu iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi vispārējās un profesionālās izglītības līmeņos.

Viens no būtiskākajiem aspektiem, kas ierobežo vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību, ir informācijas trūkums par izglītības iestādi, tās nodrošinājumu ar materiāliem un pieejamām telpām personām ar invaliditāti. Lai sekmētu iekļaujošās izglītības sistēmas attīstību, būtu jārealizē pilotprojekts, kurā izglītības iestādes varētu piedalīties un informēt sabiedrību par iespējām nodrošināt iekļaujošās izglītības principu ievērošanu, no valsts saņemot papildu finansējumu. Jāmeklē iespējas piesaistīt arī Eiropas struktūrfondu finansējumu.

Lai nodrošinātu vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību, ir būtiska audzēkņu un izglītības iestādes un tās personāla sadarbība. Var secināt, ka sadarbība varētu uzlaboties, ja tiks celta izglītības personāla kvalifikācija, paplašinātas zināšanas, prasmes un izpratne par komunikāciju un darbu ar personām, kam ir invaliditāte. Tātad vēl vairāk ir atbalstāmi pasākumi izglītības iestāžu personāla kvalifikācijas paaugstināšanai.

Starptautiskos pētījumos ir secināts, ka atskaitīšanās sistēmas ieviešana izglītībā ir izglītības kvalitātes uzlabošanas līdzeklis. Atskaitīšanās nodrošināšanas politika uzliek atbildību vairākām iesaistītajām pusēm, tostarp valdībām, skolām un skolotājiem, lai tiktu nodrošinātas tiesības uz kvalitatīvu izglītību un izglītības pieejamību. Liela nozīme ir arī vecākiem un pašiem izglītojamiem. Katram partnerim darbojoties un nodrošinot atskaitīšanos vispārējās un profesionālās izglītības jomā, iekļaujošās izglītības sistēmas izveide balstītos uz ticamu un noderīgu informāciju. Tādējādi tiktu veidota izglītības sistēma, kas nodrošinātu visu izglītojamo vajadzību apmierināšanu un visu audzēkņu ietveršanu mācību procesā bez jebkādas diskriminācijas. Tātad valstij un pašvaldībām ir jāorganizē mācības par vecāku un bērnu ar invaliditāti tiesībām, tostarp izglītības jomā. Tas veicinātu efektīvāku un veiksmīgāku iekļaujošās izglītības sistēmas darbību.

Legal Guarantees of Access to Education for Persons with Intellectual Disabilities

Abstract

The right to education is included in constitutions of almost all the countries of the world. In each state's constitution, the right to education may be differently formulated, but its legal nature remains similar: the state must provide equal opportunities for both general and vocational education.

Qualitative education develops through such individual's skills as creativity, ability to generate ideas and act wisely and intelligently and provides the foundation for the development of a full personality. In its turn, qualitative education ensures a more successful career development, entry into the labour market, and adequate remuneration, thus avoiding the risk of poverty.

Among the wide range of subjects of the right to education are individuals with special legal status – persons with intellectual disabilities. The peculiarities of the legal regulation of their status in the field of education raise the need to consolidate the guarantees of the right to education in order to prevent their exclusion from the education system and public life in general. Consequently, legal regulation of education system should include the development of an inclusive education system.

The aim of the article is to evaluate the most important legal guarantees of access to general and vocational education for people with intellectual disabilities, based on the lessons learned in several national and international studies that are being analysed in the article. The author concludes that provisions of legal guarantees of access to general and vocational education for persons with intellectual disabilities are more an exception than an ordinary experience. In addition, a number of obstacles have been identified, the prevention of which would contribute to the establishment of an inclusive education system at general and vocational education levels and would ensure provision of legal guarantees for people with intellectual disabilities.

Keywords: access to education, disorders, general education, intellectual disabilities, legal guarantees, vocational education.

Literatūra

1. Apvienoto Nāciju Organizācija. *Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām*. (13.12.2006.). Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630> [sk. 11.04.2018]
2. Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=262238> [sk. 05.04.2018.]

3. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-starptautiskais-pakts-par-ekonomiskajam-socialajam-un-kulturas-tiesibam> [sk. 10.04.2018.].
4. Bērnu tiesību aizsardzības likums. Pieņemts 19.06.1998. Spēkā no 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096> [sk. 09.06.2018.].
5. Open Society Institute. Rights of People with Intellectual Disabilities Access to Education and Employment. LATVIA: Monitoring Report – *Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības. Izglītības un nodarbinātības pieejamība. Latvija: ziņojums*. Iegūts no: <http://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/30/01/2012/EUMAPpetijums.pdf> [sk. 01.04.2018.].
6. Eiropas Komisija. *Paziņojums presei*. Iegūts no: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-761_lv.htm [sk. 05.04.2018.].
7. Eiropas Padome. Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas pirmais protokols. *Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*. Pieņemts 01.11.1998. Iegūts no: <http://cilvektiesibas.org.lv/lv/database/eiropas-cilvektiesibu-un-pamatbrivibu-aizsardzibas2/> [sk. 11.04.2018.].
8. UNESCO. *Accountability in Education*. Iegūts no: <http://en.unesco.org/gem-report/report/2017/accountability-education> [sk. 02.04.2018.].
9. Invaliditātes likums. Pieņemts 20.05.2010. Spēkā no 01.01.2011. *Latvijas Vēstnesis*. 91 (4283), 09.06.2010. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=211494> [sk. 01.04.2018.].
10. Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Iegūts no: <http://www.lsa.lv/wp-content/uploads/2013/03/Izglitibasattistibaspamatnostadnes.pdf> [sk. 03.05.2018.].
11. Izglītības likums. Pieņemts 29.10.1998. Spēkā no 01.06.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 343/344 (1404/1405), 17.11.1998. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50759> [sk. 05.04.2018.].
12. Latvijas Republikas Saeima. *Latvijas ilgtspējas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Iegūts no: http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/images-legacy/LV2030/Latvija_2030.pdf [sk. 09.06.2018.].
13. Latvijas Republikas Satversmes likums. Pieņemts 15.02.1922. Spēkā no 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 01.04.2018.].
14. Ministru kabinets. 16.10.2012. Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālajām vajadzībām: MK noteikumi Nr. 710. *Latvijas Vēstnesis*. 165 (4768), 18.10.2012. (pamatredakcija). Spēkā no 01.01.2011. Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=252163> [sk. 06.04.2018.].
15. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Pieņemts 31.10.2002. Spēkā no 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 168 (2743), 19.11.2002 (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums/redakcijas-datums/2008/10/01> [sk. 14.05.2018.].
16. Latvijas Republikas tiesibsargs. *Tiesības uz izglītību*. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/cilvektiesibas/socialas-un-ekonomiskas-tiesibas/tiesibas-uz-izglitiba> [sk. 01.04.2018.].

*Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām
ar garīgās attīstības traucējumiem*

17. Latvijas Republikas tiesībsargs. 2017. Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti. Iegūts no: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/lapas/petijums_par_augstskolu_pieejamibu_2017_1510305919.pdf [sk. 02.04.2018.].
18. Karlsonē, L. 2014. Tikai pēc tiesas norādes Saulkrastu skola uzņem bērnu ar īpašām vajadzībām. Latvijas sabiedriskie mediji. Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/tikai-pec-tiesas-norades-saulkrastu-skola-uznem-bernu-ar-ipasam-vajadzibam.a103334/> [sk. 09.06.2018.].
19. Vasiļevska, D. 2014. *Sociāli ekonomiskie faktori augstākās izglītības pieejamības nodrošinājumam Latvijā: promocijas darbs*. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5241/42418-Daina_Vasilevska_2014.pdf?sequence=1 [sk. 14.05.2018.].
20. ANO *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. Pieņemts 10.12.1948. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> [sk. 10.04.2018.].
21. Vispārējās izglītības likums. Pieņemts 10.06.1999. Spēkā no 14.07.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 213/215 (1673/1675), 30.06.1999. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=20243> [sk. 01.04.2018.].

Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu: tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

Mg. iur., Mg. paed. Sanita Vanaga

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
vanagusanita@gmail.com

Kopsavilkums

Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu ir būtiska un neatņemama cilvēktiesību sastāvdaļa, kas nostiprināta kā nacionālajos, tā arī starptautiskajos tiesību aktos. Šajā rakstā tiek analizēta bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai nepieciešamo uzturlīdzekļu būtība un apjoms atkarībā no bērna juridiskā statusa un skaidrota bērna juridiskā statusa tiesiskā nozīme. Publikācijā atspoguļota valsts un pašvaldību izveidotā atbalsta koncepcija, nodrošinot bērniem uzturlīdzekļus materiālo vajadzību nodrošināšanai, kā arī problemātika, kas saistīta ar uzturlīdzekļu pierādīšanu un to piedziņu tiesvedības procesā.

Atslēgvārdi: bērnu tiesības, materiālais nodrošinājums, uzturlīdzekļi.

Ievads

Bērnu tiesības ir tieši saistāmas ar cilvēktiesībām, tām raksturīgs specifisku iezīmju kopums, kas izpaužas gan bērnu ikdienas aprūpē, gan viņu labklājības, vides un materiālā ieguldījuma nodrošināšanā. Bērna materiālo vajadzību nodrošināšana ir viens no pamatnoteikumiem, lai bērns attīstītos par pilnvērtīgu sabiedrības locekli un kļūtu par sabiedrības nākotnes pamatu. Šo vajadzību nodrošināšana ir cieši saistīta ar bērna juridisko statusu un valsts un pašvaldību koncepciju, nosakot uzturlīdzekļu apmēru materiālo vajadzību garantēšanai.

Latvijā tiek piemēroti daudzi tiesību akti, piemēram, Latvijas Republikas Satversme, Civillikums, Bērnu tiesību aizsardzības likums u. c., kuros nostiprinātas cilvēka pamattiesības. Tie regulē arī bērnu tiesību ievērošanu – tiesības uz aprūpi un audzināšanu, labvēlīgiem sadzīves apstākļiem un sociālo vidi, par ko galvenokārt atbildīgi ir bērnu likumiskie pārstāvji – vecāki. Lai tiktu ievēroti visi priekšnosacījumi un tiesību aktos

noteiktās bērnu tiesības un intereses, būtiska nozīme ir bērna vecāku materiālajam ieguldījumam, gādājot ne tikai par bērna pamatvajadzībām, bet arī tām, kuras ir saistītas ar bērna personības izaugsmi un spēju pilnvērtīgi attīstīties.

Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas apkopotie statistikas dati par 2017. gadā ārpusģimenes aprūpē nonākušajiem 6669 bērniem liecina, ka vecāku spēja un izpratne par bērnu tiesību nodrošināšanu ir nepietiekama. Tādēļ tiek piemērots īpašs mehānisms: tiek noteikts likumiskais bērna pārstāvis, kurš turpmāk pārstāvēs viņa tiesības un intereses ne tikai ikdienā, bet arī tiesiskā ceļā, lai bērns saņemtu pilnvērtīgu materiālo nodrošinājumu pozitīvai savas personības izaugsmei, kļūstot par pilnvērtīgu sabiedrības locekli [36].

Ši brīža tiesiskajā regulējumā paredzēts, ka bērna aprūpe jāīsteno Civillikuma 177. panta izpratnē, t. i., vecākiem ir visi no aizgādības tiesībām izrietošie pienākumi attiecībā uz viņu nepilngadīgo bērnu, savukārt 179. pantā ir noteikts, ka pienākums uzturēt bērnu gulstas uz abiem vecākiem līdz laikam, kad bērns pats sevi spēj apgādāt. Turklāt vecāku uztura došanas pienākums neizbeidzas, ja bērns ir šķirts no ģimenes vai nedzīvo kopā ar vienu no vecākiem [3].

Rakstā analizētās tiesību normas, statistikas un pētījumos iegūtie dati liecina par problēmu kopumu, kas saistīts ar vispārēju sabiedrības izpratnes trūkumu par bērnam nepieciešamo materiālo nodrošinājumu, un tiesību normu neprecizitātēm.

Raksta mērķis ir sniegt tiesiskā regulējuma skaidrojumu par bērna materiālo vajadzību nodrošināšanu, kam nepieciešams noteikts uzturlīdzekļu apmērs, un norādīt uz problēmām, kas saistītas ar uzturlīdzekļu apmēra pierādīšanu un piedziņu tiesvedības procesā, kā arī aktualizēt bērna juridiskā statusa skaidrojumu.

Materiāls un metodes

Raksts sagatavots, balstoties uz pētījumu, kurā izmantotas vispārējās zinātniskās pētniecības metodes (salīdzinājuma metode, lai analizētu tiesību normas, definīcijas un ikdienas praksi; analīzes un sintēzes metode – atsevišķu secinājumu un priekšlikumu izteikšanai; kvantitatīvā metode, ar ko iegūti pētījuma dati) un tiesību normu interpretācijas metodes (gramatiskā metode – loģiskā interpretācijas metode, ar ko skaidrota rakstā iekļauto tiesību normu jēga; sistēmiskās interpretācijas metode, ar ko skaidrota tiesību normu izpēte un analīze kontekstā ar citām tiesību normām; vēsturiskās interpretācijas metode, norādot likumdevēja gribu, ieviešot konkrēto tiesību normu; teleoloģiskās interpretācijas metode, kura izmantota, lai skaidrotu publikācijā iekļauto tiesību aktu veidu un mērķi, kā arī mērķi, kas būtu jāsasniedz).

*Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika*

Bērna materiālās vajadzības un to nodrošināšanai nepieciešamo uzturlīdzekļu apjoma tiesiskais regulējums

Civillikuma 219. panta izpratnē bērns ir nepilngadīga persona, kura vēl nav sasniegusi astoņpadsmit gadu vecumu. Saskaņā ar Civillikuma 177. panta pirmo un otro daļu, 178. panta pirmo daļu atbildība un rūpes par bērnam nepieciešamo vajadzību nodrošināšanu jāuzņemas vecākiem, kas ir bērna dabiskie aizbildņi, savukārt bērna aprūpe tiek definēta kā vecāku aizgādības tiesības un pienākumi pret viņu nepilngadīgo bērnu [3]. Analizējot bērnu dabisko un likumisko aizbildņu un aprūpētāju izpratni par bērnam nepieciešamo materiālo vajadzību nodrošinājumu, secināms, ka tā ir krasi atšķirīga un neviennozīmīga. To apliecina Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas ikgadējo gadu pārskatu par bāriņtiesu darbu kopsavilkuma statistikas dati [37] un šajā pētījumā veiktās aptaujas par bērnam nepieciešamo materiālo nodrošinājumu datu analīze.

Šī brīža tiesiskajā regulējumā nav iekļauta skaidra un nepārprotama uzturlīdzekļu definīcija, tomēr bērna aprūpes nodrošināšanā ikviena vecāka pienākums ir vadīties pēc Civillikuma 177. panta bērna aprūpes definējuma: vecāka pienākums ir nodrošināt bērna aprūpi, kas ietver apgādāšanu ar ēdienu, apģērbu, mājokli, veselības uzturēšanu, bērna kopšanu, izglītošanu un audzināšanu, bērna uzraudzību, kas ietver bērna drošību un trešās personas apdraudējuma novēršanu, kā arī bērna dzīvesvietas nodrošināšanu un rūpes par bērna mantu [3]. Bērna ikdienas vajadzībām nepieciešamais materiālais nodrošinājums tiek skaidrots kā materiālā palīdzība (angļu val. *material, financial aid*), kas definēta kā naudas izmaksas un mantiski pabalsti [31, 461; 32, 265], kas jāvērtē kontekstā ar uzturlīdzekļu jēdziena definējumu, ka “tēvam un mātei samērā ar viņu mantas stāvokli ir pienākums apgādāt bērnus līdz laikam, kad viņi paši varēs sevi apgādāt [...]” [32, 185].

Uzturlīdzekļu garantiju fonda likumā noteikts, ka uzturlīdzekļi ir “bērna ikmēneša uzturēšanas izdevumi, kurus nodrošināt bērnam ir katra vecāka pienākums neatkarīgi no viņa spējām uzturēt bērnu un viņa mantas stāvokļa un kuru minimālo apmēru, pamatojoties uz Civillikuma 179. panta piekto daļu, noteicis Ministru kabinets” [16]. Tātad bērna materiālais nodrošinājums un uzturlīdzekļi ir savstarpēji saistīti jēdzieni, taču nevienā no tiesību aktiem vai piedāvātajiem definējumiem nav skaidri un nepārprotami noteikts, kādas tieši ir bērna materiālās vajadzības, kuru nodrošināšanai nepieciešams noteikts uzturlīdzekļu apjoms.

Neatkarīgi no katra vecāka labklājības līmeņa, mantiskā stāvokļa un spējām materiāli gādāt par bērnu, kā tas paredzēts Civillikuma 179. panta piektajā daļā [3], 15.01.2013. Ministru kabineta noteikumos Nr. 37 “Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam” (turpmāk tekstā – MK noteikumi Nr. 37) reglamentēta uzturlīdzekļu aprēķina kārtība bērniem līdz septiņu gadu vecumam un no septiņu līdz 18 gadu vecumam. Tas nozīmē, ka bērnam līdz septiņu gadu vecumam uzturlīdzekļi tiek aprēķināti 25 % apmērā no Ministru kabineta noteiktās minimālās mēneša darba algas un bērnam no septiņu gadu vecuma līdz 18 gadu vecumam – 30 % apmērā [11]. Tātad 2019. gadā, tāpat kā 2018. gadā, saglabājoties minimālajai mēneša darba algai normālā darba laika ietvaros

430 eiro apmērā, katram bērnam ir tiesības saņemt ne mazāk kā minimālo materiālo nodrošinājumu 107,50 eiro apmērā līdz septiņu gadu vecumam un 129 eiro apmērā no septiņu līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai.

Šis procentuālais iedalījums tiesiskajā regulējumā, nosakot minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam materiālā nodrošinājuma segšanai, vēsturiski ar īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariāta publikāciju "Par uzturlīdzekļu apmēru bērnam" tika skaidrots oficiālajā laikrakstā "Latvijas Vēstnesis", norādot, ka "Ministru kabineta noteikumu [...] mērķis ir atbilstoši spēkā esošajām tiesību aktu normām noteikt minimālo uzturlīdzekļu apmēru, kādu nodrošināt bērnam ir pienākums katram no vecākiem neatkarīgi no viņa mantas stāvokļa. Minimālais uzturlīdzekļu apmērs, kādu katram no vecākiem ir pienākums katru mēnesi nodrošināt katram savam bērnam no viņa piedzimšanas brīža līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai, tiek noteikts 25 % apmērā no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas. Savukārt minimālais uzturlīdzekļu apjoms, kuru katram no vecākiem ir pienākums katru mēnesi nodrošināt bērnam no septiņu gadu vecuma sasniegšanas dienas līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai, tiek noteikts 30 % apmērā no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas, jo skolas vecuma bērnu uzturēšanai sakarā ar izdevumiem mācību līdzekļu un mācību procesam nepieciešamā inventāra iegādei ir vajadzīgi lielāki līdzekļi." Šāds skaidrojums tika sniegts, pamatojoties uz 01.07.2003. apstiprinātajiem Ministru kabineta noteikumiem Nr. 348 "Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam", kuri 01.01.2013. zaudēja spēku. Pieņemot MK noteikumus Nr. 37, šis procentuālais minimālo uzturlīdzekļu apmērs tika saglabāts un detalizētāks skaidrojums par izvirzīto procentuālo iedalījumu netika sniegts, nosakot minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai. [34]

Civillikuma tiesību normās paredzētas bērna dabisko un likumisko pārstāvju tiesības un pienākumi, īstenojot bērna aprūpi un nodrošinot viņa materiālās vajadzības, savukārt MK noteikumos Nr. 37 – uzturlīdzekļu minimālā apjoma izmaksas bērna materiālo vajadzību segšanai līdz bērna 18 gadu vecuma sasniegšanai.

Tomēr jāuzsver, ka šie tiesību akti neizšķir materiālā nodrošinājuma saņemšanu bērnam atkarībā no viņa juridiskā statusa, jo tiesības saņemt minimālo uzturlīdzekļu apmēru ir katram bērnam. Savukārt bērnam, atrodoties ārpusģimenes aprūpē, tiek piemērotas speciālās tiesību normas, nosakot valsts un pašvaldību pienākumu sniegt atbalstu bērnu materiālajam nodrošinājumam ārpusģimenes aprūpē nonākušiem bērniem. Šā atbalsta sniegšanas kārtība noteikta vairākos tiesību aktos, piemēram, Valsts sociālo pabalstu likumā [17], 22.12.2009. Ministru kabineta noteikumos Nr. 1643 "Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildnim par bērna uzturēšanu" [8] u. c. Šajos tiesību aktos paredzēta bērna pamatvajadzību nodrošināšana minimālā apjomā, tiesiskais regulējums nenosaka apmēru, līdz kuram uzturlīdzekļu summa drīkst būt palielināta. Šāda dispozīcija ir veidojusies tāpēc, ka nevienā nacionālajā tiesību aktā nav noteikts konkrēts materiālā nodrošinājuma jeb uzturlīdzekļu definējums, kas nepārprotami ļautu saprast, kas tieši uzturlīdzekļos tiek ietverts.

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

Vienlaikus jāatzīmē, ka neviens tiesību akts, kurā noteikta uzturlīdzekļu aprēķināšanas kārtība, nav balstīts uz bērnam nepieciešamo preču un pakalpojumu pārtikas grozu. Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Oļģerts Krastiņš ir norādījis, ka saskaņā ar definīciju iztikas minimums ir preču un pakalpojumu grozs un to apjoms, kas cilvēkam nodrošina minimālo iztikas līmeni [30]. Šajā gadījumā jāatzīmē, ka pirmais iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozs tika noteikts 1991. gadā, pamatojoties uz Ministru Padomes 08.04.1991. lēmumu Nr. 95, kas šobrīd ir zaudējis spēku [13]. Šajā lēmumā noteiktais iztikas minimuma grozs pastāvēja 23 gadus, tomēr kopš 1996. gada praksē tas netika ņemts vērā un to izmantoja tikai statistikas nolūkos [29]. Savukārt saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes sniegto informāciju pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība netiek aprēķināta no 2014. gada [41].

Tāpēc var secināt, ka šobrīd tiesiskajā regulējumā nepastāv iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozs (tā izstrāde šobrīd notiek Labklājības ministrijā), kas vienlaikus nozīmē, ka nav arī skaidri definēts, cik liels ir bērna ikdienas pamatvajadzību apjoms, bet uzturlīdzekļu apjoms bērna materiālajam nodrošinājumam tiek noteikts, interpretējot Civillikuma 177. pantā noteikto bērna aprūpes definējumu.

Bērna materiālās vajadzības un to apjomu šī brīža tiesiskais regulējums ļauj brīvi interpretēt, tāpēc termins “materiālais nodrošinājums” jāiedala divās daļās, saistot tās ar noteiktu naudas līdzekļu summu un konkrētām materiālajām vērtībām, piemēram, bērna apģērbu, nepieciešamo pārtiku, tai skaitā specializēto pārtiku, izglītības iegūšanu un ārpuskolas aktivitāšu nodrošināšanu. Savukārt uzturlīdzekļi ir naudas līdzekļi, noteikta summa, lai nodrošinātu bērna materiālās vajadzības. Iekļaujot materiālā nodrošinājuma definējumu tiesību aktos, tas skaidri pozicionētu ikviena bērna vajadzību apjomu, mazinātu izmaksājamo uzturlīdzekļu apjoma starpību, kas rodas atkarībā no bērna juridiskā statusa, kā arī mazinātu uzturlīdzekļu pierādīšanas problēmas tiesvedības procesā.

Saseksas Eiropas institūta Saseksas cilvēktiesību pētījumu centra tiesību zinātņu profesors Nuno Ferreira (*Nuno Ferreira*) ir pētījis bērnu tiesību integrēšanu ES dalībvalstu tiesību sistēmā saistībā ar dalībvalstu līgumos iekļautiem noteikumiem un valsts politiku civillietās, tuvinot ES dalībvalstu tiesību aktus vienotai normu ievērošanai. Ferreira norādījis, ka bērnu tiesību iekļaušana tiesību aktos un to ievērošana ir neizbēgama, tomēr vienlaikus arī apdraudēta, kaut arī tikai netieši. Bieži bērnu tiesības netiek īpaši uzsvērtas, pietiekami izdebatētas un saskaņotas pirms to iekļaušanas tiesību normās, tās paliek vispārējā līmenī un nerada pienācīgas sekas attiecībā uz konkrētiem tiesību elementiem.

Galvenokārt bērnu tiesību kā vienotas normas iekļaušana tiesību aktos ir attiecināma uz vienu un to pašu mērķi, t. i., lai nodrošinātu bērnu tiesību ievērošanu un garantētu līdzīgus problēmu risinājumus visās ES dalībvalstīs. Iekļaujot bērnu pamattiesības tiesību aktos, galvenais mērķis ir neatstāt bērnu tiesības neaizsargātas. Savukārt šāda vienota izpratne par bērnu tiesību iekļaušanu tiesību aktos, kas būtu attiecināma uz visām ES dalībvalstīm, ir sarežģīts process, kas saistīts ar katras valsts politisko saprātīgumu, leģitimitāti, mērķiem un izvirzītajiem pienākumiem attiecībā pret jebkuru juridisku lietu, to skaitā bērnu tiesībām un valsts redzējumu bērnu tiesību nodrošināšanā nākotnē. Tas

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

nozīmē katras valsts spēju atteikties no esošajiem tiesību aktiem par labu kopējiem ES dalībvalstu tiesību aktiem. Faktiski katras ES dalībvalsts tiesību akti, kuri ietver bērnu tiesības, atspoguļo šīs valsts sociālos un morālos uzskatus un saistību uzņemšanos, nodrošinot bērnu tiesības un bērnu attiecību veidošanos ar ģimeni. Lai sasniegtu ekonomisko un sociālo taisnīgumu, bērnu tiesībām jāpievērš īpaša uzmanība, tām jābūt saskaņotām un tās pienācīgi jāņem vērā visās ES iestādēs [26, 571–594].

Profesora Fereiras norādītās problēmas ar bērnu tiesību iekļaušanu tiesību aktos ir saskatāmas arī nacionālā līmenī. Piemēram, Latvijā šī brīža tiesiskais regulējums ne tikai neietver uzturlīdzekļu definīciju, bet arī nesatur detalizētu skaidrojumu par MK noteikumos Nr. 37 iekļauto noteikto uzturlīdzekļu apmēra procentuālo skaidrojumu, savukārt tam ir saistoši vairāki šeit minētie tiesību akti, uz kuru pamata tiek noteikts pabalstu lielums bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai. Tādēļ nav pieļaujams šāds tiesiskais regulējums, uz kuru tiek balstīta bērnu tiesību nodrošināšana.

Bērna juridiskais statuss un valsts un pašvaldību sniegtais atbalsts bērna materiālajam nodrošinājumam

Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā garantēta Latvijas iedzīvotāju pamattiesību nodrošināšana, ar tām saprotot arī bērnu pamattiesības [9], savukārt detalizēts bērnu pamattiesību skaidrojums dots Bērnu tiesību aizsardzības likuma tiesību normās [2] un starptautiskajos dokumentos, kuros uzsvērts, ka bērni nav spējīgi paši sevi aizsargāt, tāpēc bērnu aizsardzībai jāpievērš īpaša uzmanība. Viens no starptautiskiem bērnu tiesību aizsardzības dokumentiem ir Bērnu tiesību konvencija, kura Latvijai ir saistoša kopš 1992. gada 14. aprīļa [1]. Svarīgākie starptautiskie tiesību dokumenti bērnu tiesību jomā ir izstrādāti starptautisko cilvēktiesību un starptautisko humanitāro tiesību ietvaros, tomēr tajos nav paredzēta daudzu bērnu tiesībām būtisku jautājumu, piemēram, bērna juridiskā statusa maiņas, regulēšana [25, 409].

Nevienā nacionālajā tiesību aktā nav bērna juridiskā statusa definējuma. Tas skaidrojams ar bērnam noteikto aprūpes formu. Latvijā bērnam ir noteikta ģimenes vai ārpusģimenes aprūpes forma, kuras juridiskais statuss saistāms ar aprūpes formai noteikto likumisko pārstāvi. Ģimenes aprūpē tie ir bērna dabiskie aizbildņi – vecāki –, savukārt, ievietojot bērnu ārpusģimenes aprūpē, bērnam tiek iecelts likumiskais aizbildnis. Nodibinot bērnam ārpusģimenes aprūpi un aizbildnību, par likumisko pārstāvi kļūst aizbildnis, audžuģimenē ievietota bērna likumiskais pārstāvis ir bāriņtiesa kā institūcija un trešā persona, savukārt, ievietojot bērnu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā, par bērna likumisko pārstāvi kļūst šīs institūcijas vadītājs, kuram piešķirtas no tiesību normām izrietošās aizbildņa tiesības un pienākumi.

Bērnu pamattiesību ievērošanu pastiprina Bērnu tiesību konvencijas pirmās daļas 27. pantā teiktais: “Dalībvalstis atzīst ikviena bērna tiesības uz tādu dzīves līmeni, kāds nepieciešams bērna fiziskai, intelektuālai, garīgai, tikumiskai un sociālai attīstībai. Vecāki vai viens no viņiem, vai citas par bērnu atbildīgas personas ir galvenie atbildīgie par bērna

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

attīstībai nepieciešamo dzīves apstākļu nodrošināšanu savu spēju un finansiālo iespēju robežās. Dalībvalstis saskaņā ar saviem apstākļiem un iespējām veic attiecīgus pasākumus, lai sniegtu palīdzību vecākiem un citām par bērnu atbildīgām personām šo tiesību īstenošanā, un vajadzības gadījumā nodrošina materiālo palīdzību un atbalsta programmas, īpaši attiecībā uz uzturu, apģērbu un mājokli. Dalībvalstis veic visus attiecīgus pasākumus, lai nodrošinātu uzturlīdzekļu piedziņu no vecākiem vai citām personām, kas ir finansiāli atbildīgas par bērnu, gan pašā dalībvalstī, gan arī no ārvalstīm. Īpaši tad, ja persona, kas ir finansiāli atbildīga par bērnu, nedzīvo tajā pašā valstī, kurā dzīvo bērns, dalībvalstis sekmē pievienošanos starptautiskiem līgumiem vai šādu līgumu noslēgšanu, kā arī veic citus piemērotus pasākumus.” [1]

Lai īstenotu Bērnu tiesību konvencijas pirmās daļas 27. pantā noteikto, *Europa 2020* stratēģijā viens no mērķiem ir panākt nabadzībā dzīvojošo un sociāli atstumto cilvēku skaita samazināšanos. Šis uzdevums attiecināms arī uz bērnu tiesību jomu, un tas īstenojams, stiprinot ģimenes politiku un sniedzot atbalstu bērnu labklājības celšanai. Mērķa sasniegšanai tiek izveidota trīs pilāru sistēma, kas ietver atbalsta sniegšanu ģimenēm, pakalpojumu saņemšanu un bērnu līdzdalību ar viņiem saistītos procesos. Tādējādi ES dalībvalstīm ieteikts veicināt vienotu resursu pieejamību visām ģimenēm, radot vispārēju pabalstu un ienākumu atbalstu no pašvaldībām, jo īpaši pievērsties augsta riska ģimenēm. [24]

Tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni un sociālo nodrošinājumu ir nostiprinātas ES tiesību sistēmā, kurā tiek atbalstīta nediskriminējoša piekļuve bērnu pabalstiem. Šāda pieeja ir nostiprināta ES Pamattiesību hartas 34. panta pirmajā daļā [5].

Izlases kārtībā analizējot ārvalstu tiesisko regulējumu saistībā ar bērnu materiālo nodrošinājumu, novērojama tendence, ka tiesību aktos arvien biežāk tiek ietverti ne tikai vispārīgi principi bērna materiālā nodrošinājuma noteikšanai, bet tiek izstrādāta un tiesību aktā ietverta arī bērna materiālā nodrošinājuma noteikšanas metodika (tas redzams, izvērtējot esošo tiesību aktu piemērošanas praksi un konstatētās problēmas). Rodžera Bērda (*Roger Bird*) un Devida Berovsa (*David Burrows*) veiktajā Apvienotās Karalistes bērnu uzturēšanas tiesiskā regulējuma izmaiņu analizē [21, 31–53] uzsvērtas būtiskas izmaiņas, kuras saistītas ar bērna uzturēšanas izmaksu noteikšanas metodiku un piemēroto aprēķinu formulu, kuru lietojot būtiski tiek palielināts aprēķinā iekļaujamo izdevumu pozīciju skaits. Bērna materiālā nodrošinājuma aprēķināšanas problemātikai pievēršas arī Kirstens Šeive (*Kirsten Scheiwe*) un Marija Versiga (*Maria Wersig*), kas analizē bērna uzturēšanas izmaksu aspektu un papildus klasiskajām pozīcijām akcentē arī bērna aprūpes un laika nodrošināšanu kā ieguldījumu pašu par sevi [39, 31–48].

Saistībā ar ārvalstu tiesiskā regulējuma izvērtējumu jāizceļ arī Ģedimina Sagata (*Gediminas Sagatys*) veiktais Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bērnu uzturēšanas tiesiskā regulējuma salīdzinājums, kurā var identificēt būtiskas regulējuma atšķirības, tostarp jautājumā par bērna materiālā nodrošinājuma minimālā lieluma noteikšanu (angļu val. *minimum amount of child maintenance*). Lietuvā šis jautājums atsevišķi netiek regulēts, bet tiek noteikts katrā gadījumā individuāli, turpretī Igaunijā ikmēneša bērna uzturēšanas

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

maksājums nedrīkst būt mazāks par pusi no valstī noteiktās minimālās algas, vienlaikus paredzot tiesības ar tiesas lēmumu atsevišķos gadījumos noteikt arī mazāku maksājumu. Ģedimins Sagats akcentē, ka, par spīti vēsturiski pastāvējušajam ilggadīgi vienotajam bērnu uzturēšanas tiesiskajam regulējumam (padomju tiesību sistēmā) un līdzīgam sociāli kulturālajam fonam, Baltijas valstu bērnu uzturēšanas tiesiskajā regulējumā ir būtiskas atšķirības, kas skaidrojamas gan ar vēlmi balstīt tiesisko sistēmu uz vēsturisko valsts tiesību avotu pārņemšanu, gan ar valstu atšķirīgi īstenoto sociālo politiku, kas nosaka valsts sociālā atbalsta apjomu atsevišķām personu grupām [22, 311–326].

Bērnu tiesību konvencijas 27. pantā nav paredzēta atšķirīga attieksme pret bērnu materiālo nodrošinājumu, tomēr šā tiesību akta 3. pantā uzsvērts, ka visām darbībām, kas tiek veiktas saistībā ar bērnu, jābūt vērstām uz bērna interešu vislabāko nodrošināšanu neatkarīgi no tā, vai tās veic privātpersonas vai valsts un pašvaldību institūcijas, tiesas, administratīvās vai likumdošanas institūcijas, primāri jāraugās, lai tiktu nodrošinātas bērnu tiesības [1].

Tomēr vairāki nacionālie tiesību akti faktiski diskriminē bērnu tiesības saņemt materiālo nodrošinājumu – tas saistīts ar bērnam noteikto juridisko statusu –, un valsts un pašvaldības koncepcija, sniedzot bērnam materiālo atbalstu dažādās aprūpes formās, atšķiras un nav viennozīmīga. Attiecībā uz bērnu, kas atrodas vecāku aprūpē, ja rodas strīds par bērnam nepieciešamo uzturlīdzekļu apjomu materiālo vajadzību nodrošināšanai, vecāks ir tiesīgs civilprocesuālā kārtībā vērsties tiesā par uzturlīdzekļu piedziņu no tā vecāka, kurš bērnu materiāli nenodrošina. Šāda tiesība un pienākums ir saglabāta arī bērna likumiskajiem aizbildņiem, bet likumiski šāda rīcība nav paredzēta audžuģimenē un ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietoto bērnu likumiskajiem pārstāvjiem.

Valsts un pašvaldība, pamatojoties uz Valsts sociālo pabalstu likuma 10. un 11. pantu [17] un 22.12.2009. Ministru kabineta noteikumu Nr. 1600 “Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu” 2. punktu [6], 22.12.2009. Ministru kabineta noteikumu Nr. 1643 “Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildņiem par bērna uzturēšanu” 2. punktu [8], 22.12.2009. Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1549 “Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par audžuģimenes pienākumu pildīšanu” [7], kā arī katras Latvijas Republikas pašvaldību saistošajos noteikumos noteikto par izmaksājamo pabalstu veidu un apmēru bērna uzturam, kuri ievietoti ārpusģimenes aprūpē aizbildnībā un audžuģimenē, garantē atšķirīgu pabalstu izmaksas kārtību ārpusģimenes aprūpē ievietoto bērnu materiālo vajadzību nodrošināšanai un atlīdzību par aizbildņū un audžuģimenes pienākumu pildīšanu.

Savukārt bērnam, kurš palicis bez vecāku gādības un ievietots bērnu aprūpes institūcijā, pakalpojumu saņemšanas kārtība, ar to saprotot bērna uzturēšanos institūcijā kārtību, noteikta 21.04.2008. Ministru kabineta noteikumos Nr. 288 “Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība”, kuros paredzēta noteikta formula, kas satur kritērijus, pēc kuriem tiek aprēķinātas izmaksas par bērna uzturēšanos Valsts ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā [15], bet likuma “Par pašvaldībām”

21. panta astotajā punktā noteikta pašvaldības kompetence bērnu aprūpes institūciju izveidē tās administratīvajā teritorijā, kuras izveides un uzturēšanas izdevumi tiek segti no pašvaldības budžeta [14].

Šajos tiesību aktos, kā arī vēl daudzās citās speciālajās tiesību normās ir noteikti vairāki pabalstu veidi bērnu materiālo vajadzību nodrošināšanai, tomēr jāuzsver, ka šajās tiesību normās paredzēta atšķirīga valsts un pašvaldību attieksme un palīdzības sniegšanas kārtība, ņemot vērā bērna juridisko statusu, lai gan neatkarīgi no bērna juridiskā statusa viņa materiālo vajadzību kopums ir nemainīgs, savukārt bērna dabisko, likumisko un faktisko aprūpētāju pienākumi nav atšķirīgi, bet valsts un pašvaldības atbalsta koncepcija to ignorē.

Uzturlīdzekļu apmēra pierādīšanas un piedziņas problemātika tiesvedības procesā

Saskaņā ar Civilprocesa likuma 127. panta otro daļu nepilngadīga bērna interesēs viņa likumiskais pārstāvis ir tiesīgs celt prasību tiesā par uzturlīdzekļu piedziņu bērna uzturam [4]. Tomēr jāatzīmē, ka bieži vien pieteicējam trūkst zināšanu prasības pieteikuma sagatavošanai un nepieciešamo dokumentu un pierādījumu iesniegšanai un tas būtiski sarežģī uzturlīdzekļu apmēra pierādīšanu pašam prasītājam. Lai gan 29.05.2018. Ministru kabineta noteikumu Nr. 305 "Noteikumi par vienkāršotajā procedūrā izmantojamām veidlapām" 2. pielikumā ir veidlapa, kuras aizpildīšana prasītājam vienkāršo prasības pieteikuma sagatavošanu [12], tomēr, ceļot prasību tiesā par lielāku uzturlīdzekļu apmēra piedziņu nekā valstī noteikto minimālo uzturlīdzekļu apmēru, prasītājam tiesai jāiesniedz prasību pamatojoši un pierādoši dokumenti, vienlaikus ņemot vērā, ka tiem jābūt ar nozīmi lietas izskatīšanā [4].

Latvijas Universitātes docente, individuāli praktizējoša zvērināta advokāte Daina Ose ir norādījusi, ka ļoti būtiska nozīme civilprocesā ir pierādīšanas institūtam, kur tiek noskaidrota strīda būtība un pierādāmo faktu pastāvēšana, taču Latvijā šā institūta pētniecība nav attīstīta, tādēļ līdz šim pētījumos nav izdalīti pierādīšanas institūta principi no kopējiem civilprocesa principiem [35].

Tiesību zinātņu doktors, Krievijas Federācijas profesors, zinātnieks un Civilprocesa departamenta vadītājs Mihails Treušņikovs (*Михаил Константинович Треушников*) ir norādījis, ka tiesību ideja, kura nav nostiprināta tiesību normās, pastāv tikai kā tiesību doktrīna [42].

Savukārt Aivars Līcis zinātniskajā literatūrā norādījis, ka jebkura pamatideja uzskatāma par principu, ja tā noteiktā kārtībā nostiprināta normatīvajos aktos [33, 127].

Profesors, civilprocesu pētnieks, *Dr. iur.* Vladimirs Bukovskis ir uzsvēris, ka sacīkstes principam civilprocesā ir savas pozitīvās īpašības, kuras saistāmas tieši ar pušu spējām norādīt uz tiem apstākļiem un pierādījumiem, kuri ir vajadzīgi un nozīmīgi lietas izskatīšanā, jo tieši puses ir tās, kuras savu lietu pārzina vislabāk un zina, kur pierādījumi ir iegūstami [23, 235].

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

Sacikstes princips civilprocesā kā kopīgs civilprocesa princips nav absolūts, tas atkarīgs no lietas dalībnieku zināšanām un spējām pierādīt savu taisnību, savukārt tiesnesim, līdzdarbojoties tiesas spriešanas interesēs, ir iespējams noskaidrot patiesību.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta tiesu prakses vispārinājumā ir pausta atziņa, ka, nosakot piedzenamo uzturlīdzekļu apmēru bērnam, jāņem vērā tās puses ienākumi, no kuras tiek piedzīti uzturlīdzekļi, šim nolūkam jānoskaidro puses ienākumu apjoms – vai tas ir pietiekams, lai nodrošinātu pieprasīto uzturlīdzekļu lielumu. Pierādījumi, kuri apliecina personas labklājības līmeni, piemēram, īpašumā esošie kustamie un nekustamie īpašumi, nevar tikt atzīti par vienīgo apstākli, uz kuru balstīties lietas izspriešanā, papildus neņemot vērā personas ienākumus, bet jāņem vērā arī personas spēja savus ienākumus papildināt, tātad nopelnīt, kas ir saistīta ar personas vecumu, izglītību, darba pieredzi, veselības stāvokli u. c. kritērijiem. Tiesas ieskatā par pamatu jāņem vērā jēdziena “bērna uzturēšana” kritēriji, kuri iekļauti Civillikuma 177. pantā. [38]

Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas tiesnesis Valdis Vazdiķis uzsver, ka būtiski ir norādīt precīzas bērnam nepieciešamo materiālo vajadzību pozīcijas gada griezumā, sākot no bērna uztura līdz kredīta maksājumiem, kas saistīti ar bērna vajadzību nodrošināšanu, t. sk. mājokļa un komunālo maksājumu izdevumus, izdalot bērna daļu, kam par pierādījumu der izdevumu čeki un kvītis [20].

Lai gan uzturlīdzekļu piedziņas lietās tiek ievērots sacikstes princips, galvenā uzturlīdzekļu apmēra pierādīšanas nasta gulstas tieši uz prasības iesniedzēju, bet atbildētājam nav pienākums sniegt pilnīgi visas un atklātas ziņas par viņa materiālo stāvokli un spējām bērnu uzturēt, turklāt atbildētājam saglabājas tiesības celt iebildumus pret prasītāja iesniegtajiem pierādījumiem un pozīcijām, kas norādītas kā saistītas ar bērna materiālajām vajadzībām. Taču praksē uzturlīdzekļu piedziņas lietās netiek īstenotas Bērnu tiesību aizsardzības likuma 13. panta [2] un Bērnu tiesību konvencijas 12. panta [1] tiesību normas, kurās paredzētas bērna tiesības tikt uzklausītam. Neievērojot šos tiesiskos regulējumus, ne tikai tiek būtiski aizskartas bērna tiesības, bet arī netiek ņemts vērā, ka bērna viedoklim tiesvedības procesā var tikt piešķirta pierādījumu nozīme.

Minēto apstiprina Bukarestes Policijas akadēmijas asociētās profesores Valērijas Georgijas (*Valeria Gheorghiu*) viedoklis, kurš balstīts uz zinātnisku pētījumu. Professore norāda, ka jurisprudencei jābūt vienotai, tā abiem vecākiem uzliek pienākumu rūpēties par bērnu neatkarīgi no tā, pie kura vecāka bērnam ir noteikta dzīvesvieta, tiesību normām jābūt skaidri izteiktām un vērstām uz bērna interešu aizsardzību [27].

Eiropas līmenī bērnam draudzīga un taisnīga tiesu sistēma būs tikai tad, kad visu valstu tiesību akti būs saskaņoti ar Bērnu tiesību konvencijā noteikto bērnu tiesību izmantošanu, ar Eiropas Sociālo lietu komiteju un Eiropas sociālo hartu, kā arī tiks pārskatīta Eiropas Cilvēktiesību konvencija. Tiesiskuma bērna interesēs mērķis ir aizsargāt bērnu intereses ES tiesvedības procesos, tādēļ būtiski ir ievērot minētajos tiesību aktos noteiktās bērna tiesības tikt uzklausītam kā pilnvērtīgam lietas dalībniekam un dot iespēju bērnam brīvi izteikties [27, 271–281]. Tā kā iespēja pierādīt pilnīgi visas bērna vajadzības

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

ir ierobežota un arī atbildētājs var vēlēties slēpt savu patieso spēju bērnam nodrošināt materiālās vajadzības, civilprocesa ietvaros sacensības princips bērna tiesību un interešu ievērošanu uz pilnvērtīgu materiālo vajadzību nodrošināšanu būtiski ierobežo. Jāuzsver, ka puses nav gluži vienādās pozīcijās, iesniedzot pierādījumus, jo atbildētāja puse bieži nav ieinteresēta uzrādīt savu patieso materiālo stāvokli, bet prasītājam ir ierobežotas iespējas pierādīt, ka atbildētājs slēpj savus patiesos ienākumus, piemēram, kustamo un nekustamo īpašumu reģistrējot uz citu personu vārda. Tiesiskajā regulējumā gan ir paredzētas sankcijas par nepatiesu ziņu sniegšanu, tomēr tās nenodrošina atbildētāja saukšanu pie atbildības, ja ziņas netiek atklātas.

Uzturlīdzekļu piedziņas iespējamībai tiesvedības procesā būtiski ir ievērot lietas dalībnieku ierašanos uz tiesas sēdi, par kuru lietas dalībniekiem tiek paziņots Civilprocesa likuma 54. pantā noteiktajā kārtībā [4]. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 28. februāra spriedumā Nr. SKC-1410/2014 tiesa paudusi atziņu, ka, nosūtot adresātam pavēsti ierakstītā sūtījumā, darbojas prezumpcija par tiesas izpildīto pienākumu paziņot lietas dalībniekiem lietas izskatīšanas laiku un vietu [19]. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 25. jūnija spriedumā lietā Nr. SKA-848/2015 pausta atziņa, ka adresātam ir pienākums līdzdarboties dokumentu aprītē, tātad adresātam jā rūpējas par faktisku sasniedzamību norādītajā adresē, jāuztur kārtībā elektroniskās pasta kastītes vai citi likumā noteiktie dokumentu paziņošanas veidi. Pienākumu neizpildīšanas gadījumā adresāts var izvairīties no dokumentu faktiskas saņemšanas, tomēr tas neatbrīvo no dokumentu saņemšanas tiesiskā nozīmē [18]. Izvairīšanās no ierašanās uz tiesas sēdi rada savlaicīgas un bērnu tiesību ievērošanai atbilstošas procesa virzības problēmas, kaut arī nevienā tiesiskajā regulējumā nav paredzēts, cik ilgā laikā jāizskata noteikta lieta.

Lietas izskatīšanu paildzina arī tiesas sprieduma pārsūdzēšana nākamajā tiesu instancē, tādēļ procesa ierosināšanas termiņi tiek noteikti atkārtoti. Tas būtiski paildzina lietas izskatīšanu līdz laikam, kad galīgais spriedums stājas spēkā. Savukārt tiesas sprieduma stāšanās spēkā vēl nenozīmē tā labprātīgu izpildi pilnā apjomā [4].

Ļubļinas Jāņa Pāvila II Katoļu Universitātes politikas zinātņu doktore, profesore Elžbeta Ščota (*Elżbieta Szczot*) ir uzsvērusi, ka bērna tiesības ir neatņemama cilvēktiesību sastāvdaļa. Valsts savā darbībā nevar bērna tiesības atcelt, mainīt, ierobežot vai apturēt, valsts pienākums ir dažādu uzdevumu veikšana, lai aizsargātu ģimenes, it īpaši bērna, tiesības. Profesore arī norādījusi, ka valsts ir atbildības subjekts, kas atbilst ANO noteiktajām ģimenes tiesībām. Ar to jāsaprot, ka valsts ar savu rīcību, nosakot konkrētu darbību veikšanu un mērķi nesasniedzot, ierobežo ģimenes, tostarp bērna, tiesības. Valstij ir pienākums veikt visus pasākumus, lai īstenotu bērna tiesības, ar to saprotot, ka šie pasākumi ietver valsts juridisku, politisku un ekonomisku rīcību [40, 277–294].

Dispozīcija uzturlīdzekļu piedziņas lietās tiesvedības procesā veidojas, kad bērnam tiek noteikta ārpusģimenes aprūpe audžuģimenē vai ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā. Jāņem vērā, ka šādā situācijā bērnu neaprupē neviens no vecākiem, bērnam var būt nenokārtots paternitātes jautājums, kā arī vecāku spēja sniegt

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

bērnām materiālo nodrošinājumu un uzturlīdzekļus atbilstoši bērna materiālajām vajadzībām ir nesalīdzināmi mazāka nekā tad, ja bērns aug vecāku aizgādībā. Ņemot vērā, ka 18.03.2014. Ministru kabineta noteikumos Nr. 142 "Noteikumi par ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu samaksas kārtību un apmēru" noteikta kārtība un apmērs, kurā tiek noteikta samaksa par bērna uzturēšanos audžuģimenē vai bērnu aprūpes institūcijā [10], tiesiskais regulējums liedz valsts un pašvaldību institūcijām tiesvedības procesā no vecākiem piedzīt uzturlīdzekļus ārpusģimenes aprūpē esoša bērna uzturam vairāk nekā valstī noteiktā minimālā uzturlīdzekļu apmērā.

Šāda kārtība skaidrojama ar minētā tiesību akta tiesisko regulējumu, ar kuru tiek vecākam uzlikts pienākums katru mēnesi maksāt par bērnam sniegtajiem pakalpojumiem noteikto minimālo uzturlīdzekļu lielumu. Lai gan šā tiesību akta normās noteikta valsts institūcijas un pašvaldības rīcība, lai parādnieks piespiedu kārtā samaksātu uzturlīdzekļus, neceļot prasību tiesā pret parādnieku par viņa bērnam sniegtajiem ārpusģimenes aprūpes pakalpojumiem un atvieglojot procesu (attiecībā uz tā ilgumu un patērētajiem resursiem, ja lietu nodotu parāda piedziņas izpildei tiesu izpildītājam), tomēr vispārējā uzturlīdzekļu piedziņas tiesvedības kārtībā tiek liegta iespēja piedzīt no vecāka uzturlīdzekļu summas starpību, kas izveidojusies starp noteikto samaksas kārtību no vecāka un samaksāto summu no valsts institūcijas un pašvaldības budžeta.

Vestminsteras Universitātes profesore Vala Gillīza (*Val Gillies*) ir uzsvērusi, ka, veidojot valsts politiku, kas vērsta uz vecāku atbalstīšanu bērnu audzināšanas procesos, jānodrošina virziens, kas veicina vecāku uzņemšanos pildīt savus pienākumus, nevis jāatstāj tas valsts pārziņā. Valsts stratēģija ģimenes atbalsta politikā jāveido tā, lai vecākam nerastos pārliecība, ka valsts viņa vietā materiāli par bērnu parūpēsies [28, 70–90].

Latvijas pašreizējā tiesiskajā regulējumā paredzēta valsts iespēja izmaksāt uzturlīdzekļus bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai no Uzturlīdzekļu garantiju fonda gadījumos, kad vecāks kādu apstākļu dēļ vai apzināti to nedara. Taču uzturlīdzekļu parādu piedziņas procesā izstrādātās sankcijas pret uzturlīdzekļu parādnieku nav pilnīgas, jo tās nenodrošina valsts un pašvaldību izmaksāto uzturlīdzekļu atgūšanu.

Secinājumi

1. Uzturlīdzekļu bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai definējums ir tikai deklaratīva norma, kura netiek saistīta ar tās ieviešanu praksē. Šī brīža tiesiskajā regulējumā uzturlīdzekļu definīcija nav izstrādāta un iekļauta.
2. Praksē uzturlīdzekļu piedziņas lietās tiesvedības procesā bērns netiek uzklauts un viņa viedoklis netiek noskaidrots, kas būtiski ierobežo bērna tiesības atbilstoši savam vecumam un brieduma pakāpei sniegt savu vērtējumu attiecībā uz viņa materiālo vajadzību nodrošinājumu.
3. Bērna tiesību ierobežošana, neuzklautot un nenoskaidrojot bērna viedokli uzturlīdzekļu piedziņas lietās, skar arī tiesvedības procesā izskatāmās uzturlīdzekļu piedziņas lietas rezultātu, jo bērna liecību par viņam ikdienā nodrošinātajām materiālajām vajadzībām var pielīdzināt pierādījumiem.

*Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika*

4. Valsts un pašvaldības materiālā atbalsta koncepcija netiek attiecināta uz bērna izaudzināšanu par pilnvērtīgu sabiedrības locekli, jo valsts un pašvaldības finansiālais atbalsts ir sadrumstalots un nesamērojams ar bērna ikdienas vajadzību nodrošināšanu.
5. Prasītājam uzturlīdzekļu piedziņas lietās ir jāpierāda pašsaprotamas bērna vajadzības, kuras pat nav iespējams visos sīkumos uzskaitīt un pierādīt, turpretim atbildētājam ir pienākums tikai pierādīt savus iebildumus, uzskatot, ka prasītājs piedzīto uzturlīdzekļu apmēru, kas ir lielāks par MK noteikumos Nr. 37 noteikto minimālo uzturlīdzekļu apmēru, iespējams, izlietos savām vai citām vajadzībām, tos nenovirzot bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai.
6. Šī brīža tiesiskajā regulējumā paredzēts, ka valsts institūcijām un pašvaldībām nav tiesiska instrumenta, ar kuru civilprocesuālā kārtībā piedzīt no vecākiem izmaksāto uzturlīdzekļu summu par bērnu, kurš ievietots ārpusģimenes aprūpē. Turklāt no vecākiem nevar piedzīt bērna materiālo vajadzību nodrošināšanai izmaksāto uzturlīdzekļu summu, kas pārsniedz MK noteikumos Nr. 37 noteikto minimālo uzturlīdzekļu apmēru.

Rights of Children to Material Provision: Legal Framework and Problem of Recovery

Abstract

Rights of children to a material provision is an essential and integral part of human rights, which are stipulated in national and international legal acts. This article analyses the essence and the number of rights of children to a material provision, depending on their legal status, and explains legal importance of a child's legal status.

The article also reflects on support, provided by governmental and local authorities for children with a different legal status, as well as on problems faced in legal proceedings that relate to proof of the required maintenance allowance and recovery of maintenance.

Keywords: rights of children, material provision, maintenance, allowance.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. ANO Bērnu tiesību konvencija: starptautisks dokuments: pieņemta 20.11.1989. un stājās spēkā 02.09.1990. *Latvijas Vēstnesis*. 237(5297), 28.11.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [sk. 15.03.2019.].

*Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika*

2. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.06.1998. un stājies spēkā 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis. 199/200(1260/1261)*, 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096> [sk. 15.03.2019.].
3. Civillikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un stājies spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis. 41*, 20.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [sk.15.03.2019.].
4. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 14.10.1998. un stājies spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis. 326/330(1387/1391)*, 03.11.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [sk.15.03.2019.].
5. Eiropas Savienības pamattiesību Harta: starptautisks līgums. *Oficiālais Vēstnesis. C 326/391*, 26.10.2012.
6. Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1600: pieņemti 22.12.2009. un stājās spēkā 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis. 204(4190)*, 29.12.2009. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=202845> [sk. 15.03.2019.].
7. Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par audžuģimenes pienākumu pildīšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1549: pieņemti 22.12.2009. un stājās spēkā 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis. 203(4189)*, 28.12.2009. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=202717> [sk. 15.03.2019.].
8. Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildņim par bērna uzturēšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1643: pieņemti 22.12.2009. un stājās spēkā 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis. 206(4192)*, 31.12.2009. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=202947> [sk. 15.03.2019.].
9. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis. 43*, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 15.03.2019.].
10. Noteikumi par ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu samaksas kārtību un apmēru: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 142: pieņemti 18.03.2014. un stājās spēkā 01.04.2014. *Latvijas Vēstnesis. 58(5118)*, 21.03.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=265120> [sk. 15.03.2019.].
11. Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 37: pieņemti 15.01.2013. un stājās spēkā 18.01.2013. *Latvijas Vēstnesis. 12(4818)*, 17.01.2013. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=254128> [sk. 15.03.2019.].
12. Noteikumi par vienkāršotajā procedūrā izmantojamām veidlapām: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 305: pieņemti 29.05.2018. un stājās spēkā 01.07.2018. *Latvijas Vēstnesis. 106(6192)*, 31.05.2018. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/299326-noteikumi-par-vienkarsotaja-procedura-izmantojamam-veidlapam> [sk. 15.03.2019.].
13. Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu: Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 95: pieņemts un stājās spēkā 08.04.1991., zaudējis spēku. *Ziņotājs. 27/28*, 18.07.1991. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=67927> [sk. 15.03.2019.].
14. Par pašvaldībām: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.05.1994. un stājies spēkā 09.06.1994. *Latvijas Vēstnesis. 61(192)*, 24.05.1994. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57255> [sk. 15.03.2019.].
15. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 288: pieņemti 21.04.2008. un stājās spēkā 24.04.2008. *Latvijas Vēstnesis. 63(3847)*, 23.04.2008. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=174327> [sk. 15.03.2019.].

Sanita Vanaga. Bērnu tiesības uz materiālo nodrošinājumu:
tiesiskais regulējums un piedziņas problemātika

16. Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 01.12.2016. un stājies spēkā 01.02.2017. *Latvijas Vēstnesis*. 249(5821), 21.12.2016. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/287534-uzturlidzeklu-garantiju-fonda-likums> [sk. 15.03.2019.].
17. Valsts sociālo pabalstu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 31.10.2002. un stājies spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 168(2743), 19.11.2002. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=68483> [sk. 15.03.2019.].

Tiesu prakse

18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 25. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-848/2015. Iegūts no: <http://31.24.192.35/downloadlawfile/4345> [sk. 15.12.2018.].
19. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 28. februāra spriedums lietā Nr. SKC-1410/2014. Iegūts no: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/148735.pdf> [sk. 15.12.2018.].

Literatūra

20. Bērnam uzturlīdzekļi ir vajadzīgi pastāvīgi, paredzami un regulāri. 2017. *LV* [portāls]. Iegūts no: <https://lvportals.lv/tiesas/291232-bernam-uzturlidzekli-ir-vajadzigi-pastavigi-paredzami-un-regulari-2017> [sk. 12.02. 2019.].
21. Bird, R., Burrows, D. 2009. *Child Maintenance: The New Law. Family Law*. UK, Bristol: Jordan Publishing Limited.
22. Boele-Woelki, K., Miles, J., Scherpe, J. M. 2011. *The future of Family Property in Europe*. UK, Intersentia Cambridge: Trinity House.
23. Bukovskis, V. 1933. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga.
24. *Child Poverty and Wellbeing in Europe*. 2012. Iegūts no: https://www.esn-eu.org/sites/default/files/publications/ESN_position_paper_on_Child_Poverty_and_Wellbeing.pdf [sk. 12.12.2018.].
25. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. 2000. Aut. kol. S. Garsvāne, A. Kamenska, I. Leimane u. c. Rīga: JUMI.
26. Ferreira, N. 2011. The Harmonisation of Private Law in Europe and Children's Tort Liability: A Case of Fundamental and Children's Rights Mainstreaming. *International Journal of Children's Rights*. Vol. 19, 3, 571–594.
27. Gheorghiu, V. 2016. Examination of Judicial Practice on the Exercise of Parental Authority by a Single Parent. *Tribuna Juridică*. Vol. 6, 2, 271–281.
28. Gillies, V. 2005. Meeting Parents' Needs? Discourses of 'Support' and 'Inclusion' in Family Policy. *Critical Social Policy*. Vol. 25, 1, 70–90.
29. Konceptijas projekts "Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu". 2014. *Latvijas Republikas Labklājības ministrija*. Iegūts no: http://tap.mk.gov.lv/doc/2015_01/LMkonc_201014.2324.docx [sk.13.11.2018.].
30. Krastiņš, O. 1997. Kas ir mūsu iztikas minimuma preču un pakalpojumu grozā? *Latvijas Vēstnesis*. 98, 17.04.1997. Iegūts no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/43036> [sk. 13.11.2018.].
31. Krauklis, V., Ūķis, G., Krauklis, J. 1999. *Likumdošanas aktu terminu vārdnīca*. Rīga: Senders R.
32. *Latviešu–angļu, angļu–latviešu juridisko terminu vārdnīca*. 2002. Rīga: Kamene.
33. Līcis, A. 2003. *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu nama aģentūra.

34. Likumdevējs nav ierobežojis nosakāmo uzturlīdzekļu apmēru. 2018. *LV* [portāls]. Iegūts no: <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/15704-likumdevajs-nav-ierobezojais-nosakamo-uzturlidzeklu-apmeru-2018> [sk. 27.11.2018.].
35. Ose, D. Pierādīšanas institūta principi civilprocesā. *Daugavpils Universitāte*. Iegūts no: https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Ose.pdf [04.04.2018.].
36. Pārskats par bāriņtiesu darbu 2017. gadā: kopsavilkums. 2017. *Latvijas Republikas Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija*. Iegūts no: http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/bt.stat_2017.pdf [sk. 09.10.2018.].
37. Pārskats par bāriņtiesu darbu: kopsavilkums. *Latvijas Republikas Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija*. Iegūts no: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/> [sk. 28.02.2019.].
38. Par tiesu praksi strīdu izskatīšanā par aizgādības (kopīgas, atsevišķas, ikdienas) un saskarsmes tiesībām un uzturlīdzekļiem bērnam. 2012. *Latvijas Republikas Augstākā tiesa*. Iegūts no: http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/petijumi/aizgadiba%20uzturl%20saskarsme_petijums_2012.doc [sk. 26.02.2019.].
39. Scheiwe, K., Wersig, M. 2011. *Cash und Care – Kindesunterhaltsrecht und Geschlechter(un)gleichheit*. Deutschland: V&R Unipress in Göttingen.
40. Szczot, E. 2015. The Right of the Child to Decent Social Conditions and Education. *Ecumeny and Law*. Vol. 3, 3, 277–294.
41. Viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība. *Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes*. Iegūts no: https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala__mb__ienakumi/IIG010.px/table/tableViewLayout1/?rxid=226144ec-9f27-4a7f-be77-f5b3f4742f8b [sk. 13.11.2018.].
42. Гражданский процесс. 2007. *Bloglaw.Ru* Iegūts no: http://www.bloglaw.ru/wp-content/2010/01/treushnikov_1.pdf [sk. 06.12.2018.].

Espionage in Bulgarian and Latvian Criminal Law – Comparative Legal Analysis

Petar Koev

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria

Doctoral student at the Department of Criminal Law,

Faculty of Law

petar_koev@abv.bg

Abstract

The definition of espionage classifies it as an activity that involves gathering information, secret sending of it or its theft, the purpose of which is to subsequently provide the third party with certain sensitive information. In a narrower sense, espionage is understood as a type of crime that affects a country's external security. The article discusses the development and problems of criminal legislation designed to combat espionage activities in Bulgaria and Latvia by analysing the development of historical-legal and comparative-legal criminal laws on espionage. The results of the study suggest that legislation on the protection of the states' secrets has been developed not only according to historical circumstances of both countries, but also in the light of current regional needs and national political priorities.

Keywords: espionage, criminal law, state secret, classified information, confidential information, divulcation.

Aim

The study aims to present current issues in the laws and practices of both countries in the field of protection of state secrets against espionage.

Materials and Methods

The methods applied for the needs of the study include historical, comparative-and-legal, logical-and-legal methods.

Introduction

As a specific public phenomenon, espionage (spying) is associated with the activity of the state and establishment of the first state entities. Being deversified intelligence directed against the security of a country, spying is undoubtedly one of the oldest crimes against the state. Some authors define espionage as “old as the world”.

Historically espionage was initially applied in the field of warfare and opposition between tribes and, at a later stage, between states.

It is well known that even as early as in his poem “Iliad” the ancient Greek poet Homer described that Egyptians had well-developed secret services performing espionage and subversion. Herodotus reported that in 480 BC, before his crusade against the Persians, the Greeks sent out three spies to investigate how big the army of Xerxes was [31, 12]. Fragmentary information on espionage and use of spies is also found in historical sources and references of Ancient Egypt, Ancient Greece, Syria, the Roman Empire, China, Japan. Evidence of spying is also found in the Bible according to which Moses sent his emissaries spies to explore the lands of Canaan before reaching the Promised Land. Data on the role and importance of intelligence and espionage are found in the works of ancient Chinese thinker Confucius and in the military treatise “The Art of Winning” of Sun Tzu, a military strategist and author of philosophical treatises [22, 5–7].

In the Middle Ages, the Catholic Church and many of the rulers in Europe organised their own (intelligence) spy networks to collect information about their opponents. The first established spy organisation, not only as a reconnaissance network under wartime conditions but also in peacetime was the spy organisation named “Transfiguration Order” created by Peter I – Peter the Great in Russia in 1695.

At a later stage, under the conditions of continual military opposition of the main world forces, in the 19th and early 20th centuries, espionage (spying) gradually became a specific phenomenon in international relations and international law, being not only collection of diverse information about enemies, but also a destructive impact on their internal stability. That imposed the necessity of international legal regulation of espionage, first in the Final Act of the First International Peace Conference (The Brussels International Declaration Concerning the Laws and Customs of War from 1874 [5]), and later in the final conventions and declarations (Final Acts) of the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907 on the laws and customs of the terrestrial war where espionage (spying) was clearly distinguished from military reconnaissance in wartime [6, 118–119].

In the text of Art. 24 of the Regulations for the Laws and Customs of Terrestrial War – Appendix to the Fourth Convention on the Laws and Customs of Terrestrial War, it was stated that “the military tricks and use of means necessary to obtain information about the enemy and the locality are considered legitimate [10, 71–72] and in the text of Art. 29, it is defined which persons should be considered “spies”:

“A spy can only be considered a person who, by acting secretly or on false grounds, collects or attempts to collect data in the war zone of a warrior with the intention to announce

them to the opposing party. Therefore, undisguised military personnel who have penetrated the hostile military zone for the purpose of gathering information are not considered spies. Those are also considered to be spies: the military and non-military persons who carry out their task openly, who are charged with transmitting messages intended either for their own army or for the enemy army. Those sent to handle messages and maintain the connection between different parts of the army or territory also belong to this category of persons.” [10]

In the 20th century, espionage began to be perceived as a very natural international political activity, as all competing states wishing to internationally gain a prominent position over other countries began to benefit of collecting reconnaissance information. With the development of the modern national state, espionage acquired the utmost importance becoming a major part of the work of governments in most countries.

Today the increasing pace of development of information technology and technical progress over the last decades has greatly expanded the possibilities for foreign intelligence services, organisations and individuals to collect and unhindered transmit extremely valuable political, social, economic, scientific, technical and intelligence information.

The concept of espionage of the United Kingdom’s domestic Counterintelligence Service (MI5), one of the most prominent security services in the world, is similar, and, according to it,

“in the past espionage was usually aimed at obtaining political and military reconnaissance information. These goals are still crucial but in today’s technology-driven world the intelligence requirements of a number of countries are wider than used to be. Now they include communication technologies, IT, energy, research, defense, aviation, electronics and many other areas ...”. [7]

Essence and Definition of the Concept of Espionage

An important task in this study is to provide the most comprehensive definition of “espionage”.

According to well-known definitions of “espionage”, the term is used in two ways – in a broad sense, as an activity consisting of collecting, secret transmitting or theft aimed to subsequently transmit certain hidden information and, in a narrow sense, the criminal aspect – as a type of crime affecting the external security of a state.

The definitions of espionage given in some references state that it is receiving or transmitting information to the enemy, which could harm the security or interests of the state or could be used by the enemy [4, 508]. Others associate espionage with the practice of using intelligence spies to acquire information about what another government or company is doing or planning to do [3, 505]. According to Ilyin, “the public danger of espionage lies in the fact that important data that constitute a state secret go out of

state control. Espionage is a kind of crime that could create additional preconditions for committing other crimes against the foundations of the constitutional system or state security” [23, 787].

The current definition given by MI5, “espionage” is seen as a

“process of receiving information that is not publicly available using human resources (agents) or technical means (such as hacking in computer systems). Espionage may include specific objectives aimed at influencing decision-makers and creating public opinion in favour of the foreign power interests” [2].

The concept of the US Department of Defense is similar defining “espionage” as

“an act of receiving, providing, transmitting, communicating or receiving information on national defense with intent or reason to consider that information might be used to the detriment of the United States or benefit of any foreign country” [1].

Of all above-mentioned definitions, espionage (spying) can be defined as a particularly significant public phenomenon, which in its essence is the execution of unlawful intelligence by foreign governments or representatives of foreign states expressed in theft or acquisition of a state secret (classified information) or other protected information owned by another country for the purpose of transmitting it to an opposing state or organisation.

The fact that espionage is directly related to the intelligence activity and the concept of “state secret” is also confirmed by the definitions contained in most conceptual and legal glossaries: *“Espionage – a crime that consists of collecting or issuing data that present state secret on the purpose to give them to a foreign state or a foreign organisation”*. [13, 164]

In legal science, spying is also directly related to the concept of “state secret”. According to Ivan Nenov, spying should be regarded as a crime closely related to the state secret as the perpetrator issues or attempts to issue or collects the information in order to issue it in the interest of a foreign state or forbidden organisation [20, 91]. Yotov describes spying as a specific offense against the republic affecting the state’s external security by collecting or issuing state secrets [38, 157]. Angelov emphasises that one of the most characteristic peculiarities of spying currently is its totality directed towards all aspects of the public life of states, for revealing state secrets of military, political and economic nature as well as for collecting other information, which does not constitute a state secret by law, and is carried out with all possible means [9].

Boris Velchev considers spying as a heavy, classical crime against the external security of a state, whose object includes social relation, ensuring confidentiality of those circumstances, the knowledge of which abroad could jeopardise or affect the Bulgarian national interests. Regarding the object of spying, it is made clear that, as far as the content is special in respect to the crimes under Art. 357 et seq. of the Criminal Code, having the state secret also as subjects, the object of the offense here is connected to violation of the state external security [37, 133–134].

From what has been mentioned so far, it becomes clear that despite the parallel use of “spying” and “espionage” in modern legal and civic vocabulary, it logically follows that both concepts as forms of intelligence activity are used equally meaning concepts of overlapping significance.

Espionage According to the Bulgarian Criminal Code and the Latvian Criminal Law

1. Historical notes

1.1. Latvia

The term “spying” used in the Criminal Code of the Republic of Bulgaria (*Art. 104, para. 1 of the CC of Bulgaria*). The concept “espionage” was also used in all previous criminal laws and codes in Bulgaria) or “espionage” is a concept that for the past years has been imposed from French “espionnage” and Italian “spione” in the international vocabulary, and is directly related to secret collection (acquisition, theft) of documents and information constituting state secrets on the purpose to transmit them to another country [8, 80].

During the first years of the 20th century, the criminal legislation related to espionage activity in Bulgaria and Latvia was developed in one and the same direction using similar concepts and contents of this crime close to each other in their formulation and nature.

Instead of espionage, the Criminal Code applied in Latvia at the beginning of the 20th century initially used the term “spying”. The fact that the same concept of “spying” was used in the initial stage of modern development of the criminal law systems of Bulgaria and Latvia is not accidental because the source of the criminal code being in force in Latvia since 1903 is the Law for Punishment of Criminals and Reeducation [36] of 15 August, 1845 (Enforced on 1 May, 1846 and undergone different editions in 1857; 1866; 1885) [12, 68] that served as a basis of developing the draft Criminal Law in Bulgaria written by the Russian Legislative Commission in 1886 and subsequently of the first Criminal Law in Bulgaria adopted in 1896 [26].

In the first decades of the 20th century, Latvia applied the Criminal Code of Tsarist Russia (CC) adopted during the rule of Emperor Nicholas II, on 22 March, 1903 [35]. Regarding the application of Royal CC in Latvia, it is characteristic that not all its provisions came into force due to the rapidly changing social and political realities in Russia at the time of its adoption.

Some of the first texts enforced in 1904 were included in the following chapters: “On the Rebellion against the Supreme Power and Criminal Acts against the Holy Person of the Emperor and Members of the Emperor’s House”, “On the Treason” and “On Rebellion” [19, 70, 80–82] as one of the basic tasks of this Code was to preserve and promote the monarchical power and security of state.

All texts of the Russian Imperial Criminal Code came into force and were applied only to the territory of Poland, Latvia, Lithuania and Estonia [18, 21] from 1904.

Despite the change in the socio-political system in Russia due to the Revolution of October 1917, the provisions of the CC of Tsarist Russia did not lose their relevance and had a significant impact on the content of legal acts in Latvia also during the Soviet period [34, 22]. The first Soviet Criminal Code based on the principles of socialist criminal law was adopted in 1922. For the needs of the criminal policy of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) established by the treaty of 30 December, 1922 [25, 64], as the “Basic Principles of the Criminal Law of the USSR and the Allied Republics” were adopted in 1924. Shortly thereafter, on 22 November, 1926, the Criminal Code of the RSFSR (in force since January 1927) was adopted. In the period 1927–1935 all allied republics adopted their own criminal codes, a variation of the Criminal code of RSFSR of the RSFSR but with some differences in national and local peculiarities [19, 80–82].

Until 1 April, 1961, under the Decree of the Presidium of the USSR Supreme Council, the RSFSR Criminal Code of 1926 was applied on the territory of the LSSR. By decision of the Presidium of the USSR Supreme Council of 11 February, 1957, after the extension of the allied republics’ rights on independent adoption of their own criminal codes, on 6 January, 1961 the Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR) [30] adopted a new Criminal Code [32].

Chapter One of the new Criminal Code was devoted to crimes against the state as well as crimes against economic and interior security of the state. The crimes against the state are divided in two sections: “Particularly Dangerous Crimes against the State”, and “Other Crimes against the State”. The provisions of Section 1 of the Code, “Particularly Dangerous Crimes against the State”, concerning a wide range of crimes against the state, in the text of Art. 60, there are two types of espionage as crime: espionage committed by a USSR citizen and espionage committed by a foreign citizen or a person without citizenship, as well as privileged provisions under Art. 59.

After the collapse of the USSR, a tendency for a hasty change in the assessment of existing socialist law emerged as all former republics of the Soviet Union adopted new criminal codes taking a course of convergence with the Roman-German legal system not only by their external form, but also by contents [39, 34].

With the decree of the Superior Council of the Republic of Latvia dated from 29.08.1991 related to adopting legal acts on the territory of the Republic of Latvia, it was decided to apply the Criminal Code of the LSSR until adopting the new Criminal Code of the republic. According to the changes from 1991, the text of the crime under Art. 60 of the CC of Latvia was divided in two parts as the object of the first one involves only the state and military secrets and the second part contains other information falling out of the main text. Criminal liability is also differentiated as the liability provided for the grave crimes *тежкият състав* (Eng. heavy composition) under para. 1 is imprisonment for a period from five to 15 years and confiscation of property, and according to the second text liability is from three to ten years with the confiscation of property.

The Criminal Law, which is currently in force in Latvia, was adopted on 17 June, 1998 (in force since 1 April, 1999). With its adoption, the work on a new criminal code

under the name Criminal Law having begun at the end of 1990, was completed. While drafting the law, the provisions of earlier Criminal Code of Latvia of 1961, the pre-war Criminal Code of 1933 and the experience in the field of criminal legislation both in the Western European countries (Germany, Sweden, France, Denmark) and in the Russian Federation, Lithuania and Estonia were used [17, 174].

1.2. Bulgaria

Concerning espionage crimes, the Bulgarian legislation is exceptionally consistent as the text of crime constantly includes issuing data and information, which is a state secret, to a foreign state as a main substantial feature.

During the first years after Liberation, the restored **Principality of Bulgaria** still applied the Criminal Law of Ottoman Empire of 1858 [10], which settled the criminal legal regime of the subject of Ottoman Empire. The first Bulgarian Criminal Law was adopted later, in 1896 [26]. During the next several decades, the law underwent numerous amendments aimed to satisfy the dynamics of social relations and the changes of political system. From 1896 to 1936 the texts of espionage were considered in Art. 111, item 2 and item 7 and in Art. 112 of the Criminal Law – in wartime and in periods of peace – in Art. 162 as all required that the data and documents issued or collected with the purpose to issue presented a state secret. In this period, due to lack of legal definition of a state secret, the legal science and judicial practice accepted that the state secret consisted of such facts, data and information that the foreign state or enemy did not have to know. In 1936 with the adoption of Regulation-Law of changing and amendment of the Criminal Law [27], the legal definition of the concept of state secret was written in the text of Art. 112, para. 2 of the Criminal Law. In practice, this definition widened the range of doctrinal understanding and judicial practice of state secret existing until then, and the provided criminal liability for espionage was increased to death or strict imprisonment for not less than ten years. According to this change, a state secret includes facts and data or objects (e.g. letters, maps, drawings, etc. of military, political, economic, etc. nature), which should be unknown for another state in favour of the Bulgarian state and particularly for its security and protection.

With the change of social and political system and turning it into socialist, Law of changing and amendment of the Criminal Law and other laws [28] was adopted on 07.04.1948 as the concept of state secret was widened in Art. 112, para. 2 of the Criminal Law (*According to para 14 of the Law for Amendment of the Criminal Law and Other Laws, “state secrets are data on questions enumerated in a list approved by the Council of Ministers and published for general knowledge”*).

Later, in 1948, the first list of data, information and questions being state secrets, according to Art. 112 of the Criminal Law, were published. The latter were added to the data which were a state secret because of their nature (*Publ. SG, No. 261 from 6 November, 1948. The data in this list are classified in two sections: a) data, information and questions of military nature, and b) information of economic nature. It is recognised*

in section of information of economic nature that data of industry, agriculture, trade and communication present a state secret. The section includes data from the area of industry; trade; agriculture; planning, reporting and statistics; electrification; post, telegraph and telephone offices; transport, nature treasures; building sites and roads; public health; Bulgarian National Bank, etc.).

The provisions of Art. 83, para. 3 of the first socialist Criminal Law in Bulgaria from 1951 (*Publ. Izvestiya, No. 13 from 13 February, 1951, enforced from 13 March, 1951* “State secrets are facts, information or objects, such as letters, maps, drawings, etc., of military, political, economic or other nature, the non-recognition of which is necessary for the interests of the People’s Republic and especially for its safety. State secrets are also considered as information on issues listed in a list issued by the Council of Ministers and duly promulgated”, as mentioned in *Izvestiya, No. 91 from 13 September, 1956, SG, No. 58 from 18 July, 1964*) contained a more complete definition of state secret as facts and data being a state secret were published in a list, which was hanged and amended many times throughout the years [14].

The codification of the Bulgarian criminal legislation was finished with the adoption of the Criminal Law in 1968 [29], which is still in force currently. The contents of spying crime are included in Chapter I of the Special Part, in the provisions of Art. 104 and Art. 105, respectively. These articles have not been subjected to any changes regarding the elements of crime contents by now. Only the text of Art. 104, item 3 of the Criminal Code was subjected to a substantial change related to the definition of state secret (*Amend. SG, No. 95 from 12 December, 1975, amend. SG, No. 99 from 22 December, 1989, amend. SG, No. 10 from 5 February, 1993, amend. SG, No. 50 from 1 June, 1995, amend. SG, No. 153 from 23 December, 1998*), the method used to define its content as well.

2. Contents of spying in Bulgaria and Latvia

Initially, texts related to the crime of “spying” in Latvia were listed in Chapter Four of the “Treason against the State” of the Criminal Code (*Cf. Art. 108, para. 6; Art. 111–113; Art. 118–119*) [35; 95–100]; and in the Principality of Bulgaria they were included in Chapter 2 “Betrayal” of the Criminal Law [26] defining it as a crime of treason.

With differentiation of criminal liability introduced in the Criminal Code in Latvia (in force since 1 August, 1921), the text of Art. 108, item 6 clarified that “spying” is a heavy crime of treason guiltily committed by a Russian citizen in the promotion or support of the enemy as this crime is subject to the most severe punishment – death. The same punishment based on the same ground under this article was provided for a Russian citizen involved in preparation of a serious crime directed against a Russian-allied foreign state.

During the same period (from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century) the texts of “spying” as a crime in the Principality of Bulgaria were considered in several articles: for spying in wartime under Art. 111, item 2 and item 7, Art. 112 and Art. 113 systematically included in Chapter 2 “Betrayal” of the Criminal Law of 1896 [26], while spying in peacetime was regulated in Art. 162 of the same law.

Systematic place of espionage crimes in the Bulgarian Criminal Law of 1896 indicated that they were referred as a separate type of betrayal crime. The texts of all articles provided criminal liability for both intentional and unintentional spying where a specific requirement was introduced for the data issued or collected on the purpose to be issued to a foreign country or the documents handed to contain a state secret. According to Nikov, the entire Art. 111 of the Criminal Law was dedicated to the so-called “military betrayal” and the text itself was introduced so that the betrayal actions provided therein could be completed only in wartime because all items mentioned services performed for the enemy.

Besides in the Criminal Law (CL), spying in Bulgaria was also punished under Art. 225 and Art. 226 of the Military Criminal Code when committed by military personnel in wartime or in a locality declared to be martial [21, 100–101].

From a subjective viewpoint, the Criminal Code of the RSFSR applied in Latvia from 1926 until the adoption of the Criminal Code of Latvian SSR in 1961 made a clear distinction between those involved in espionage or the disclosure of classified information without having access to it and those whom such information was entrusted to in their capacity of officials or received by virtue of their employment status.

Art. 111 of the Criminal Code of Latvia, without distinguishing the subject of crime, provided punishment with hard labour for the guilty publication or disclosure of plans, drawings, documents, copies of them or information directly related to Russia’s external security, which must be kept secret from a foreign country, to a government or agent of a foreign state not being in war with Russia. If the plans, drawings, documents, copies or information have been entrusted to the guilty person, or if one had become acquainted with them or received them by virtue of his official position but was forbidden to publish or announce them, they had to be punished with hard labour for a certain period of time. Despite the lack of clarification on the subject of crime in this text, it followed that the legislator should have referred only to a Russian citizen because of the fact that the documents protected from disclosure had been entrusted to a person on duty or by virtue of one’s official position.

The text of Art. 112 of the CL of Latvia provided imprisonment for the guilty of taking a plan, picture or description of a Russian fortification or roads, a military ship or equipment intended for the defence of the country. The act according to the previous text was punished much more severely; but if it was performed on the purpose of disclosure to a foreign agent or the government of a foreign state, which Russia was not in war with, the imposed punishment was retention in a penitentiary for not more than three years. The same punishment was provided for the person guilty of taking copies of a plan, picture, description, or document, as well as for receiving both such documents or their copies and data from them collected or presented in a written form if the actions had been performed without duly permission in advance. It was necessary that those documents and data were evidently connected with the external security of Russia and that they had to be kept in secret from other states.

The text of Art. 113 provided imprisonment for spying of one who purposefully without the necessary permission hid one's title, citizenship or nationality and, through other tricks, broke into Russian fortification, military vessel, or other equipment intended to defend the country. Art. 118 as punishment provided sending to exile for participation of a Russian subject in a group created to perform treason under Art. 108.

Art. 119 provided the same punishment as that imposed to a Russian subject for participation of a foreigner in preparation of criminal acts according to Art. 108 and Art. 118 during one's stay in Russia or if being captured with guilty performance of the same acts. A special text settled the unlawful activity of a person who had denied their Russian citizen but had not accepted citizenship of another state or had taken citizenship of an enemy country after declaring the war or directly before the peaceful relations were terminated; such a person was punished for the act performed with the punishments provided in Art. 108–110.

The subject of crime “espionage”, according to Art. 111 item 7 of the Criminal Law of Principality of Bulgaria, can be every Bulgarian or foreign subject (citizen). To underline the subject of crime, the legislator used the word “who” in the beginning of Art. 111 without minding its location – on Bulgarian or another foreign territory. It is of a certain interest to mention the fact that punishments provided for espionage according to this text were exceptionally grave – life sentence, but during wartime – death. Nikov stated a different vision on the correctness of punishing for espionage in peacetime in Bulgaria. He specified that collection of spying information was not always “approved by international good manners”. Nikov wrote that “spying is a right of everybody to collect data of the political, economic and military situation of a country and give a possibility to the government of their native country to take advantage of this information” [21]. Furthermore, punishment for spying is necessarily conducted in Bulgarian territory.

The content of crime in Art. 112 of the Criminal Law of Principality of Bulgaria, unlike the contents of Art. 111 item 2 and item 7 of the CL, provided communicating or transmitting a state secret to the enemy, such a secret that was important for external security or significant interest of the state but not included in Art. 111 [15, 235]. The subject of crime can be every Bulgarian or foreign citizen if the committed act has taken place in wartime “because the law has stated communication of documents or data to the enemy, and our enemy is the one who is at war with us” [21, 105]. The text of Art. 112 item 1 of CL settled the so-called “diplomatic betrayal” providing punishment for such officials who had communicated documents and data related to safety and important interests of the Bulgarian state to the enemy. It was possible that these documents have been entrusted or one might have learned about them due to their official position or on the occasion of a special order assigned to him/her. The further texts of the same article settle how such documents have been acquired or learned about in a criminal way as well as learning of such data in any other way not being provided in the same article knowing that they have to be kept in secret. A person guilty of spying can be punished also by deprivation of rights, according to Art. 118 of the CC. A special hypothesis of

criminal liability is provided in the text of Art. 113 of the CC, which defines penalties for spying in peacetime and in wartime but without a perpetrator's intention to assist the enemy or damage the state.

The new Criminal Code of the Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR) adopted on 6 January, 1961 settled espionage in Chapter 1 "Crimes against the state", Section 1 "Extremely dangerous crimes against the state". The text of Art. 59 of the CC of the LSSR "Treason homeland" [30] defined espionage and intentional issue of state or military secrets to a foreign state by USSR citizens as main treasonous crimes against the native country. The main content of espionage was settled in the text of Art. 60. According to Art. 60 of the CC of the LSSR "Espionage", espionage was defined as transmitting, theft or collection of data presenting a state or military secret for the purpose of giving them to a foreign state, organisation or their agents. Collecting and issuing information presenting a state secret as well as any other data that could be used against the interests of the USSR [32] also considered espionage referred to in Art. 60 of the CC of the LSSR when the act was completed by a foreign citizen or a person without citizenship. When spying was done by a citizen of the USSR, the act was qualified in the sense of Art. 59 item 1 of the CC of the LSSR [16, 172]. The second part of the text of Art. 59 of the CC of LSSR provided an incentive norm according to which a USSR citizen was not subjected to criminal liability if although being recruited to implement hostile actions against the USSR by foreign intelligence, had not completed any actions to fulfill a criminal assignment and had voluntarily disclosed their connection with the foreign intelligence to authorities.

After the collapse of the former USSR, with the amendments in the CC of the LSSR [33], the systematic place of espionage was preserved in Chapter 1, Section 1 "Crimes against the republic". The subject of crime referred to in Art. 60 was changed – every person; and the subject of crime was expanded as, besides data presenting a state or military secret, to include other data as well out of the first part of the text. The action was expressed in transmitting, theft or collection with the purpose to transmit data – a state secret or other data to be used against the interests of the Republic of Latvia.

After the independence of Latvia from the USSR was restored, the new Latvian Criminal Law adopted in 1998 began to treat espionage as anti-state crime (Art. 85, para. 2 of the CL, adopted on 17.06.1998, in force since 01.04.1999) [40]. The content of espionage was placed in Chapter 10 "Crimes against the state" including responsibility for a wide range of crimes as unlawful actions threatening Latvian national security and independence, political and economic security of the state. The content of crime referred to in Art. 85, para. 1 of the CL provides imprisonment up to 20 years as punishment for one who personally or through another person, by assignment of foreign intelligence, has unlawfully collected, stolen or transmitted information, which is not a subject of disclosure to another country or a foreign organisation, on the purpose to use this information against the interests of the USSR. Stricter criminal liability (imprisonment from five to twenty years or life sentence with confiscation of property) is provided

for espionage referred to in Art. 85, para. 2 if the object of criminal assault is related to unlawful obtaining and transmitting of a state secret (legal definition of the concept of a state secret in Latvia is given in Art. 2, para. 1 of About the State Secret, adopted on 17.10.1996 (Latvijas Vēstnesis, 1996, 19. burtnica, 564, lpp.)), personally or through another person, to a foreign state or foreign organisation [40]. According to the law, the state secret is information of military, political, economic, scientific, engineering, etc. type, which has been included in a list approved by the Cabinet of Ministers (The list of objects presenting a state secret was adopted on 25 June, 1997 with regulations No. 226 of the Cabinet of Ministers (Latvijas Vēstnesis. Dokumenti, 1996, 18. burtnica, 580, lpp.) and the lost or unlawful divulgence which could cause damage to security, economic and political interests of the state.

The law does not provide incentive norms with the criminal perpetrator's denial from spying.

A change of the texts related to espionage with the latest amendments of Art. 85 of the CL of Latvia [40]. The new text of law provides criminal liability for unlawful collection of confidential information with intention to be transmitted or for transmitting the data to another state or a foreign organisation personally or through an intermediary or for unlawful collection and transmitting other data to a foreign intelligence by its assignment, personally or through an intermediary as the liability is similar to that of espionage – imprisonment for no longer than ten years and with probation for a term of up to three years. Paragraph 2 of the text on espionage provides heavier criminal liability for unlawful collection of information or transmitting a state secret to a foreign state or foreign organisation, personally or through an intermediary – imprisonment for a term of three to twenty years and probation for a term of up to three years.

Crime of spying referred to in Art. 85 of the Latvian Criminal Law concerns external security of the Latvian state, as the law referred to in para. 1 defines it as a heavy crime; and referred to in para. 2 – as a particularly heavy crime. The subject of the crime referred to in para. 1 is information that does not have to be or other information. Although the latter is not a state secret, divulgence or transmitting it to a foreign state, organisation or intelligence could threaten the interests of the Latvian state. The executive act is expressed in unlawful collection of or transmitting information to a foreign state or intelligence, personally or through an intermediary. Art. 2 provides heavier criminal liability if the acts referred to in previous paragraph about collection of or transmitting information to a foreign state or organisation concerns information presenting a state secret.

From an objective viewpoint, the objective act referred to in Art. 85 of the CL of Latvia is expressed in theft, collection by assignment of foreign intelligence, or transmitting confidential information or data that contain a state secret through communicating them to addressees using different ways – orally, in a written form, by post, through an mediator, with the help of technical means or through telecommunication channels so the data would come to hands of factual authorities, a foreign state or intelligence.

Every person can be the subject of crime.

From a subjective viewpoint, the act is performed with a direct intention as the criminal perpetrator has to be aware that their actions of collection, theft and transmitting information, which is a secret or is not a subject to disclosure, damages the interests of the Latvian state.

Bulgarian criminal legislation in the field of espionage during the so-called socialist period (1944–1989) was rather conservative as since the adoption of the Criminal Code of Bulgaria in 1968 the text of the main content of crime has undergone insignificant changes expressed mainly in mitigation of criminal liability and change of the definition of concept of state secret as the subject of crime is only the state secret and the object of crime is directly connected to the internal security of the Bulgarian state, and the object of crime is directly connected to the internal security of the Bulgarian state.

The main content of crime “espionage” [29] has been unchangeably settled in the text of Art. 104, para. 1 of the CC (*Art. 104, para. 1 of the CC: One who issue or collect information on the purpose to issue information presenting a state secret to a foreign state or organisation is punished for espionage with imprisonment of ten to twenty years, life imprisonment or life imprisonment without the right of substitution*). From a subjective viewpoint, the act in its two forms, issuance or collection, on a special spying purpose – to issue information presenting a state secret to a foreign state or foreign organisation, is intentional and can be performed by any criminally responsible person, a Bulgarian or foreign citizen. The unintentional disclosure of a state secret to representatives of a foreign state or foreign organisation, is not espionage. Yet, a crime referred to in Chapter 12, section I of the CC “Crimes against information presenting a state secret and against foreign classified information” when the criminal perpetrator intentionally divulges, announces a state secret to certain persons without having imagined that the latter are related to performance of spying activity in favour of a foreign state or foreign organisation.

The object of crime is a peculiar category of information, which the law defines – the state secret. As written in Art. 104, para. 3 of the CC, the information presenting a state secret is defined by a law. The legal definition of the concept “state secret” is given in Art. 25 of the Law of Classified Information Protection (LCIP). According to it, the “state secret” is information defined in the list in Annex 1, the unregulated access to which could create danger or could damage the interests of the Republic of Bulgaria connected with the national security, defence, international policy or protection of the constitutionally settled order [29].

To more correctly understand the forms of the act of crime “espionage” in Art. 104, para. 1 of the CC of the Republic of Bulgaria, it is necessary to make some specifications related to the concepts collection and issue of information that presents a state secret.

Most authors in Bulgaria have assumed that collection of information presenting a state secret is a kind of preparatory activity by the criminal perpetrator. Ivan Nenov has extensively examined the concept of collection considering that it can be implemented through actions various in their kind but in its essential features it has bilateral purpose to learn the respective data (information) after which to be issued [20, 94]. As a specific activity, collection can be implemented using different methods and means, which

depend on the possibilities and the specific situation where a criminal perpetrator acts. Collection can be implemented by direct personal monitoring, contacts and personal conversations with persons having the respective information of a state secret available, by theft or another unlawful activity.

According to Boris Velchev, collection in the sense of Art. 104, para. 1 of the CC is an active behaviour directed to obtaining information (orally or by establishing factual authority on the carrier it is contained in) falling into the list in Annex 1 to Art. 25 of the LCIP (*the list of information categories subjected to classification as a state secret (Annex 1 to Art. 25 of LCIP) involves three main categories of information grouped by certain properties and topics – information related to defence of the country; information related to the international policy and interior security of the country and information related to the economic security of the country*) with the purpose to be issued to a foreign state or organisation [37, 142]. Due to the above-mentioned, he has accepted that to merely obtain information without the intention of its future (following) issue to a foreign state or organisation would be only appropriate to the contents of crimes against the state secret.

According to Nenov, the issue is sharing the information, which is a state secret, to another person or its direct transmission, if possible. In this case, the issuing process is not limited to merely announcement of this information, but to announcement “in the interest of a foreign state or a prohibited organisation”. According to Nenov, issuing itself could not happen technologically by communicating to a representative of a foreign state or organisation, but by re-communication of this information through a more or less complicated agency network, passing through different units and links. Therefore, he accepted that the law does not require the issuance to a foreign state but in the interest of a foreign state [20, 93].

Dikov has examined the issue as performed espionage and from the point of view of the stages of crime as completed espionage, as the placement of a person in the service of another state or foreign organisation to spy and collect spy information are the initial stages of spying, which usually ends with the issuance of such information [11, 167]. The clarification made by Velchev is appropriate regarding conclusions drawn by Nenov on issuance and his addition that if the information is saved on a certain medium, its issuance can be done with delivery of the carrier itself [37, 140].

Moreover, his conclusion that it is not always necessary for these two forms of the act of collecting and issuing the state secret to be connected with each other, but they can exist completely independently, is extremely important.

In this sense, when a person has confessed a state secret to a foreign state or organisation, it must not have always been a necessarily preliminary collected information because it is practically possible to have been collected by one person and transmitted by another one. Another possible assumption is that the person who has issued the state secret to a foreign state or organisation has received (collected) it without performing any activity (one receives or has access to such information by virtue of one's official position).

With regard to the concepts used in the Criminal Code – “foreign state or organisation”, some clarifications are also. According to the linguistic interpretation of the norm, a “foreign state” should be understood as any other country that is not the Republic of Bulgaria, while a “foreign organisation” should be understood as an organisation being either an international or having political, military, social or another nature, or one pursuing public goals where the Republic of Bulgaria does not participate (is not a member).

The opinion of Velchev on the question of whether espionage can be committed in favour of a private organisation established in another country is of certain interest. According to him, a foreign commercial or even political organisation as well as an individual could not threaten and affect the object of violation referred to in Art. 104 of the Criminal Code in such a way as to impose responsibility for spying. In this connection, he considers that, in existence of data on this type of activity, criminal responsibility for crimes under Chapter XII, Section I of the Criminal Code “Crimes Against State Secret Information and against Foreign Classified Information” can be successfully pursued [37, 142].

From a subjective viewpoint, “spying” crime is always intentional. The reasons for spying activity are irrelevant to the content of crime and can have been dictated by various inducements – from pure damage of state interests to pursuit of purely material interests, as with the second form of executive act – collection, the law also requires the pursuit of a special espionage purpose. It is irrelevant for the content of crime whether the information issued could be used by the foreign state or not. It is irrelevant for the complexity of the act whether the information provided could be used by the foreign state or not.

Unlike the collection of information being a state secret and placement into service of a foreign state or organisation, which by its very nature is a preparatory activity, the spying activity ends with issuing information that constitutes a state secret. Thus, with issuing information, the act is completed with the fact of its provision, its perception by a representative of a foreign state or organisation or realisation of factual authority over the medium, which it has been materialised on. Art. 104, para. 2 of the Criminal Code provides an incentive norm concerning active acts of the perpetrator on disclosure of their spying activity to authorities, which is a subject to criminal liability in mitigating circumstances.

The second content of espionage settled in the text of Art. 105 of the Criminal Code is subsidiary regarding the main content under Art. 104 of the Criminal Code and could only be applied in cases where there is no typical spying activity under Art. 104, para. 1 of the Criminal Code. According to the text of Art. 105, para. 1 of the Criminal Code, the subject of crime is any criminal responsible person who has consented to be in the service of a foreign state or foreign organisation to serve as a spy. By its very nature, the executive act is expressed in placement in service of a foreign state or foreign organisation.

This placement in service is a kind of preparation for committing the crime of espionage under Art. 104, para. 1 of the Criminal Code, which has been raised as a separate crime by the legislator, the completion of which requires only the person's consent for placement in service to perform a spying activity.

Most researchers on espionage assume that putting oneself in service to a foreign state or organisation is a bilateral process requiring agreement between the participants in it – expression of necessity and consent to work with the person placing oneself in service by the representative of foreign state or organisation and on the other hand, readiness to collect and issue (handle) information representing a state secret declared by the person placing oneself in service. The use of the phrase “to serve as a spy” clearly indicates the intention of the perpetrator to establish a continuous state – to assist a foreign state or organisation. Therefore, from the subjective viewpoint, the crime under Art. 105 can only be performed with a direct intent. An additional condition for the compliance with the content of crime under Art. 105, para. 1 is that the perpetrator's criminal activity does not go beyond the scope of prior consent to spying activity. Any targeted actions to collect or transmit information to a representative of a foreign state or organisation would be qualified according to the main text of Art. 104, para. 1 of the Criminal Code.

The regulation of Art. 105, para. 2 of the Criminal Code provides release of a criminal perpetrator who has agreed to serve in the benefit of a foreign state or organisation if voluntarily disclosed oneself to the authorities. The law does not introduce any additional requirement, except for the perpetrator to reveal the fact that he has agreed to serve as a spy, which in practice does not fully justify the exclusion of criminal liability for the perpetrator.

Regarding lack of other requirements related to the application of incentive norm of Art. 105, para. 2 of the Criminal Code, in addition to the disclosure of the activity carried out by the perpetrator to authorities, it would be logical for the regulation to require additional activity of the exposed perpetrator by providing full information about the foreign intelligence service or organisation that he has served, specific facts about the criminal activity as well as certain representatives of the foreign state or organisation one contacts with. In this sense, a proposal *de lege ferenda* for amending and supplementing the text of Art. 105, para. 2 of the Criminal Code has been made by Boris Velchev who has introduced an additional condition under Art. 105, para. 1 that, except for the disclosure of the criminal perpetrator to the authorities, one has to announce everything known in connection with the crime committed [37, 152].

The practice of the Supreme Court of the Republic of Bulgaria related to espionage crimes is insufficient and contains only a brief comparative analysis of the main text of crime under Art. 104 as well as comments related to the subsidised nature of regulation of Art.105 of the Criminal Code.

With respect to Art. 104, para. 1 of the Criminal Code, the court considers that in order to carry out the composition of the offense, it is necessary for the perpetrator to have issued or collected, with the purpose of issuing a foreign state or foreign organisation,

information constituting state secrets, the two preconditions in the law being given alternatively (sufficient presence of one of the two preconditions) and not cumulative.

With respect to Art. 104, para. 1 of the Criminal Code, the court considers that to carry out the contents of crime, it is necessary for the perpetrator to have issued or collected information constituting state secrets on the purpose of issuing to a foreign state or foreign organisation where the two preconditions in the law are given alternatively (the presence of one of the two preconditions is sufficient) but not cumulative. To apply the provisions of the privileged regulation under Art. 104, para. 2 of the Criminal Code, determining criminal liability in circumstances mitigating criminality, if the perpetrator voluntarily reveals the committed crime to the respective authorities, the court considers that the same liability refers to both prerequisites under Art. 104, para. 1 of the Criminal Code (*Cf. Decision No. 108 from 18 October, 1973 of the Supreme Court of Criminal Case No. C-96/1973, 1st Criminal Division*). To consider spying under Art. 104 of the Criminal Code, it is sufficient for the perpetrator to have collected information for the purpose to issue it to a foreign state or foreign organisation in the future or to have already issued this information to them. No other result – damage – is required to have occurred (*Cf. Decision No. 33 from 29 April, 1978 of the Supreme Court of Criminal Case No. 23/1978, 1st Criminal Division*).

For assistance in committing a crime referred to in Art. 104 of the Criminal Code, the Supreme Court has expressed opinion that the fact of spying information is transmitted to a foreign citizen who collects such information does not make the person who transmit them an assistant. He remains the perpetrator of the crime referred to in Art. 104 of the Criminal Code.

For the content of Art. 105 of the Criminal Code it is necessary for the perpetrator to be placed in the service of a foreign state or foreign organisation in order to serve as a spy and not to take action for the collection and issuance of the spyware in the meaning of Art. 104 of the Criminal Code. However, if one has developed a spying activity, the perpetrator will be for criminal liability referred to in Art. 104, para. 1 of the Criminal Code (*Cf. Decision No. 31 from 4 April, 1978 of the Supreme Court of Criminal Case No. 1/1978, 1st Criminal Division*).

Contrary to the prevailing opinion of espionage researchers on the fact of accepting to do a favour to a criminal, the judicial practice related to Art. 105, para. 1 of the Criminal Code accepts that for the crime commission it is not necessary to serve as a spy of a foreign state or a foreign organisation to be accepted by their authorities. According to the practice of the court, since such a person has explicitly stated being a spy serving a foreign state, even if the foreign state or organisation has not explicitly accepted that, this person can always be sought to fulfill their promise. No other features are required except for the perpetrator to have given his/her consent to serve as a spy. If one has begun to collect information or data presenting a state secret or to collect and transmit such information, the perpetrator will have committed a crime “espionage”, which is the sense of regulation of Art. 105, para. 1 of CC. Besides that, to implement the content of crime,

the representative of the foreign state or organisation, which the perpetrator has agreed to serve for as a spy, it is not necessary for this representative to be part of the staff of the foreign intelligence (*Cf. Decision No. 42 from 11 April, 1971 of the Supreme Court of Criminal Case No. 49/1971, 1st Criminal Division*).

Discussions

Comparing legal analysis of espionage norms both in Bulgarian and Latvian legislation and considering the current tendencies, the total range and aims of spying activity as well as the current state of legislation in the NATO and EU member states allows for the conclusion that regulations referred to espionage in the Bulgarian Criminal Code and the Latvian Criminal Law provide sufficiently complete and effective protection of social relations regarding keeping the state secret while considering national specificities of legal issues.

In addition to the above mentioned, it should be considered that more attention has to be paid to a problem which has not been sufficiently discussed in the criminal law science, yet has increased its significance – namely, performing espionage and other activities directed to state security through using agents of influence.

Additionally, besides doing mere espionage activity, foreign states aim at using other means to acquire both information and positions in the state by being an object of interest with the purpose to directly influence decision-making and the entire state policy.

As it is known, under current conditions of total intelligence, the main priority in the work of foreign special bodies is, besides receiving information through using technical methods, to acquire agent information and influence through introducing agents (*the agent is a person, who has agreed to perform certain functions and tasks on someone's behalf or in someone's favour from the viewpoint of special bodies, those are people who intentionally work to benefit them regardless of their positions – no matter whether their activity is directly connected with them*) on different key positions in the state, which is the object of intelligence interest.

The use of so-called agents of influence is not a novelty in spying and inter-state relations. It has been known since antiquity through conclusion of the so-called dynastic marriages. Nowadays, and especially in recent decades, the use of agents of influence is an extremely common practice by foreign intelligence agencies and other organisations. In order to effectively achieve their goals, these agencies and organisations carry out whole sets of activities to acquire and prospectively implement agents for intelligence who would have access not only to important government documents and decision-makers, but also to the very process of discussing and adopting these decisions.

The positions that these individuals have or may acquire as well as the opportunities created for personal contacts with officials occupying key positions in the state and the executive authorities and access to information of interest to a foreign state or organisation give them opportunity to receive information of extremely high degree of

reliability and significance. Through such positions occupied, they have an opportunity to specify important details for the foreign state or organisation with the planned actions on the state related to a state of interest as well as with the implementation of subsequent control over their completion.

In such intelligence positions objectively created, the agent of influence may have direct or indirect access to original secret documents containing state secrets, as well as to persons directly related to the documents – being their authors, and by engaging them in a conversation to provoke actions or monitor reactions, to specify individual details of interest to a foreign state, intelligence service or organisation and directly affect decision-making of the state. In a certain number of cases, foreign intelligence agencies and organisations, through the actions of agents of influence, directly aim at destabilising the state or even overthrowing the government.

Undoubtedly, realisation of this type of action directly affects external security of a state as these could directly influence internal or international decision-making of the state, as well as have an influence on defining its overall policy. In their nature, such actions should be categorised as a form of assistance to a foreign state against the Republic of Bulgaria as related to Art. 100, para. 2 of the Criminal Code. As far as they have direct purpose to affect certain decisions or the overall state policy in direction desired by the foreign state or organisation, they could also be defined as a form of hostile action.

In this sense, the executive act of crime as referred to in Art. 104 and 105 of the Criminal Code of the Republic of Bulgaria may include acts not only of collection and issuance of information, which is a state secret. Possibility of adopting texts in the Criminal Code providing criminal liability for anti-state activity performed by agents for influence should also be discussed. In practice, through their activities, this category of persons creates real preconditions for damaging national security and directly affect national interests.

Conclusions

Finally, it could be concluded that historical-legal and comparative-legal analysis of criminal laws for espionage in Bulgaria and Latvia has shown that the legislation concerning the protection of state secrets has been developed in compliance with the historical backgrounds of both countries. Similarities in the Criminal Code of Bulgaria and the Criminal Law of LSSR during the so-called socialist period were due to the ideological concept of “state secret” imposed by the political system in the USSR-satellite countries.

Analysis of legislative regulations related to espionage has also defined some common features of amendments made in the legislative acts after the democratic changes in Bulgaria and the development of Latvia after the country became independent from the Soviet Union.

However, regardless being NATO and EU member states, they have the same political values, the legislation on spying in each country has preserved part of its specificity based on national traditions and aims.

The study in this paper has also proved that the regulations of spying have been developing to meet current regional needs and state political priorities.

Spiegošana Bulgārijas un Latvijas krimināltiesībās – salīdzinoša juridiskā analīze

Kopsavilkums

Spiegošanas definīcija klasificē spiegošanu kā darbību, kas ietver informācijas vākšanu, slepenu nosūtīšanu vai tās zādzību, kuras mērķis ir vēlāk nosūtīt noteiktu slepenu informāciju. Šaurākā nozīmē spiegošana tiek izprasta kā nozieguma veids, kas ietekmē valsts ārējo drošību. Rakstā aplūkots krimināltiesību aktu, kas izstrādāti, lai cīnītos pret spiegošanas darbībām, attīstība un problēmas Bulgārijā un Latvijā, analizējot vēsturiski juridisko un salīdzinoši juridisko krimināllikumu attīstību spiegošanas jautājumā. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka tiesību akti par valsts noslēpuma aizsardzību ir izstrādāti ne vien atbilstoši abu valstu vēsturiskajiem apstākļiem, bet arī ievērojot pašreizējās reģionālās vajadzības un valsts politiskās prioritātes.

Atslēgvārdi: spiegošana, krimināllikums, valsts noslēpums, klasificēta informācija, konfidenciāla informācija, izpaušana.

References

1. *Dictionary of Military and Associated Terms*, Department of Defense, amend. through 15 February 2016.
2. Espionage, available from <https://www.mi5.gov.uk/espionage> [reviewed 19.06.2018].
3. Garner, B. A. *Black's Law Dictionary*. 7th ed. West Group, 1999, 505.
4. Martin, E. A., Law, J. *Oxford Dictionary of Law*. 6th ed. 2006.
5. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874, Art. 19–22, available from <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135> [reviewed 19.06.2018].
6. Scott, J. B. *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907*. New York: Oxford University Press, 1915, 118–119.
7. Targets of espionage, available from <https://www.mi5.gov.uk/targets-of-espionage> [reviewed 19.06.2018].
8. Anashkin, G. Z. *Otvetstvennosty za izmenu rodine i shpionazh*. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 1964. (Анашкин, Г. З. *Ответственность за измену родины и шпионаж*. Москва: Юридическая литература, 1964.)

9. Angelov, M. *Shpionstvoto v Narodna Republika Balgariya (kriminologicheskо izsledvane)*. Sofia: ITS pri Glavno politicheskо upravlenie na narodnata armiya, 1974. (Ангелов, М. *Шпионството в Народна Република България (криминологическо изследване)*. София: ИЦ при Главно политическо управление на народната армия. 1974).
10. Arnaudov, Hr. *Palno sabranie na darzhavnite zakoni, ustavi, nastavleniya i visoki zapovedi na Osmanskata imperiya*, t. 4. Prevedeno ot turski i izdadeno ot Hristo Arnaudov. Sofia: Knigopечатnitsa na Ya. S. Kovachev, 1886. (Арнаулов, Хр. *Пълно събрание на държавните закони, уставы, наставления и високи заповеди на Османската империя*, т. 4. Преведено от турски и издадено от Христо Арнаулов. Книгопечатница на Я. С. Ковачев. София, 1886.)
11. Dikov, A. *Predatelski prestapleniya*. Sofia: VSSH “Georgi Dimitrov”, 1982. (Диков, А. *Предателски престъпления*. София: ВСШ “Георги Димитров”, 1982.)
12. Epifanova, Y. V. *Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitelnykh 1845 goda: Prichiny razrabotki i prinyatiya. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitelnykh 1845 goda: Kontseptualnyye osnovy i istoricheskoye znacheniyе” (k 170-letiyu so dnya prinyatiya)*: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, gr. Gelendzhik, 2–3 oktombri 2015 g. Kr., 2016. (Епифанова, Е. В. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года: Причины разработки и принятия. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года: Концептуальные основы и историческое значение (к 170-летию со дня принятия)*: Материалы международной научно-практической конференции, гр. Геленджик, 2–3 октомври 2015 г. Кр., 2016.)
13. Georgiev, G., Velinov, L. *Yuridicheski rechnik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2007. (Георгиев, Г., Велинов, Л. *Юридически речник*. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 2007.)
14. *Izvestiya*, No. 22 from 16 march 1951; amend. *Izvestiya*, No. 67 from 21 August 1956.
15. Koev, P. *Darzhavnata tayna v Balgariya i nakazatelnopravnite garantsii za neynata zashtita*, De Jure, br. 2, YUF na VTU “Sv. Kiril i Metodiy”, VT: 2015 (Коев, П. *Държавната тайна в България и наказателноправните гаранции за нейната защита*, De Jure, бр. 2, ЮФ на ВТУ “Св. Кирил и Методий”. ВТ: 2015).
16. *Kommentariy ugovolnogo kodeksa Latviyskoy SSR*. Riga: Liyesma, 1967. (*Комментарий уголовного кодекса Латвийской ССР*. Рига: Лиесма, 1967.)
17. Krastinsh, U. Ya. *Novy Ugolovnyy zakon Latvii, v Novoye ugovolnoye zakonodatelstvo stran SNG i Baltii*. Moskva: “LeksEst”, 2002. (Крастиньш, У. Я. *Новый Уголовный закон Латвии, в Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии*. Москва: ЛексЭст, 2002.)
18. Kuznetsova, N. F., Tyazhkova, I. M. *Kurs ugovolnogo prava. Obshchaya chast*. Tom 1: Ucheniye o prestuplenii. Moskva: Zertsalo, 2002. (Кузнецова, Н. Ф., Тяжкова, И. М. *Курс уголовного права. Общая часть*. Том 1: Учение о преступлении. Москва: Зерцало, 2002).
19. Naumov, A. V. *Rossiyskoye ugovolnoye pravo. Obshchaya chast. Kurs lektzii*. Moskva: 1996 (Наумов, А. В. *Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций*. Москва: 1996.)
20. Nenov, Iv. *Nakazatelno pravo na Narodna republika Balgariya*. Osobena chast, Tom 1. Sofia: DI “Nauka i izkustvo”, 1956. (Ненов, Ив. *Наказателно право на Народна република България*. Особена част, Том 1. София: ДИ “Наука и изкуство”, 1956.)
21. Nikov, N. *Rakovodstvo po osobenata chast na Balgarskiya nakazatelen zakon*. Tom 1. Sofia: Narodna печатnitsa “Vitosha”, 1922. (Ников, Н. *Ръководство по особената част на Българския наказателен закон*. Том 1. София: Народна печатница “Витоша”, 1922.)

22. Polmar, N., Alan, T. B. *Entsiklopediya na shpionazha*. Sofia: Trud, 2001. (Полмър, Н., Алън, Т. Б. *Енциклопедия на шпионажа*. София: Труд, 2001.)
23. *Rosiyskaya kriminologicheskaya yentsiklopediya. Prestupnost' i borba s ney v ponyatiyakh i komentariyakh*. Moskva: Norma-Infra-M, 2000. (*Российская криминологическая энциклопедия. Преступность и борьба с ней в понятиях и комментариях*. Москва: Норма-Инфра-М, 2000.)
24. *Sbornik na mezhdunarodni aktove i dogovori*. Pod red. na prof. Kutikov. Sofia: Obsht fond za podpomagane studentite ot visshite uchebni zavedeniya v Balgariya, 1948. (*Сборник на международни актове и договори*. Под ред. на проф. Кутиков. София: Общ фонд за подпомагане студентите от висшите учебни заведения в България, 1948.)
25. *Sbornik zakonov SSSR 1938–1967 g. Tom 1*. Moskva, 1968. (*Сборник законов СССР 1938–1967 г. Том 1*. Москва, 1968.)
26. State Gazette (SG), No. 40 from 21 February 1896, adopted on 15 January 1896 by the 8th Ordinary National Assembly (Parliament of Bulgaria), approved by Decree No. 43 from 02.02.1896, multiply amend., cancelled by point 1 of the Transitional Regulations of Criminal Law, Publ. Izvestiya, No 13 from 13 February 1951, enforced from 13 March 1951.
27. State Gazette (SG), No. 42 from 24 February 1936.
28. State Gazette (SG), No. 80 from 07 April 1948.
29. State Gazette (SG), No. 26 from 02 April 1968, Suppl. SG No. 50 from 01 June 1995, amend. SG No. 153 from 23 December 1998, amend. SG No. 26 from 30 March 2004.
30. *Svod zakonov Latviyskoy SSR. Vol. 9, 2–1*. (*Свод законов Латвийской ССР. Том 9, 2–1*.)
31. Stoyanov, Zh. *Istoriya na razuznavaneto*. Sofia: Albatros, 2002. (Стоянов, Ж. *История на разузнаването*. София: Албатрос, 2002.)
32. *Ugolovnyu kodeks Latviyskoy SSR*. Ministerstvo yustitsii Latviyskoy SSR. Riga: Avots, 1983. (*Уголовный кодекс Латвийской ССР*. Министерство юстиции Латвийской ССР. Рига: Авотос, 1983.)
33. *Ugolovnyu kodeks Latvii*. Riga: Alkor, 1993. (*Уголовный кодекс Латвии*. Рига: Алкор, 1993.)
34. *Ugolovnoye pravo Rossii. Prakticheskiy kurs*. Pod obshch. red. A. I. Bastrykina; pod nauch. red. A. V. Naumova. 3-ye izd., pererab. i dop. Moskva: Volters Kluver, 2007. (*Уголовное право России. Практический курс*. Под общ. ред. А. И. Бастрыкина; под науч. ред. А. В. Наумова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2007.)
35. *Ugolovnoye ulozheniye (deystvuyushcheye v Latvii so vsemi izmeneniyami i dopolneniyami, izdanymi do 01 avgusta 1921 g.)*, Dvinsk: Gorodskaya Tipo-litografiya, 1921. (*Уголовное уложение (действующее в Латвии со всеми изменениями и дополнениями, изданными до 01 августа 1921 г.)*. Двинскъ: Городская Типо-литография, 1921.)
36. *Ulozheniye o nakazaniyakh ugolovnykh i ispravitel'nykh*. SPb., 1873. (*Уложение о наказаниях уголовных и исправительных*. СПб., 1873.)
37. Velchev, B. *Prestapleniya protiv republikata*. Sofia: Siela, 2014. (Велчев, Б. *Престъпления против републиката*. София: Сиела, 2014.)
38. Yotov, B. *Prestapleniya protiv republikata*. Sofia: Nova zvezda, 2000. (Йотов, Б. *Престъпления против републиката*. София: Нова звезда, 2000.)
39. Zubkova, V. I. *Ugolovnoye zakonodatelstvo yevropeyskikh stran: Sravnitelno-pravovoye issledovaniye*. Moskva: Yurlitinform, 2013. (Зубкова, В. И. *Уголовное законодательство европейских стран: Сравнительно-правовое исследование*. Москва: Юрлитинформ, 2013.)
40. *Krimināllikums*. Adopted on 17.06.1998, in force since 01.04.1999, available from <https://www.likumi.lv> [reviewed 19.06.2018].

Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors

Bodnieks, Valērijs 18

Dinsberga, Jolanta 39

Garais, Rihards 11

Grasis, Jānis 11

Grinciuns, Mārcis 76

Gvozdevičs, Andrejs 52

Kauliņa, Eva 89

Koev, Petar 121

Leps, Ando 27

Salimova, Dilshad 33

Snipe, Arta 61

Vanaga, Sanita 105